

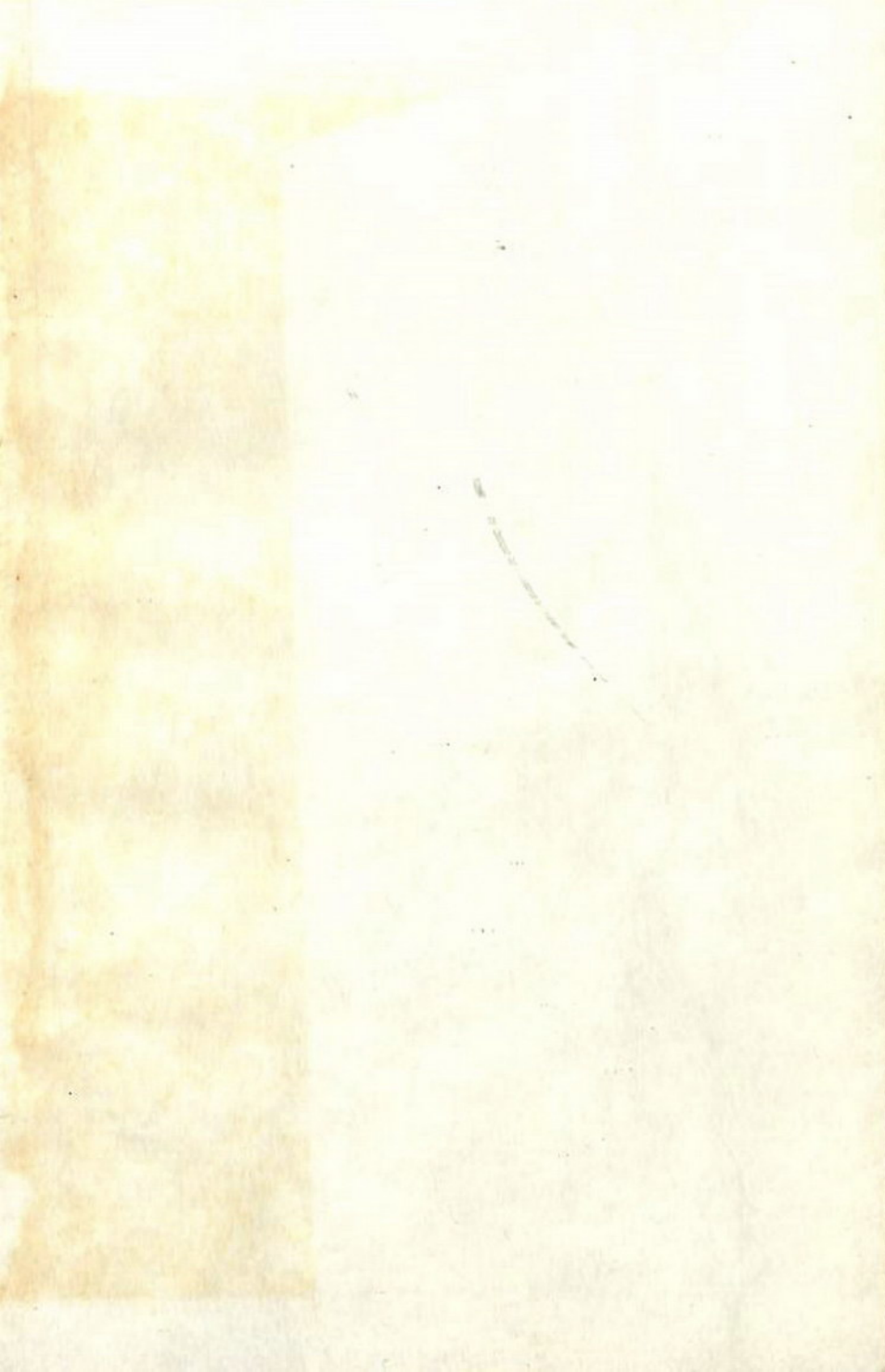
Գ. Բ. ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԸ

ԵՎ

ՀԱՅ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԸ

ԵՐԵՎԱՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

Г. Б. ГАРИБДЖАНЯН

В. И. ЛЕНИН
И
АРМЯНСКИЕ ДЕЯТЕЛИ

ВСТРЕЧИ О ПЕРЕПИСКА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН

1980

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՊԱՏՄԱՌԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Գ. Բ. ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԸ

ԵՎ

ՀԱՅ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԸ

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ ԵՄ ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1980

Պատասխանատու խմբագիր
Գ. Ն. ՀՈՎՆԱՆ

Պարիքջանյան, Գ. Բ.

135դ Վ. Ի. Լենինը և հայ գործիչները. Հանդի-
պումներ. նամակագրություն /Պատ. խմբ.
Գ. Ն. Հովնան.— Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.,
1980.—224 էջ, 28 նկ.

Գրքում լուսարանված են Վ. Ի. Լենինի նամակագրու-
թյունը և անձնական կապերը հայ հեղափոխական, կո-
սակցական, սովետական և ռադմական գործիչների,
մշակույթի աշխատողների հետ 1893—1923 թթ.: Գիտա-
կան շրջանառության մեջ են գրվել նոր փաստեր, նա-
մակներ և այլ նյութեր, որոնք ընդլայնում են Վ. Ի.
Լենինի և նրա հայ բարեկամների կենսագրական ժա-
մանակագրությունը: Գրքը նախատեսված է ընթերցող
լայն շրջանների համար:

0902030000
1. 703 (02)—80 88—80

3 K 22
ԳՄԴ 11.51

Վ. Ի. Լենինը Մոսկվայում «Ազատագրված աշխատանք»
հոշտածանի հիմնադրման ժամանակ: Չախից՝ Հ. Գլուշյանը:
1920 թ. մայիսի 1: Կինովադը

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Երկար տարիներ հավաքել, ուսումնասիրել, ի մի ենք բերել հարուստ նյութեր համաշխարհային պրոլետարիատի հանճարեղ առաջնորդ Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի և հայ գործիչների նամակագրության ու փոխադարձ կապերի ժառանգություն: Հիշյալ հարցերի վերաբերյալ հրատարակել ենք մի շարք աշխատություններ: 1973 թ. լույս է տեսել մեր «Անմոռանալի հանդիպումներ» գրքույկը, ուր անդրադարձել ենք Ի. Ք. Լալայանցի, Բ. Մ. Կնունյանցի, Ս. Գ. Ծահումյանի, Ս. Ս. Սպանոսյանի, Կամոյի, Վ. Մ. Կասպարովի, Ա. Ֆ. Մյասնիկյանի, Ա. Ա. Բեկզադյանի և հայ այլ գործիչների՝ Լենինի հետ ունեցած նամակագրությանն ու հանդիպումներին:

«Անմոռանալի հանդիպումներ» գրքույկի արձագանքները խթանեցին մեզ շարունակելու մեր աշխատանքները հիշյալ թեմայի ուղղությամբ: Սովետական Միության և արտասահմանյան արխիվներում ու գրադարաններում, ինչպես նաև մասնավոր անձանց միջոցով հաջողվեց ձեռք բերել բազմաթիվ նոր, ուշագրավ նյութեր մի

շարք այլ հայ գործիչների մասին, որոնք անձնական ու նամակագրական կապեր են ունեցել Լենինի հետ:

Վերջին տարիներս հրատարակվեցին «Վ. Ի. Լենին—Կենսագրական ժամանակագրություն» գրքի 4-10 հատորները, ինչպես նաև այլ արժեքավոր գործեր, որոնք հարստացրին լենինապատման նաև մեզ զբաղեցնող հարցերը:

Ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացվող սույն աշխատությունը ոչ միայն լրացված է նոր նյութերով, այլև վերանայված ու խմբագրված է:

Ինչ խոսք, մենք հեռու ենք այն մտքից, որ թեմային վերաբերող բոլոր հարցերը սպառված են, ուստի խորապես շնորհակալ կլինենք բոլոր այն ընթերցողներից, որոնք իրենց դիտողություններով և լրացումներով կօգնեն մեզ:

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅ
ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

Կոմունիստական կուսակցության և սովետական պետության հիմնադիր ու ղեկավար, համաշխարհային պրոլետարիատի մեծ առաջնորդ և ուսուցիչ Վլադիմիր Իլյիչ Լենինի անունը թանկ է ու նվիրական ողջ առաջավոր մարդկության համար:

Վ. Ի. Լենինը բոլոր ճնշված ու շահագործվող ժողովուրդներին և ազգերին, այդ թվում նաև Անդրկովկասի աշխատավորներին, ցույց տվեց ազատագրման ճիշտ ուղի, բաղմակողմանիորեն հիմնավորեց ու ղեկավարեց նրանց ազգային ու սոցիալական պայքարն ու վերածնունդը:

Վ. Ի. Լենինի բաղմաթիվ աշխատություններում, լենինյան «Իսկրա», «Վպերյոդ», «Պրոլետարի», «Նովայա ժիզն», «Սոցիալ-դեմոկրատ», «Պրավդա» և այլ թերթերում լայնորեն լուսաբանվում էր նաև անդրկովկասյան, մասնավորապես հայ իրականությունը: Վ. Ի. Լենինի Երկերի լիակատար ժողովածուում ղեկեղված են մոտ 400

փաստաթուղթ Անդրկովկասի իրադարձությունների վերաբերյալ, որոնցից ավելի քան 150-ում Վ. Ի. Լենինը խոսում է հայ ժողովրդի և նրա գործիչների մասին:

Վ. Ի. Լենինն իր երկերում հայերի մասին առաջին անգամ հիշատակում է 1896 թ. «Ռաբոտնիկ» ժողովածուում տպագրված «Ֆրիդրիխ էնգելս» հոդվածում, նշելով, որ միմիայն ազատ Ռուսաստանը կարիք չի ունենա ճնշելու լեհերին, ֆիններին, գերմանացիներին, հայերին և մյուս ժողովուրդներին¹:

Դեռևս իր վաղ շրջանի ստեղծագործություններում Լենինը նշել է ցարիզմի դեմ Ռուսաստանում ապրող ժողովուրդների պայքարի և տեղական սոցիալ-դեմոկրատական շարժման ուժեղացման մասին: «Տեղական սոցիալ-դեմոկրատական աշխատանքը մեզանում արդեն բավական բարձր զարգացման է հասել,— գրում է Վ. Ի. Լենինը 1899 թ.,— սոցիալ-դեմոկրատական գաղափարների սերմերը Ռուսաստանում արդեն նետված են ամենուրեք. բանվորական թերթիկները՝ սոցիալ-դեմոկրատական գրականության այդ առաջին ձևը, արդեն ծանոթ են բոլոր ուսա բանվորներին՝ սկսած Պետերբուրգից մինչև Կրասնոյարսկ և Կովկասից մինչև Ուրալ»²:

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկերի լիակատար ժողովածու (այսուհետև՝ Վ. Ի. Լենին, ԵԼԺ), հատ. 2, էջ 16:

² Վ. Ի. Լենին, ԵԼԺ, հատ. 4, էջ 236—237:

Զարգացնելով Մարքսի և էնգելսի գաղափարները, Վ. Ի. Լենինը ստեղծեց ամբողջական և կուռ ուսմունք ազգային և ազգային-գաղութային հարցերի վերաբերյալ, որը վճռական դեր կատարեց բոլոր ժողովուրդների, այդ թվում և հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրում:

«Հայ սոցիալ-դեմոկրատների միության մանիֆեստի մասին» հոդվածում, որը հրապարակվեց 1903 թ. փետրվարի 1-ին «Իսկրայում», Լենինը չերմորեն ողջունեց 1902 թ. կովկասյան իսկրայականներ Ստեփան Շահումյանի, Բոգդան Կնունյանցի, Արշակ Զուրաբովի (Զուրաբյան) նախաձեռնությամբ և կուսակցության Թիֆլիսի ու Բաքվի կոմիտեների օգնությամբ ստեղծված «Հայ սոցիալ-դեմոկրատների միությունը» և նրա տպագիր օրգանի՝ Լենինյան իսկրայական ուղղության առաջին հայկական թերթի՝ «Պրոլետարիատի» Լջերում միության մանիֆեստի հրապարակումը, մասնավորապես ազգային հարցը ճիշտ դնելու նրա հիանալի փորձը: «Կովկասում,— գրում էր Լենինը,— երևան է եկել մի նոր սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպություն՝ «Հայ սոցիալ-դեմոկրատների միությունը»: Այդ միությունը, ինչպես մեզ հայտնի է, ավելի քան կես տարի է, ինչպես է իր պրակտիկ գործունեությունը և արդեն ունի իր օրգանը հայերեն լեզվով: Մենք ստացել ենք № 1-ը այդ օրգանի, որը կոչվում է «Պրոլետարիատ» և որի վերնագրում նշված է «Ռուսաստան»:

տանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցութիւն»։ Լրագրի այդ համարը պարունակում է մի շարք հոգւածներ, հաղորդումներ ու թղթակցութիւններ, որոնք պարզում են «Հայ սոցիալ-դեմոկրատների միութիւնը» գոյութեան կոչած հասարակական ու քաղաքական պայմանները և ընդհանուր դժերով նշում են նրա գործունեութեան ծրագիրը»³։

Վ. Ի. Լենինն առանձնապէս հետաքրքրական է համարում միութեան վերաբերմունքը դեպի ազգային հարցը և ամբողջ հոգով ողջունում է մանիֆեստում այդ հարցի ճիշտ դրվածք տալու նրա հիանալի փորձը։

«Հայ սոցիալ-դեմոկրատների միութեան մանիֆեստի մասին» և նրա հետ սերտորեն կապված «Ազգային հարցը մեր ծրագրում»⁴ (1903, հուլիս) հոգւածները Լենինի առաջին երկերն են բոլշևիկ-մի ազգային ծրագրի մասին։

Հսկայական նշանակութիւն տալով ազգային լեզուներով մարքսիստական գրականութեան հրատարակման ու տարածման գործին, կուսակցութեան II համագումարից անմիջապէս հետո՝ 1903 թ. հոկտեմբերին, Լենինը Գ. Վ. Պլեխանովի հետ միասին ժնեից գրում են Կովկասյան միութենական կոմիտեին. «Մենք այժմ եռանդուն մտածում ենք այստեղ վրացական և հայկական գրա-

3 Վ. Ի. Լենին, ԵԼԺ, հատ. 7, էջ 129։

4 Նույն տեղում, էջ 294—305։

կանոնության հրատարակության կազմակերպման մասին: Այդ գործին ձեռնամուխ են եղել ձեռնահաս ընկերներ. փող հույս ունենք ճարել: Հարկավոր է օգնություն և՛ գրականության մեջ, և՛ միջոցներով»⁵:

Վ. Ի. Լենինի նախաձեռնությամբ 1904 թ. փետրվարին ժնեում ստեղծվեց հայերեն և վրացերեն լեզուներով կուսակցական սոցիալ-դեմոկրատական գրականության հրատարակման հանձնաժողով: Լենինի հանձնարարությամբ հանձնաժողովի աշխատանքն անմիջականորեն ղեկավարում էր Ստեփան Շահումյանը:

1905 թ. ապրիլին կուսակցության III համադրման ընդունեց Լենինի գրած «Կովկասի իրադարձությունների առթիվ» բանաձևը, որում բարձր գնահատական է տրվում ռուսական լուսաշին հեղափոխությանը՝ Անդրկովկասի հերոսական պրոլետարիատի և գյուղացիության մասնակցությանը:

1905 թ. մայիսմեկյան պրոկլամացիայում, որն արտատպվել էր ՌՍԴԲԿ մի շարք, այդ թվում նաև Բաքվի կոմիտեի կողմից, Լենինը գոհունակությամբ նշում էր, որ «Հրեան ու քրիստոնյան, հայն ու թաթարը, լեհն ու ռուսը, ֆինլանդացին ու շվեդը, լատիշն ու գերմանացին—բոլորը, բոլորը գնում են միասին՝ սոցիալիզմի մեկ ընդհանուր գրոշի ներքո»⁶: Նույն տեղում Լենինը զայրույթով դատապարտում է ցարական կառավարու-

5 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 34, էջ 199:

6 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 10, էջ 100:

թյան քաղաքականությունը, որը մի ժողովուրդ գրգռել է մյուսի դեմ, «կոտորած է սարքել Բարժում՝ հայերին զրպարտելով թաթարների առաջ»⁷։

Վ. Ի. Լենինը, 1905 թ. սեպտեմբերին կայանալիք Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների կոնֆերանսի կապակցությամբ, ՌՍԴԲԿ Կենտրոնական կոմիտեին նույն թվականի սեպտեմբերի 7-ի նամակում խիստ նախազգուշացնում էր «Հայկական սոցիալ-դեմոկրատական ֆեդերացիայի» վերաբերյալ⁸։

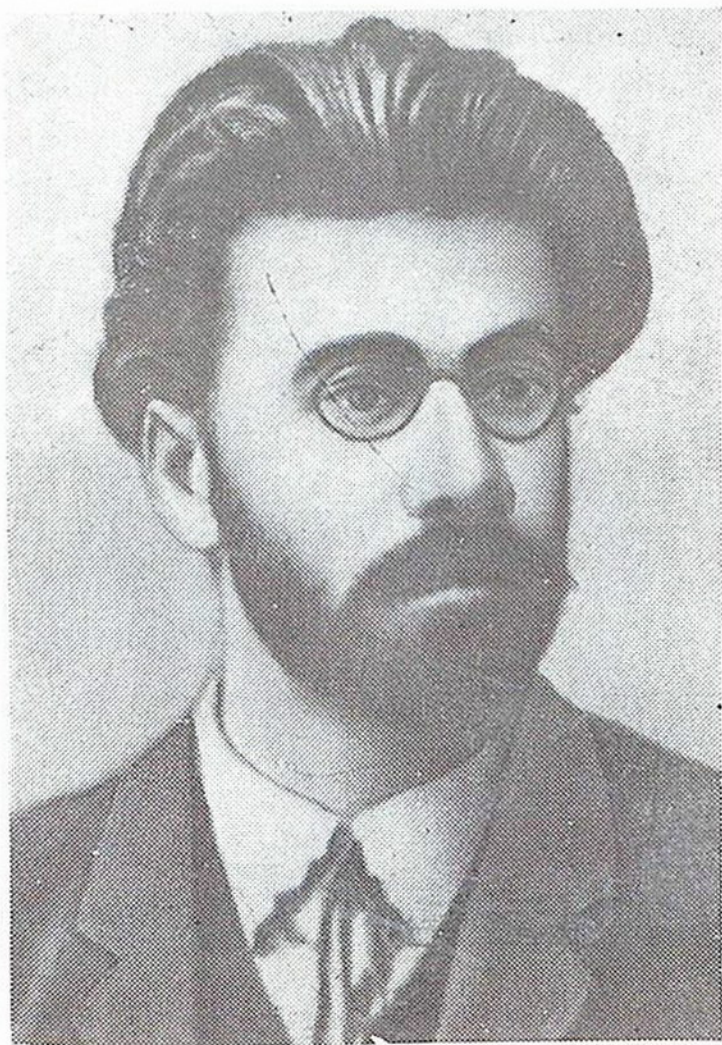
Մեկ ամիս անց, այսպես կոչված հայկական սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կազմակերպության մասին Լենինը գրում էր, որ այն Ռուսաստանի հետ լուրջ կապեր չունեցող գոտաբաժանյալ կազմակերպություն է և «...Կովկասում հայ բանվորների մեջ սոցիալ-դեմոկրատական շարժմանը բոլոր իրոք օգնել ցանկացողները պետք է գործ ունենան միայն ՌՍԴԲԿ Կովկասյան կազմակերպությունների հետ...»⁹։

«Ու՞մ. ընտրել պետական դոմայում» լենինյան թուղցիկում, որը տպագրված է 1906 թ. նոյեմբերի 23-ին, նշված է, որ Պետերբուրգի ընտրություններում պաշարող գլխավոր կուսակցություն-

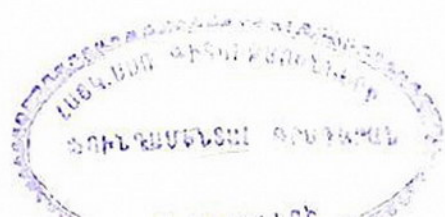
7 Նույն տեղում, էջ 103։

8 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 34, էջ 383։

9 Վ. Ի. Լենին, Եկժ, հատ. 11, էջ 423։

Իսահակ Լալայանց

Բոգրան Կևունյանց

ներից միայն Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատներն են հանդիսանում Ռուսաստանի բոլոր ազգությունների՝ այդ թվում նաև հայերի գիտակից բանվորների կուսակցությունը¹⁰:

Վ. Ի. Լենինն ընդգծում էր, որ առանց Ռուսաստանի բոլոր ազգությունների սոցիալ-դեմոկրատների սերտ ու մշտական շփման, մեր կուսակցությունը չի կարող դառնալ իսկապես Համառուսաստանյան: Այդ նպատակով «Բունդի օրգանում տպագրված մի հոդվածի առթիվ» երկում (1906) Վ. Ի. Լենինը դիմում էր տեղական լիզուներ, այդ թվում նաև հայերեն, իմացող ընկերներին՝ օգնել կուսակցության Կենտկոմին սոցիալ-դեմոկրատական շարժման վիճակի և ոչ ուսական սոցիալ-դեմոկրատական տակտիկական հայացքների մասին ուսու ընթերցողներին տեղյակ դարձրնելու գործում¹¹:

Վ. Ի. Լենինը բազմիցս նշել է Կովկասի սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների ինտերնացիոնալիստական հիանալի տրադիցիաների մասին: 1913 թ. փետրվարին, Մաքսիմ Գորկուն ուղղված նամակում նա գրում էր. «Մեզ մոտ և Կովկասում ս. դ. վրացիները + հայերը + թաթարները + ուսները աշխատում էին միասին, տասր տարուց ավելի միասնական ս. դ. կազմակերպու-

10 Վ. Ի. Լենին, Եժ, հատ. 14, էջ 165:

11 Նույն տեղում, էջ 234:

թյան մեջ. այդ ֆրազ չէ, այլ ազգային հարցի պրոլետարական լուծում: Միակ լուծումը...»¹²:

Վ. Ի. Լենինը ցույց է տվել, որ ինչպես կապիտալիզմի ժամանակաշրջանում, այնպես էլ նրա իմպերիալիստական էտապում հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարն առաջագիմական է և պետք է պաշտպանություն գտնի բոլշևիկների կողմից, որոնք կանգնած են ինտերնացիոնալիստական դրոշի տակ: «Մեզ համար օրինակ պետք է ծառայի Կովկասի սոցիալ-դեմոկրատիան, որը պրոպագանդա էր մղում միաժամանակ վրացիներին, հայերեն, թաթարներին և ռուսներին լեզուններով», — գրում էր Լենինը 1913 թ. ապրիլի 22-ին՝ «Արդի Ռուսաստանը և բանվորական շարժումը» հոդվածում¹³: «Ազգային ծրագրի պատմության շուրջը Ավստրիայում և Ռուսաստանում» հոդվածում (1914, փետրվար), Լենինը վճռականորեն դատապարտում է Ռուսաստանի ձախ նարոդնիկական ուղղության ազգային կուսակցություններին, այդ թվում նաև դաշնակցությանը, որոնք կանգնած էին «Կուլտուր-ազգային ավտոնոմիայի» մանրբուրժուական, նացիոնալիստական գաղափարի վրա, որը չէր կարող ո՛չ ազգային, ո՛չ էլ սոցիալական ազատագրություն բերել ճնշված ժողովուրդներին: Իմպերիալիստական պետությունների, այդ թվում ցարիզմի, իսկ ապա նաև ժամա-

12 Վ. Ի. Լենին, երկեր, հատ. 35, էջ 79:

13 Վ. Ի. Լենին, ԵԼԺ, հատ. 23, էջ 68:

նակավոր կառավարության նվաճողական քաղաքականությունը կենինը մերկացրել է 1913—1917 թթ. դրած իր մի շարք աշխատություններում:

«Յիմմերվալդի ինտերնացիոնալ սոցիալիստական կոնֆերանսի մանիֆեստում» (1915, սեպտեմբեր), որը բուլշիկների կողմից ստորագրել էր Վ. Ի. Լենինը, Յիմմերվալդի II կամ Կինտալի կոնֆերանսում Լենինի մասնակցությամբ նշվում են հատկապես Սերբիայի և Հայաստանի ողբերգական վիճակը, որոնք, ինչպես և այլ փոքր պետություններն ու ճնշված ազգերը շախմատային ֆիգուրաներ էին մեծ տերությունների իմպերիալիստական խաղերում, որոնց աշխատավոր մասսաները, ինչպես նշվում էր մանիֆեստում, պատերազմի ժամանակ «սովորական զենք են լինելու, իսկ պատերազմից հետո՝ զոհաբերվելու են կապիտալիստական շահամոլության զոհասեղանի վրա»¹⁴:

Իմպերիալիստական պատերազմի նախօրյակին և պատերազմի ծանր տարիներին դրած աշխատություններում՝ «Հեղափոխական պրոլետարիատը և ազգերի ինքնորոշման իրավունքը» (1915), «Ուրիշի դրոշի տակ» (1915), «II ինտերնացիոնալի կրախը» (1915), «Սոցիալիստական հեղափոխությունը և ազգերի ինքնորոշման իրա-

¹⁴ Տե՛ս «Циммервальдская и Кинтальская конференции». Официальные документы, Л.—М., 1924, стр. 27. Die Zimmerwalder Bewegung, Bd. 1, s. 153—154.

վունքը», «Յունիուսի բրոշյուրի մասին», «Ինքնորոշման մասին դիսկուսիայի արդյունքները», «Մարքսիզմի ծաղրանկարի և իմպերիալիստական էկոնոմիզմի մասին» (1916) և այլն, Վ. Ի. Լենինը խորապես հիմնավորել է իմպերիալիզմի և սրուլետարական հեղափոխությունների դարաշրջանում աղգային-գաղութային հարցում կուսակցության տեսությունն ու տակտիկան, որոշել բանվոր դասակարգի և նրա կուսակցության խնդիրները:

Վ. Ի. Լենինը աղգային հարցը, ժողովուրդների աղգային-ազատագրական պայքարը դիտում էր որպես սոցիալիստական հեղափոխության հարցի բաղկացուցիչ մասը:

Իմպերիալիզմի և իմպերիալիստական պատերազմների դարաշրջանի համակողմանի գիտական վերլուծության հիման վրա Լենինը եկավ այն եզրակացության, որ խաղաղության կարևորագույն պայմանը պետք է լինի բոլոր ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պահանջը՝ ընդհուպ մինչև անջատումը և ինքնուրույն պետություն կազմելը:

«Սոցիալական հեղափոխությունը, — նշել է Վ. Ի. Լենինը, — չի կարող այլ կերպ տեղի ունենալ, քան իբրև մի դարաշրջան, որ միացնում է սրուլետարիատի քաղաքացիական կռիվը բուրժուազիայի դեմ առաջավոր երկրներում և մի ամբողջ շարժ դեմոկրատական ու հեղափոխական, այդ թվում աղգային-ազատագրական շարժումներ՝

չզարգացած, հետամնաց և ճնշված ազգերի մեջ»¹⁵։
Սլենկով այդ սկզբունքից, ինչինը հետևողականո-
րեն մերկացրել է իմպերիալիստական պետու-
թյունների, մասնավորապես թուրքական, բար-
բարոսների հայակործան քաղաքականությանը։

Դեռևս 1908 թ. Միջազգային սոցիալիստական
բյուրոյի նիստում, որպես ՌՍԴԲԿ-ից ներկայա-
ցուցիչ, ինչինն իր համակրանքն է հայտնում այն
բանաձևին, որը ողջունում էր երկար ժամանակ
իմպերիալիստական տերությունների օգնությամբ
պահպանվող Աբդուլ Համիդի զազրելի ռեժիմի
անկումը։

«Ուրիշի դրոշի տակ» հոգվածում Վ. Ի. ինչինը
ընդգծում էր, որ XIX դարի երկրորդ կեսին Արև-
մուտյան Հայաստանում տեղի ունեցած հայկական
շարժումները պրոգրեսիվ են եղել իրենց էությամբ,
սոցիալ-տնտեսական բովանդակությամբ, դրանք
ուղղված են եղել ֆեոդալիզմի դեմ, հայ ժողովըր-
դի ազգային-ազատագրության համար¹⁶։

Խորապես հիմնավորելով իմպերիալիզմի դա-
բաշրջանում ազգային-ազատագրական պատերազ-
մի հնարավորությունը, նրա առաջադիմական ու
հեղափոխական բնույթը, ինչինն ընդգծում էր, որ
այդպիսի պատերազմում մարքսիստները կողմնա-
կից են հայրենիքի պաշտպանությանը, որովհետև
այն մղվում է լիակատար ազգային-ազատագրու-

15 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 23, էջ 67։

16 Տե՛ս Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 21, էջ 175։

թյան համար, անեքսիաների դեմ: Այս կապակցությամբ այլ երկրների թվում Լենինը հիշատակում է նաև Հայաստանի օրինակը: «...հաղիվ թե մեկը վարսնի ժխտել այն,— գրում է Վ. Ի. Լենինը 1916 թ. հոկտեմբերին,— որ անեքսիայի ենթարկված Բելգիան, Սերբիան, Գալիցիան, Հայաստանը իրենց «ապստամբությունը» անեքսիա կատարողի դեմ կանվանեն «հայրենիքի պաշտպանություն» և նիշտ էլ կանվանեն»¹⁷:

Վ. Ի. Լենինը բազմիցս ընդգծել է, որ հրաժարվել անեքսիայի ենթարկված մարզերի ապրստամբությունը պաշտպանելուց, նշանակում է օբյեկտիվորեն դառնալ անեքսիոնիստներ: Դրանք թուլացնում են իմպերիալիստական պետությունների բուրժուազիային և հեշտացնում դասակարգային պայքարը նրա դեմ:

«Նամակներ հեռվից» աշխատության մեջ, նշանավոր Ապրիլյան թեզիսներում, ՌՍԴԲԿ (Բ) Համառուսաստանյան VII (Ապրիլյան) կոնֆերանսում տված ղեկուցման մեջ և 1917 թ. այլ աշխատություններում Լենինը, շարունակելով մեծ ուշադրություն դարձնել ազգային հարցին, հետևիդականորեն պաշտպանում է Ռուսաստանի ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքն ընդհուպ մինչև անջատվելն ու ինքնուրույն պետություն կազմելը: Բազմիցս ընդգծելով, որ ուսս ժողովուրդը չի ուզում և չի ճնշի ոչ մի ժողովրդի, թույլ

17 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 22, էջ 447:

չի տա ոչ մի բռնություն այլ ազգի նկատմամբ, Վ. Ի. Լենինը առաջարկում էր ժողովուրդների եղբայրական միություն՝ կամավոր հիմունքներով:

1917 թ. ՌՍԴԲ(բ)Կ Համառուսաստանյան VII (Ապրիլյան) կոնֆերանսում հանդես գալով ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պաշտպանության մասին, Վ. Ի. Լենինը ասում էր. «Այ եթե վաղը Սովետն իշխանությունն իր ձեռքը վերցնի... այն ժամանակ մենք կասենք՝ Գերմանիա՛, զորքերդ դո՛ւրս Լեհաստանից, Ռուսաստան՛ն, զորքերդ դո՛ւրս Հայաստանից, — այլապես այդ խաբեություն կլինի»¹⁸:

Գործարաններից և գնդերից բանվորների և զինվորների ղեպուտատների սովետում ընտրվող ղեպուտատներին տրվող նախադրում Վ. Ի. Լենինը զրեկ է, որ վե՛րկոռուսները բռնությամբ չեն պահի ոչ Լեհաստանին, ոչ Կուռլյանդիային, ոչ Ուկրաինային, ոչ Ֆինլանդիային, ոչ Հայաստանին, ընդհանրապես ոչ մի ժողովրդի: «Ազատություն բոլոր ժողովուրդներին, բոլոր ազգությունների բանվորների և գյուղացիների եղբայրական միություն», — ասում էր Վ. Ի. Լենինը: Նա գտնում էր, որ պետք է թողնել, որ ժողովուրդներն իրենք միանգամայն ազատորեն որոշեն՝ ցանկանում են արդյոք ապրել առանձին պետության մեջ, թե՞ միութենական պետության մեջ՝ ում հետ ուղեհան¹⁹:

¹⁸ Վ. Ի. Լենին. Երկեր, հատ. 24, էջ 367:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 440:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակից հետո վ. Ի. Լենինի ստորագրած մի շարք փաստաթղթերում՝ «Ռուսաստանի ժողովուրդների իրավունքների դեկլարացիան», «Թուրքահայաստանի մասին դեկրետը», «Աշխատավոր և շահագործվող ժողովրդի դեկլարացիան» և այլն, ազդարարվում էր նաև հայ ժողովրդի ազատ ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդհուպ մինչև լիակատար անկախություն: «Թուրքահայաստանի» մասին Լենինյան դեկրետում (1917, դեկտեմբերի 29) ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդը հայտարարում էր հայ ժողովրդին, որ Ռուսաստանի բանվորական և գյուղացիական կառավարությունը պաշտպանում է «Թուրքահայաստանի» ազատ ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդհուպ մինչև կատարյալ անկախություն: Հանձնարարվում էր Կովկասի գործերի արտակարգ կոմիսար Ստ. Շահումյանին՝ «Թուրքահայաստանի» բնակչությանը ցույց տալ ամեն տեսակի օգնություն՝ դեկրետում նշված միջոցառումները իրականացնելու գործում:

«Թուրքահայաստանի» մասին դեկրետը միջազգային հարաբերությունների պրակտիկայում առաջին պատմական փաստաթուղթն էր, որ ոչ միայն ճանաչում էր հայ ժողովրդի ինքնորոշման և պետականության ստեղծման իրավունքը, այլև մի շարք նախնական հրաշխիքներ էր տալիս հայերի ազատ հանրաքվեի համար:

Վ. Ի. Լենինը ջերմորեն ողջունեց Ստեփան Շահումյանի գլխավորած Բաքվի հերոսական կոմունան: «Մենք հրճվանքի մեջ ենք Ձեր հաստատակամ և վճռական քաղաքականությունից», — պրում էր Լենինը կոմունայի ղեկավար Ս. Գ. Շահումյանին, 1918 թ. մայիսի 14-ին:

Հանձին Բաքվի կոմունայի, Լենինը տեսնում էր սովետական իշխանության ամուր հենարանին Կովկասում, որին վիճակված էր երկրամասի բազմազգ ժողովուրդների հեղափոխական ու ազդային-ազատագրական պայքարի զրոշակակիրը լինելու:

Վ. Ի. Լենինն առանձնապես մտահոգված էր թուրքական զավթվիչներին Բաքու շթողնելու հարցով:

Բազմաթիվ թշնամիների դեմ մղված անհավասար պայքարում Բաքվի կոմունայի հաղթանակն ապահովելու համար Վ. Ի. Լենինը Շահումյանին ուղարկած 1918 թ. մայիսի 14-ի հեռագրում առաջարկում էր իրենց հաստատակամ ու վճռական քաղաքականությունը միացնել ամենազոռյշ դիմանադիրությունը, օգտագործել իմպերիալիստական խմբավորումների միջև եղած հակասությունները, կոնֆլիկտներն ու պայքարը, միավորել Կովկասի բոլոր հայրենասեր ուժերին: Լենինյան այդ ցուցմունքի կենսագործման տեսակետից պետք է մեկնաբանել Ստ. Շահումյանի 1918 թ. հուլիսի 20-ի պատասխան ռադիոհեռագիրը ժողովրդական հերոս Անդրանիկին: Հուլիսի

14-ին գեներալ-մայոր Անդրանիկը հեռագրով հայտնել էր Կովկասի զործերի կոմիսար Ստ. Շահումյանին, որ ինքն իր ջոկատը դնում է Ռուսաստանի կենտրոնական կառավարության, այսինքն՝ Լենինի կառավարության, տրամադրության տակ և ենթարկվում է նրան²⁰:

Վ. Ի. Լենինը հետևողականորեն մերկացրել է թուրքական զավթիչների նվաճողական սլանները Կովկասի նկատմամբ նաև հետագա տարիներին, երբ Թուրքիայում իշխանության գլուխ էին անցել քեմալականները: 1920 թ. հոկտեմբերի 9-ին ՌԿ(բ)Կ Մոսկվայի կազմակերպության ակտիվի խորհրդակցությունում տված զեկուցման մեջ վերլուծելով Սովետական Ռուսաստանի ներքին ու արտաքին դրությունը, Լենինը նշում է, որ «Թուրքիստանում և Կովկասում դրությունն ավելի բարդ է: Վերջերս թուրքերն սկսել են հարձակվել Հայաստանի վրա, նպատակ ունենալով գրավել Բաթումը, իսկ հետո, թերեւ, նաև Բաքուն»²¹:

1920 թ. հոկտեմբերի կեսերին Վ. Ի. Լենինը առաջարկում է ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրոյին հաստատել Չիչերինի հետևյալ երեք առաջարկությունները. 1. Համաձայնել Հայաստանում սովետական իշխանություն հաստատելու համար վճռական զործողությունների ղիմելու անհրաժեշտության

²⁰ Տե՛ս Ս. Գ. Շահումյան, Երկերի լիակատար ժողովածու (այսուհետև՝ Ս. Գ. Շահումյան, ԵԼԺ), հատ. 5, էջ 199, 372:

²¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 42, էջ 234:

մասին Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի և ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի Կովկասյան բյուրոյի կարծիքի հետ: 2. Նրան քաղաքական օգնություն ցույց տալ՝ թուրքերի հետագա առաջխաղացումը կասեցնելու համար և 3. Պաշտպանել նոր, սովետական կառավարությունը²²:

1920 թ. նոյեմբերի 21-ին ՌԿ(բ)Կ Մոսկվայի նահանգական կոնֆերանսում արտասանած՝ «Մեր արտաքին ու ներքին դրությունը և կուսակցության խնդիրները» ճառում Լենինը ասում էր. «...Կովկասում ներկայումս հյուսվում են շատ բարդ պայմաններ, որ վերին աստիճանի դժվար է ըմբռնել. ըստ որում, մեր վզին կարող է պատերազմ փաթաթվել նույնիսկ օրավուր: Սակայն այդ պատերազմը, Լեհաստանի հետ գրեթե ապահովված հաշտության և Վրանգելի լիակատար լիկվիդացիայի պայմաններում, չի կարող շատ սարսափելի լինել, իսկ եթե մեր վզին պատերազմ փաթաթեն, ապա դա մեզ խոստանում է է՛լ ավելի ուժեղացում և մեր դրության ամրացում, քան առաջ: Թերթերի հաղորդագրություններն այն մասին, թե ի՞նչ է կատարվում Հայաստանում, Թուրքիայում, որոշ պատկերացում են տալիս մեզ այդ մասին»²³: Այնուհետև Լենինը լիակատար վստահություն է հայտնում, որ սովետական հանրապետությունն այդ չափազանց խճճված դրությունից դուրս կգա ավելի քան ուժեղացած:

22 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 44, էջ 486, 634—635:

23 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 31, էջ 520:

Թուրքական առաջխաղացումը կանխելու և հայ ժողովրդին նոր կոտորածներից փրկելու միակ ուղին դաշնակցական տիրապետության տապալումն ու Հայաստանում սովետական իշխանության հաստատումն էր, որն իրականացվեց Վ. Ի. Լենինի հոգատարությամբ, կուսակցական կազմակերպությունների գլխավորած համաժողովրդական ապրստամբության միջոցով:

Պաշտպանելով Թուրքիայում ծավալվող ազգային-ազատագրական պայքարը, որն իր սուր ծայրով ուղղված էր Անտանտի իմպերիալիստների դեմ, Լենինը բոլորովին չէր անտեսում բեմալականների ազդեցության Հայաստանում:

«Թուրքական հարձակումը մեր դեմ էր ուղղված,— ասում է Լենինը 1920 թ. դեկտեմբերի 21-ին,— Անտանտը մեզ համար էր փոս փորում և ինքն ընկավ այնտեղ, որովհետև մենք ձեռք բերեցինք Սովետական Հայաստանը ... Թուրքիան ղեկավարում են կադետները, օկուպերիստները, ազգայնականները, որոնք պատրաստ են մեզ վաճառելու Անտանտին»²⁴:

Դեկտեմբերի վերջին հանդես գալով Սովետների Համառուսաստանյան VIII համագումարում ժողովրդական կոմիսարների սովետի հաշվետու զեկուցումով, Լենինն ընդգծում էր, որ Բուխարայի, Ադրբեջանի և Հայաստանի սովետական հանրապետությունների ստեղծումը կոմունիստական

24 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 42, էջ 271—272:

կուսակցության քաղաքականության հաղթանակն է: «Մենք պետք է ողջունենք,— ասում է Լենինը,— Բուխարայի, Ադրբեջանի և Հայաստանի սովետական հանրապետությունների կազմվելն ու ամրապնդվելը, որոնք վերականգնեցին ոչ միայն իրենց լիակատար անկախությունը, այլև իշխանությունը վերցրին բանվորների ու գյուղացիների ձեռքը»²⁵:

1921 թ. ապրիլի 14-ին գրած «Ադրբեջանի, Վրաստանի, Հայաստանի, Դաղստանի, Լեռնականների հանրապետության կոմունիստ ընկերներին» ծրագրային նամակում Լենինը ջերմորեն ողջունեց Կովկասի սովետական հանրապետություններին, վստահություն հայտնեց, որ «ներանց սերտ դաշինքը կստեղծի ազգային խաղաղության մի այնպիսի օրինակ, որը չի տեսնված բուրժուազիայի ժամանակ և անհնարին է բուրժուական հասարակարգում»²⁶:

«Ազգությունների կամ «ավտոնոմիզացիայի» հարցի շուրջը» նամակում՝ թելադրված 1922 թ. դեկտեմբերի 30-ին և 31-ին, Լենինը պահանջում էր խստորեն պահպանել պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի սկզբունքը, ապահովել ազգերի լիակատար, իսկական իրավահավասարություն մեծագույն զգուշությամբ վերաբերվել տարբեր ազգությունների շահերին, առանձնահատկություն-

25 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 31, էջ 619:

26 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 32, էջ 402:

ներին, ամրապնդել սովետական երկրի մեծ քն-
տանիրում յուրաքանչյուր հանրապետության ինք-
նուրույնությունը:

1921 թ. ապրիլին Գ. Կ. Օրշոնիկիձեին ուղար-
կած հեռագրում Վ. Ի. Լենինը հաղորդում էր.
«Ստացանք ձեր ծածկագիրը Անդրկովկասի պա-
րենային հուսահատական դրություն մասին: Մենք
ձեռք առանք մի շարք միջոցներ: Հայաստանին մի
բիշ ոսկի տվինք, հաստատեցինք Պարենկոմին
տրված ամեն տեսակի հանձնարարությունները»²⁷:

Վ. Ի. Լենինը անձամբ ճանաչում և բարձր էր
գնահատում բազմաթիվ հայ հեղափոխականների,
ղեկավարում ու ուղղություն էր տալիս նրանց
պայքարին: Հավատարիմ լենինյաններ Ի. Լալա-
յանցը, Բ. Կնունյանցը, Ստ. Շահումյանը, Ա. Զու-
րաբովը, Կամոն, Ս. Սպանդարյանը, Ա. Բեկղաղ-
յանը, Վ. Կասպարյանցը, Վ. Ավանեսովը, Ա. Մյաս-
նիկյանը, Վ. Տերյանը, Ա. Խալաթովը, Ս. Տեր-Գաբ-
րիելյանը և ուրիշներ իրենց զործունեությամբ հայ
ժողովրդի ազգային, ինտերնացիոնալ շահերի դու-
րորդման, նրանց հեղափոխական ու ազգային-ա-
զատագրական պայքարի միահյուսման հիանալի
օրինակ էին ցույց տալիս:

Այս ամենն ակնբախտրեն վկայումն է Լենինի
մեծ դերի հայ ժողովրդի ազատագրական պայքա-
րում, Հայաստանում սովետական իշխանություն
հաստատելու և ամրապնդելու գործում:

27 Նույն տեղում, էջ 521:

Հայ ժողովուրդը սրբությամբ կատարելով
Վ. Ի. Լենինի պատգամները, համակված է անսահ-
ման սիրով և երախտադիտությամբ մեծ առաջ-
նորդի նկատմամբ, որի հանձարով ՄՍՀՄ ժողո-
վուրդների անխախտ բնտանիքում լուսավորված է
նաև Սովետական Հայաստանի, Հայ ժողովրդի վե-
րածնման, զարգացման և բարգավաճման ուղին:

«ՀԱՋԱՐ ՈՂՋՈՒՅՆՆԵՐ ՀԻՆ ԲԱՐԵԿԱՄԻՍ»

Վ. Ի. Լենինը հոգ էր տանում, որպեսզի բան-
վոր դասակարգի ազատագրական պայքարի մեջ
բնդգրկվեն բոլոր ազգերի ու ժողովուրդների լա-
վագույն զավակները: Հեղափոխության բովում
կոփված սյուլալիսի գործիչներ էին Ի. Վ. Բաբուշ-
կինը, Ն. Է. Բաումանը, Մ. Մ. Լիսովինովը, Մ. Ի.
Կալինինը, Վ. Զ. Կեյխովելին, Ն. Կ. Կրուպսկա-
յան, Մ. Գ. Յիսակայան, Գ. Ի. Պետրովսկին, Ն. Ա.
Սկրիպնիկը, Յա. Մ. Սվերդլովը, Ի. Վ. Ստալինը,
Պ. Ա. Ջափարիձեն, Ֆ. Է. Զերժինսկին, Է. Դ.
Ստասովան, Մ. Ա. Ազիզբեկովը, Պ. Ի. Ստուշկան,
Գ. Կ. Օբչոնիկիձեն, Մ. Վ. Ֆրունզեն և շատ ուրիշ-
ներ:

Լենինյան կուսակցության շարքերում աճած
բոլշևիկյան գվարդիայի փառահեղ սերնդի մեջ
իրենց պատվավոր տեղն ունեն հայ լենինյաննե-
րը: Նրանցից շատերին Լենինն անձամբ զիտե-
րարիղմի և բուրժուազիայի դեմ մղված պայքա-
րից: Նրանք աշխատել են Լենինի անմիջական
ղեկավարությամբ, նամակադրություն են ունեցել

Լենինի հետ հեղափոխության ու կուսակցության կյանքի շատ կարևոր հարցերի մասին, կատարել են Լենինի հանձնարարականները և արժանացել նրա բարձր գնահատականներին: Նրանցից շատերն այն ժամանակ երիտասարդներ էին, 20—30 տարեկան, իսկ Ստեփան Շահումյանի տղան՝ Սուրեն Շահումյանը, վ. Ի. Լենինի հետ առնչվել է, երբ դեռ նոր էր բոլորել նրա 16 տարին:

Վ. Ի. Լենինը անձամբ ճանաչել և հանդիպումներ ու նամակագրություն է ունեցել նաև մի շարք հայ գրողների, արվեստագետների ու զինականների հետ, չեղձ հոգատարություն է ցուցաբերել նրանց նկատմամբ:

Հայ հեղափոխականներից վ. Ի. Լենինի առաջին բարեկամն ու զինակիցը եղել է Խահակ Քրիստափորի Լալայանցը:

Լալայանցը ծնվել է 1870 թ. օգոստոսին, Թեբեքի մարզի Ղզլար քաղաքում: Սկզբնական կրթությունը ստանալով մայրենի լեզվով, Լալայանցը տեղափոխվում է Թիֆլիս, ուր մեկ տարի սովորում է ռեալական ուսումնարանում, ապա տեղափոխվում Կազանի ռեալական ուսումնարանը, որն ավարտում է 1889 թ.: Կազանում Լալայանցը ծանոթանում է ռուս ականավոր մարքսիստ Նիկոլայ Ֆեդոսևի հետ, մտնում նրա խմբակը և ուսումնասիրում մարքսիստական գրականություն: Հեղափոխական գործունեության համար արսորվելով Կազանից, Լալայանցը տեղափոխվում է Սամարա, որտեղ 1893 թ. մարտի սկզբին նարոդ-

նիկ Ն. Ս. Դոլգովի բնակարանում հանդիպում և ծանոթանում է Վ. Ի. Լենինի հետ: Այդ մասին նա հետագայում գրել է. «Այդ 23-ամյա մարդու մեջ ամենազարմանալի կերպով զուգակցվում էին մի կողմից՝ պարզությունը, նրբազգացությունը, կենսուրախությունն ու կրքոտությունը, և մյուս կողմից՝ մեծալրջությունը, գիտելիքների խորությունը, տրամաբանական անողոր հետևողականությունը, դատողությունների և սահմանումների պարզորոշությունն ու հստակությունը»¹:

Սամարայում կալաչանցը հին հեղափոխական Ա. Պ. Սկլյարենկոյի հետ մտնում է Լենինի կազմակերպած մարքսիստական խմբակի մեջ, որին անվանում էին Լենին-Սկլյարենկո-կալաչանց «եռյակ»: Հեղափոխական հոանդուն գործունեության համար կալաչանցը հինգ անգամ ձերբակալվում և արսորվում է, տաս ամիս կրում է ձեռքի շղթաներ, տասնմեկ տարի անցկացնում է բանտերում և արսորներում:

1895 թ. սեպտեմբերին կալաչանցն իր հեղափոխական ընկերուհու, հետագայում կնոջ՝ Պրասկոֆիա Իվանովնա կալաչանցի (Կուլյաբկո) հետ միասին Մոսկվայում կրկին հանդիպում է Լենինին և պատասխանատու հանձնարարություններ ստանալով, մեկնում Նկատերինոսլավ: Այստեղ նա Ի. Վ. Բարուշկինի և Մ. Գ. Յիսակայայի հետ ստեղ-

¹ «Հիշողություններ Վ. Ի. Լենինի մասին», գիրք առաջին, Երևան, 1957, էջ 135:

ծում և ղեկավարում է «Բանվոր դասակարգի ազատագրության պայքարի միության» աշխատանքները, մասնակցում ՌՄԴԲԿ I համագումարի նախապատրաստմանը:

1900 թ. մարտին Մոսկվայում հանդիպելով Լենինին, Լալայանցը հաղորդում է նրան կուսակցական գործերի մասին Նկատերինոսլավում և Կովկասում: Ծանոթանալով «Իսկրա» թերթի ըստեղծման և կուսակցության համագումար հրավիրելու մասին Լենինյան պլանին, նա չերմորեն պաշտպանում է այն, նվիրվում նրա կենսագործմանը: Այդ տարիներին Վ. Ի. Լենինը մշտապես հետաքրքրվում է Լալայանցով, օգնություն կազմակերպում:

1895 թ. խմանալով, որ Լալայանցը բանտարկված է Պետերբուրգի մենախուց բանտում, Լենինը նրա հետ կապ է հաստատում բարձրագույն իգական դասընթացների ուսանողուհի Օլգա Իվանովնա Չաչինայի միջոցով: 1895 թ. ապրիլին ազատվելով բանտից, Լալայանցն անմիջապես հանդիպում է Լենինին, նրանք մեկնում են Մոսկվա, որտեղ կանգ են առնում Ուլյանովների բնտանիքում: «Ամբողջ երեկոն և հաջորդ օրվա մի մասը մենք անբաժան միասին էինք, — հիշում է Լալայանցը, — Վլադիմիր Իլյիչի պատմածներից ես այն ժամանակ ինձ համար արտակարգ հետաքրքիր շատ բան իմացա Պետերբուրգյան խմբակների կյանքի ու աշխատանքի մասին»:

1900 թ. ապրիլին կալայանցը կրկին ձերբակալվում է և արքայազն Սերգի, սակայն կենինի կազմակերպած օգնությամբ փախչում է կես ճանապարհից և անցնում արտասահման՝ Բեռլին, ապա Յյուրիս:

Վ. Բ. կենինը 1902 թ. օգոստոսի 19-ին կոնդոնից Յյուրիս Պ. Բ. Արսելրոզին ուղղած նամակում գրում էր. «Հենց նոր հեռագիր ստացա, որ Կոլումբը ձեզ մոտ է: Հազար ողջուններ հին բարեկամիս: Կից նրան ուղարկում եմ նամակ: Նա, հավանաբար, կհանգստանա և ձեզ մոտ գործերին բիշ ծանոթանալուց հետո կզա մեզ մոտ...»²:

Անլեզալ կուսակցական աշխատանքում կալայանցը հայտնի էր Կոլումբ, Ինսարով, ZZ և այլ ծածկանուններով, որոնք հաճախակի հիշատակվում են Վ. Բ. կենինի երկերում:

Կուսակցության և անձամբ Վ. Բ. կենինի հանձնարարությամբ կալայանցը շարունակում է իր հեղափոխական գործունեությունը ժնկում: Կոլումբի հետ միասին նրանք ընդունվում են Ռուսական հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատիայի արտասահմանյան լիգայի կազմում, մտնում «Իսկրային» աջակցող կենինյան խմբի մեջ:

Կենինի հանձնարարությամբ կալայանցը ղեկավարում է ժնկում համառուսաստանյան քաղաքական «Իսկրա» թերթի հրատարակությունը:

² В. И. Ленин, Полное собрание сочинений т. 46, стр. 219 (այսուհետ՝ В. И. Ленин, ПСС).

1903 թ. վերջին, կուսակցության II համագումարից հետո, որպես կայուն լենինյան, Լալայանցը ակտիվ դեր է կատարում բոլշևիկյան III համագումարի նախապատրաստման գործում, կազմավորում է ՌՍԴԲԿ հաշտվաչին փամփոփանքի բյուրոն: 1906 թ. նա ղեկավար մասնակցություն է ունենում կուսակցության մարտական կազմակերպությունների Տամերֆորսի կոնֆերանսին: Այդ ժամանակ նա կուսակցության Կենտկոմի և Պետերբուրգի կոմիտեի անդամ էր, խմբագրում էր «Կազարմա» բոլշևիկյան անլիզալ թերթը: 1906 թ. վերջին Լալայանցը ձերբակալվում է, բանտարկվում Շլիսելբուրգի բանտում և ապա արսորվում Արևելյան Սիբիր:

Լենինը միշտ հիշում էր ու բարձր գնահատում Լալայանցին: 1921 թ. նա գրել է. «Ես Լալայանցին ճանաչում էի 1890-ական թվականներից, իբրև մարքսիստի և հետո՝ բոլշևիկի: Անկասկած, նվիրված հեղափոխական է...»³:

Իմանալով, որ հեղափոխական սպայքարի իր հին բարեկամ Իսահակ Լալայանցը երկար տարիներ բանտերում ու սիբիրյան ծանր արսորավայրում գտնվելու հետևանքով կուսակցությունից դուրս է մնացել և բնակվում է Իրկուտսկում, Լենինը հանձնարարում է տեղափոխել նրան Մոսկվա և տեղավորել սովետական աշխատանքի, հո-

3 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 45, էջ 353:

գատարություն ցուցաբերել նրա նկատմամբ: Այդպես էլ արվում է: Լալայանցը հրավիրվում է Մոսկվա, հանդիպում Լենինին, նրանք երկար գշուցում մեծ, խելում իրենց հեղափոխական ընկեր-
ներին:

1922 թ. հունվարի 13-ին Վ. Ի. Լենինը Ենու-
կիձեին գրում է Լալայանցի ընտանիքին օգնելու,
նրան նպաստ ուղարկելու մասին, հանձնարարում
է լուծել Լալայանցին աշխատանքի տեղավորելու
հարցը⁴: Մեկ ամիս հետո Վ. Ի. Լենինը Ենուկի-
ձեին կրկին հիշեցնում է Լալայանցի մասին. «Լա-
լայանցը,— գրում է Լենինը,— ինչպե՞ս է նա:
Եթե մեկնի Սիբիր, ապա ես նրան նամակ պետք է
տամ և Սկլյանսկու ու Ֆոմինի միջոցով տեղավո-
րեմ նրան վաղոնում»⁵:

Վ. Ի. Լենինի միջնորդությամբ Լալայանցը տե-
ղափոխվում է Մոսկվա և 1922—1933 թթ. աշխա-
տում ՌՍՖՍՀ Լուսժողկոմատի գլխավոր բաղնա-
վարչույթյունում:

Ի. Լալայանցի մահվան կապակցությամբ
«Պրավդա» թերթի 1933 թ. հուլիսի 19-ի համա-
րում մահախոսական է տպագրվում, որտեղ աս-
ված է. «90-ական թվականներից սկսած երկար
տարիների ընթացքում Լալայանցը եղել է Լենինի
պինակիցներից և բարեկամներից մեկը:

...Լալայանցի անունը կապված է նախորդնիկ-

4 Նույն տեղում, էջ 454:

5 Նույն տեղում, էջ 498:

ների, մենշեիկների դեմ, հանուն լենինյան գծի
բոլշեիկների նախահեղափոխական պայքարի հետ։
Նրա մեծ հմտությունը, տեսական պատկանելի
պաշարը, հեղափոխական ջերմ խառնվածքը
առաջ էին մղել հալալանցին հեղափոխական սո-
ցիալ-դեմոկրատների դիրքերը»։

ՀԱՆԴԻՊՈՒՄՆԵՐ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ

Յարական իշխանությունների ծանր հալածանքներից խույս տալով, կենինը ստիպված էր երկար տարիներ՝ XIX դարի վերջերից մինչև 1917 թ. ապրիլի սկզբը անցկացնել վտարանդիության մեջ, արտասահմանյան տարբեր երկրներում՝ Գերմանիայում, Շվեյցարիայում, Անգլիայում, Ֆրանսիայում, Իտալիայում, Բելգիայում, Լեհաստանում, Ֆինլանդիայում և այլուր։ «Անիծյալ հեռվից», ինչպես ինքն էր անվանում էմիգրացիան, Վ. Ի. կենինը ղեկավարել է Ռուսաստանում ծավալվող հեղափոխական աշխատանքը։

Արտասահմանում կենինը լայն կապեր ուներ նաև շատ հայ գործիչների հետ, որոնք ապրում էին Նվրոպայում որպես քաղաքական վտարանդիներ, ուսանողներ կամ Ռուսաստանից գնում էին մասնակցելու կուսակցական համագումարներին, կոնֆերանսներին, խորհրդակցություններին։

XX դարի սկզբին Փարիզում Վ. Ի. կենինի հետ անձնական ծանոթություն է հաստատում հայ

ազատագրական շարժման հերոսուհի Մարո Նազարբեկյանը (Մարիամ Վարդանյան): «Մոտիկ լինելով Լենինի խմբակին, — գրել է Մ. Նազարբեկյանը, — ես մշտապես ներկա էի լինում նրա ելույթներին ու ղեկուցումներին՝ Ավենյու Շուազիում: Դեռևս այն ժամանակ ես հիանում էի նրա երկաթյա տրամաբանությամբ, արտակարգ տոկունությամբ, ուղղամտությամբ և նրա նորարարական ու վառ ճառերի հանդարտ վստահությամբ»: Հետագայում Մարո Նազարբեկյանը բազմիցս հանդիպում է Լենինին և Լենինյան գաղափարների ազդեցությամբ, հեղափոխական պայքարի հարուստ փորձով գալիս այն համոզման, որ հայ ժողովրդի ազգային ու սոցիալական ազատագրությունը հնարավոր է միայն Ռուսաստանում սոցիալիստական հեղափոխության միջոցով: Այս համոզումն էլ առաջին հայ կին հեղափոխական Մարո Նազարբեկյանին ազատագրական պայքարի բարդ քառողիների միջով բերում է դեպի Լենինյան կուսակցությունը, որի անդամն էր նա 1924 թ. մինչև իր մահը՝ 1941 թ.:

Վ. Ի. Լենինի մահվան առթիվ «Զարյա Վոստոկայում» հրապարակած իր հուշերում Մ. Նազարբեկը գրում է. «Վախճանվեց մեր ժամանակաշրջանի մեծագույն մարդը՝ բանվոր դասակարգի առաջնորդը, բարեկամը, ուսուցիչը, Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը:

Պատմության մեջ նրա դերի, նրա հանճարեղ

խորաթափանցության, մտածողի և հեղափոխության պրակտիկի նրա վիթխարի հատկությունների մասին խոսում և գրում է ողջ աշխարհը»¹:

Վ. Ի. Լենինի համեստ բնակարանը Փնևի ծայրամասում, Սեշերոն բանվորական արվարձանում, ուր ապրում էր նա 1903—1904 թթ. իր կնոջ և մարտական ընկերուհու՝ Ն. Կ. Կրուպսկայայի հետ, սիրով ընդունել և հյուրասիրել է շատ հայ հեղափոխականների՝ Իսահակ Լալայանցին, Բոգդան Կնունյանցին, Ստեփան Շահումյանին, Արշակ Զուրաբյանին և ուրիշներին:

Բոգդան Կնունյանցը և Արշակ Զուրաբյանը 1903 թ. ամռանը Բրյուսելում և Լոնդոնում Լենինի հետ միասին մասնակցել են Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցության II համագումարին, որտեղ նրանք պաշտպանել են Լենինի դիրքորոշումները: Լենինը բարձր գնահատական է տվել Բ. Կնունյանցի ելույթներին այդ համագումարում:

«Մենք խորհուրդ կտայինք բոլորին,— գրել է Վ. Ի. Լենինը 1904 թ. «Մի քայլ առաջ, երկու քայլ ետ» գրքում,— ուլքեր ուզում են ինքնուրույնաբար վերլուծել կուսակցական պառակտման պատճառները և գտնել նրա արմատները համագումարում, կարդալ և վերստին կարդալ ընկ. Ռուսովի ճառը...»²:

1 «Զարյա Վոստոկա», 1 փետրվարի, 1924:

2 Վ. Ի. Լենին, ՆԼՓ, հատ. 8, էջ 376:

Ռուսովը Բոգդան Կնունյանցի կուսակցական ծածկաններինց էր:

«Պատգամավորների բնութագիրը ըստ արձանագրությանների» գրառումներում հավաքելով և խմբավորելով II համագումարի արձանագրություններում եղած տեղեկությունները՝ նրա հիմնական հարցերի քննարկման ու քվեարկության ընթացքում առանձին պատգամավորների գրաված գիրքի մասին, Վ. Ի. Լենինը նշում է Բ. Կնունյանցի և Ա. Զուրաբովի (Բեկով)³, որպես իսկրա-

3 Ա. Գ. Զուրաբովը (1873—1920) 1896 թ. մտել էր «Պետերբուրգի բանվոր դասակարգի ազատագրության պայքարի միության» մեջ, 1899 թ. ակտիվ աշխատանք էր կատարում ՌՍԴԲԿ Թիֆլիսի կոմիտեում, 1902 թ. «Հայ սոցիալ-դեմոկրատների միության» և նրա օրգան «Պրոլետարիատ» լենինյան-խակրայական ուղղության առաջին հայերեն թերթի կազմակերպիչներից էր: 1903 թ. մտնում է ՌՍԴԲԿ Կովկասյան միութենական կոմիտեի կազմում. ՌՍԴԲԿ II համագումարում՝ Բաթումի կոմիտեի պատգամավորն էր, մեծամասնության իսկրայական: Համագումարից հետո բոլշևիկ էր, 1906 թ. հարում է մենշևիկներին, աշխատում ընդհատակում, բանտարկվել է Պետրոպոլյոյական բանտում. արստրվել Սիրիո, որտեղից փախչում է արտասահման: 1917 թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո Լենինի հետ վերադառնում է Ռուսաստան, մտնում Պետրոգրադի կոմիտեի կազմի մեջ: Լենինը նշել է Զուրաբովի ծառայությունները բուրժուական զրպարտություններից բոլշևիկների պաշտպանության գործում: Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո աշխատում է Անգրկովկասում, մերձենում բոլշևիկներին, ակտիվ պայքարում մենշևիկների ու զաշնակների դեմ՝ հանուն սովետական իշխանության, հանդես է գալիս Սովետական Ռուսաստանի հետ սերտ կապեր հաստատելու օգտին:

յական մեծամասնության պատգամավորների, զործնական ելույթները բունդի դեմ, լեզուների իրավահավասարության և այլ հարցերում:

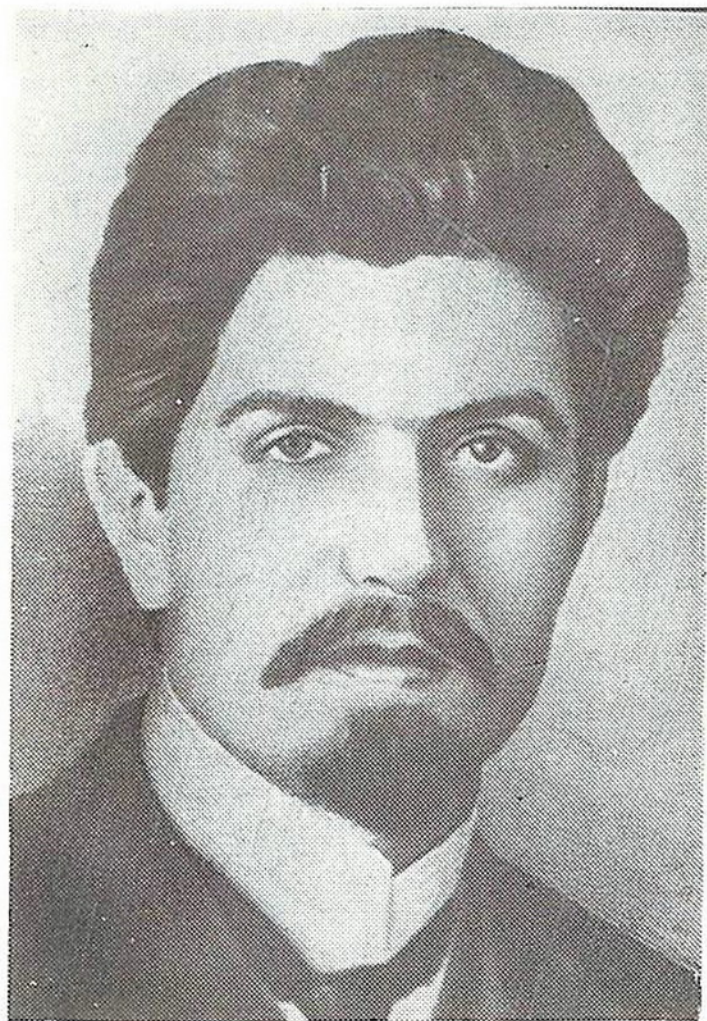
Իր խմբագրած «Իսկրա» թերթում Լենինը տպագրել է Կնունյանցի բազմաթիվ հոդվածները՝ կուսակցության կազմակերպչական, տակտիկական հարցերի, հայկական իրականության և հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարի մասին. բարձր գնահատական տվել դրանց:

1903 թ. հոկտեմբերի 7-ին Վ. Ի. Լենինը և Գ. Վ. Պլեխանովը ժնեից Թիֆլիս՝ ՌՍԴԲԿ Կովկասյան Կոմիտեի հասցեով գրում էին. «Թանկագին ընկերներ: Մենք ձեր զործերի մասին տեղեկություն ստացանք թե՛ Ռուբենից անձնասկես և թե՛ Ռաշիդ-Բեկից զրավոր...»⁴:

Ռուբենը Բոգդան Կնունյանցի ծածկանուններից էր, իսկ Ռաշիդ-Բեկը՝ Արշակ Զուրաբյանի: Նրանք սերտ կապերի մեջ էին և նամակագրություն ունեին Լենինի հետ, կատարում էին նրա պատասխանատու հանձնարարությունները:

1904 թ. հայ մարքսիստները Լենինի օգնությամբ ժնեում ստեղծեցին հայերեն և վրացերեն լեզուներով սոցիալ-դեմոկրատական զրականություն հրատարակելու հանձնաժողով, որը թարգմանում և տպագրում է Մարքսի, էնգելսի, Լենինի մի շարք աշխատությունները և կուսակցական փաստաթղթեր: Լենինի հանձնարարությամբ այդ

4 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 34, էջ 198:

Ստեփան Շահումյան

Ն. Կ. Կրուպսկայա

հանձնաժողովը գլխավորում էր Ստեփան Շահումյանը: Հանձնաժողովի կազմում էին Արամայիս Երզնկյանը (Գուգարիա) և Միքայել Մանուչարյանը (Կարյան):

Վ. Ի. Լենինը ժնեում հանդիպում էր հանձնաժողովի անդամներին, ուֆերատներ էր կարդում հանձնաժողովի օգտին:

1904 թ. նոյեմբերին Ս. Շահումյանը մի խումբ հայ ուսանողների անունից նամակով դիմում է Լենինին՝ խնդրելով աշխատակցել հայերեն պատրաստվող մարքսիստական ժողովածուին, որը պետք է հրատարակեին հայ բոլշևիկները: «Խընդրում եմ Զեդ,— գրում է Շահումյանը,— եթե ժամանակներդ կների կամ եթե որեէ պատրաստ բան ունեք, շմերժել: Այդ հրատարակությունից գանձված միջոցներն անտարակույս կդնան կուսակցության օգտին...»⁵:

1905 թ. հունվարին մի այլ նամակով Շահումյանը Լենինին տեղյակ է պահում «Հնչակ» կուսակցության մեջ տեղի ունեցած պառակտման և նրա ղեկավարներից մեկի՝ Ա. Նազարբեկի խըմբագրությամբ Բուլղարիայում (Ռուշուկ) լույս տեսնող «Ապագա» թերթի մասին և խնդրում է Լենինին պատասխանել դաշնակցության օրդան «Դրոշակ» թերթում տպագրված «Աղանդավորությանը հեղափոխական շարժման մեջ» հոդվածին, որի թարգմանությունը խոստանում էր ուղարկել:

5 Ս. Գ. Շահումյան, ԵԼԺ, հատ. 1, էջ 56:

Նամակի հետ միասին Շահումյանը կենինին է ուղարկում «Ապագայի» մասին իր հոգովածը, որը տպագրվում է բոլշևիկյան «Կայերյոդ» թերթի փետրվարի 8-ի համարում: Շահումյանը ջերմորեն ողջունում է «Ապագայի» երևան գալը, որովհետև այն իր № 1-ի առաջնորդողում հավաստիացնում էր, որ սոցիալ-դեմոկրատական պրոպագանդա է մղելու Կովկասի հայ բանվորների մեջ, ամեն կերպ ձգտելու է հայկական սոցիալ-դեմոկրատական բոլոր ուժերը համախմբելու Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական բանվորների միասնական զրոշի ներքո⁶:

Այդ տարիներին Ռուսաստանում բուռն վերելք էր ապրում ժողովրդական հեղափոխությունը, և բոլշևիկները Վ. Ի. Լենինի գլխավորությամբ ամեն ինչ անում էին դեմոկրատական բոլոր ուժերին համախմբելու՝ ցարիզմի դեմ մղվող պայքարում: Լենինի հանձնարարությամբ Շահումյանը աչքի բնկնող աշխատանք է տանում դաշնակցականների ազդեցության տակ գտնվող «Եվրոպայի հայ ուսանողների միության» մեջ, որն իր խմբերն ուներ մի շարք քաղաքներում: 1905 թ. մարտի 18-ին Բեռլինից Ս. Շահումյանը և Մ. Մանուչարյանը Ժնևյան հանձնաժողովի անունից նամակ են գրում ՌՍԴԲԿ Կենտկոմին, հայտնելով, որ ապրիլի 1-ին Բեռլինում տեղի է ունենալու «Եվրոպայի հայ ուսանողների միության» կոնգրեսը, թույլտվու-

⁶ Նույն տեղում, էջ 58—61:

թյուն ու օգնություն են խնդրում նրան մասնակցելու՝ հայ ուսանողությանը սոցիալ-դեմոկրատիայի շուրջը համախմբելու համար⁷:

Շահումյանը և նրա կողմնակիցները մասնակցելով կոնգրեսին, որոշում են «Միությունը» ցրել և հեռանում են նրա նիստից: Ապրիլի 17-ին լենինյան «Վպերյոդ» թերթը հրապարակում է Շահումյանի կազմած «Եվրոպայի հայ ուսանողների միության» 6-րդ կոնգրեսին մասնակից սոցիալ-դեմոկրատական պատգամավորների և անդամների մանիֆեստը՝ ուղղված «Եվրոպական բոլոր հայ սոցիալ-դեմոկրատ ուսանողներին»:

«Այսուհետև, — ասված էր մանիֆեստում, — հիշյալ «Միությունը» չի կարող համարվել մի կուլեկտիվ ամբողջություն, որն ընդգրկեր ամբողջ հայ ուսանողությունը, բանի տր ուսանողների բավականաչափ զգալի մասը անջատվում է նրանից: Ինքնին հասկանալի է, որ ինչպես ներկայիս, այնպես էլ ապագայի սովորող հայ սոց.-դեմ. ուսանողությունը պրոլետարական-դասակարգային շահերի տեսակետից չի կարող մի ամբողջության մեջ ձուլվել և համատեղ աշխատել ուսանողության մեջ եղած այն տարրերի հետ, որոնք իրենց հասարակական հայացքներով և գործնական ձգտումներով կանգնած են նացիոնալիստական շահերի տեսակետի վրա»⁸:

⁷ Նույն տեղում, էջ 62—63:

⁸ Նույն տեղում, էջ 65:

Այս ապացուցող կարևոր փաստաթղթեր են ՍՍՀՄ դիտությունների ակադեմիայի թղթակից-անդամ Տիգրան Մելքումովիչ Տուրպանի կողմից մեզ տրամադրած նամակները իր հոր՝ Մելքում Իվանովիչ Տուրպանի անձնական արխիվից⁹։ Մ. Ի. Տուրպանը (1882—1939), ինչպես և նրա եղբայրը՝ Պետրոս Տուրպանը (Պետյա) Աստրախանի հայերից էին։ 1905—1911 թթ. նրանք սովորում ու աշխատում են Շվեյցարիայում և կապեր հաստատում Ժնևի և Նեշատելի սոցիալ-դեմոկրատական շրջանների հետ։ Այդ ժամանակ ժնևում էր ապրում նաև Տուրպանների հոր մոտիկ ընկեր, բուլղերիկ Հմայակ Ավետովը։

Մ. Տուրպանը իր եղբայր՝ Պ. Տուրպանին դրած 1905 թ. մարտի 3-ի նամակում հայտնում է, որ ինքը Ժնևից գնալու է Բեռլին՝ մասնակցելու «Եվրոպայի հայ ուսանողների միության» համագումարին, որտեղ իրենց կողմնակիցները, մոտ 16 հոգի, կազմակերպված կերպով պայքարելու են նացիոնալիստների դեմ, նրանց շարքերում պառակտում մտցնելու և գրականության հրատարակման համար հավաքված միջոցները փոխանցելու սոցիալ-դեմոկրատական գրականության օգտին։ Նույն տարվա մարտի 15-ին Մ. Տուրպանը եղբորը գրում էր հայ ուսանողների

⁹ Օգտվելով առթից, շնորհակալություն ենք հայտնում Տ. Մ. Տուրպանին՝ հիշյալ արձեքավոր փաստաթղթերը մեզ տրամադրելու համար։

սոցիալ-դեմոկրատական միությունն ատեղծելու իրենց մտադրության մասին:

Պետրոս Տուրպաևը 1907 թ. մայիսի 23-ին լեժից եղբորը գրած նամակում հայտնում էր, որ վերջերս իրենց մոտ է եղել Վ. Ի. Լենինը, հանդես եկել ռեֆերատով: Պ. Տուրպաևը բոլշևիկներին հանձնարարությամբ ակտիվ մասնակցություն է ունենում արտասահմանում զենք զնելու և Ռուսաստան ուղարկելու գործին:

1906 թ. ապրիլին և 1907 թ. մայիսին, որպես ՌՍԴԲԿ IV և V համագումարների պատգամավոր, Ս. Շահումյանը Ստոկհոլմում և Լոնդոնում աշխատում է Վ. Ի. Լենինի գլխավորությամբ, որն այդ համագումարներում ղեկավարում էր բոլշևիկներին գործունեությունը: Հիշյալ համագումարներում Շահումյանի մանդատները հաստատել էր Լենինը:

Որպես ՌՍԴԲԿ Լոնդոնի համագումարի պատգամավոր՝ Բորչալուի կուսակցական կազմակերպությունից, այնտեղ Լենինի հետ հանդիպումներ է ունենում բանվոր-հեղափոխական Ասատուր Կախոջյանը, որն այդ մասին հրատարակել է իր հիշողությունները:¹⁰

1907 թ. աշնանը Շահումյանի հանձնարարությամբ Ֆինլանդիայում Վ. Ի. Լենինի մոտ է լինում Արկադի (Արշակ) Նազարի Աթաբեկյանը,

10 Տե՛ս Ա. Կախոյան, Հոգվածներ և հուշեր, Երևան, 1963, էջ 222—233:

որը կուսակցության առաջնորդին է հանձնում Կովկասյան բոլշևիկների հաշվետվությունը:

1907 թ. աշնանը Ֆինլանդիայում Լենինն ընդունում է կովկասյան մարքսիստների մի խումբ (Ս. Լուկաշին, Դ. Շահվերդյան, Ա. Կարինյան, Տ. Տեր-Ղևոնդյան, Գ. Մելիք-Բաղդասարյան և ուրիշներ), նրանց հետ զրույց է ունենում ռուսական հեղափոխության զարգացման հեռանկարների մասին, հետաքրքրվում է կովկասյան գործերով:

«Մոտ երեք ժամ խոսեց Լենինը, կամ ավելի ճիշտ զրուցում էր,—հիշում է Ա. Կարինյանը,—նա շարունակ հարցեր էր տալիս և ինքն էր պատասխանում, պատասխաններ, որոնք հիմնված էին փաստերի, թվերի, արտադրողական ուժերի դիալեկտիկական զարգացման տրամաբանության վրա.

Մենք լսում էինք առանց հոգնելու, լսում և համոզվում էինք...»¹¹:

1910—1911 թթ. Փարիզում Լենինի հետ հանդիպում են ունենում հայ հայտնի քանդակագործ Հակոբ Գյուրջյանը և երգիչ Տիգրան Նալբանդյանը: Նալբանդյանը Լենինին և «Պրոլետարի» թերթի խմբագրության անդամներին հրավիրում է իր համերգին:

Հին հեղափոխական Երվանդ Զավադի Պողոսյանը հպարտությամբ է հիշում, որ 1910 թ. մասնակցելով Կոստենհագենի II ինտերնացիոնալի

11 «Գրական թերթ», 27 հունվարի 1934 թ.:

VIII կոնգրեսի աշխատանքներին, տեսել ու լսել է Վ. Ի. Լենինին: 1913 թ. աշնանը Վ. Ի. Լենինի դասախոսությունը ներկա է լինում այն ժամանակ Լայպցիգի համալսարանի ուսանող, հետագայում ականավոր մանկավարժ պրոֆեսոր Արշավիր Շավարշյանը: «Վլադիմիր Իլյիչը Լայպցիգյան իր պատմական դասախոսությամբ անջնջելի տպավորություն թողեց իրեն ունկնդրող ուսանողների վրա»¹², — հիշում է հետագայում Ա. Շավարշյանը:

Ուշագրավ է, որ հայ առաջավոր գործիչները արտասահմանից Հայաստանի հեղափոխության թանգարանին նվեր են ուղարկել այն շախմատը, որով խաղացել է Լենինը Փարիզում, 1908–1910 թթ.:

Արտասահմանյան գործունեության ծանր պայմաններում ամրապնդվում ու սերտ են դառնում Լենինի կապերը Վլադիսլավ Կասպարյանցի (Սլավա Կասպարով), Ալեքսանդր Բեկզադյանի, Կամոյի (Սիմոն Տեր-Պետրոսյան), Սուրեն Սպանդարյանի, Սարգիս Բաղդատյանի և շատ ուրիշների հետ:

¹² «Լենինի հետ: Վավերագրեր և հուշեր», Երևան 1969, էջ 341:

«ԵՍ ԼԻՈՎԻՆ ՎՍՏԱՀՈՒՄ ԵՄ ՇԱՀՈՒՄՅԱՆԻՆ»

Այսպես է գրել հեղափոխության առաջնորդ Վ. Ի. Լենինը Բաքվի կոմունայի ղեկավար Ստեփան Շահումյանի մասին¹։ Այս վստահությունը ամրապնդվել էր ռուսական երեք հեղափոխությունների բովում։

1908 թ. ռեակցիայի դաժան ժամանակաշրջանում իր բարեկամ, կուսակցության ականավոր գործիչ Միխայիլ Յիսակայային գրած նամակներում Շահումյանը Անդրկովկասի բոլշևիկների անունից հայտնում էր. «Մենք հաստատ համոզված ենք Իլյիչի դիրքորոշման ճշտության մեջ», «մենք ամբողջովին Իլյիչի կողմն ենք»։

Լենինի և Շահումյանի նամակագրությունն առանձնապես ուժեղացավ 1913—1914 թթ.։ Իր նամակներում Շահումյանը կարծիքներ էր փոխանակում Լենինի հետ, նյութեր էր ուղարկում նրան՝ Կովկասում ազգային հարցի վերաբերյալ։

1913 թ. օգոստոսի 24-ին Պորոնինսկից Աստ-

¹ Տե՛ս Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 35, էջ 380։

«Многочисленности»

Владимир Ильич !

Спасибо Вам за одно поручение,
полученное мною из Петербурга, через
товарища, чуждый сомнений и предубеждений.
Эта группа получила издать некое
по марксистскому сборнику на армян-
ском языке. За неимением армян-
ских марксистов она обратилась к русским
товарищам и просит дать статьи:
Богданова - на тему "Экономическое
учение К. Маркса". Мухоморова -
о национальном вопросе с точки
зрения диалектики марксизма,
Филипп - о промышленном кризисе
на Востоке в свете развития ко-
мунизма. - Группа просит Вас и Мухоморова

Վ. Ի. Լենինին Ս. Գ. Շահումյանի գրած 1904 թ.
հոկտեմբերի 28-ի համակի տույնին էջը.

րախան Ս. Շահումյանին ուղարկած նամակում
Վ. Ի. Լենինը գրում էր. «Թանկագին ընկեր: Վե-
րադառնալով տուն, ես գտա ձեր նամակը: Ան-
4—70

պայմանորեն ավելի շատ նյութեր ուղարկեցեր ազգային հարցի մասին Կովկասում (քանի որ Դուբ, Ղժբախտաբար, ինքներդ գրել չէր կարող), և՛ Կոստրովի հոգվածը, և՛ նրա գրքույկները, պատգամավորների զեկուցումները ուսերեն թարգմանությամբ (հուսով եմ, կգտնեք որևէ մեկին, որին կարելի է հանձնարարել), և՛ Կովկասի ազգությունների վիճակագրությունը, և՛ նյութեր Կովկասում, Պարսկաստանում, Թուրքիայում և՛ Ռուսաստանում ազգությունների հարաբերությունների մասին, մի խոսքով՝ այն բոլորը, ինչ կա ու ինչ հավաքել կարող եք, ուղարկեցեք: Մի մուսցեք նույնպես փնտրել այնպիսի կովկասցի-ընկերներ, որոնք կարողանային Կովկասում ազգային հարցի մասին հոգվածներ գրել»²:

Զնայած աշխատանքի ծանր պայմաններին, Շահումյանին հաջողվում է հանրամատչելի բրոշյուր գրել ազգային հարցի վերաբերյալ՝ «Ազգային կուլտուրական ավտոնոմիայի մասին» վերնագրով և 1914 թ. հրապարակել հայերեն:

Իմանալով այդ մասին, Վ. Ի. Լենինը 1914 թ. մայիսին Ս. Շահումյանին գրած նամակում առաջարկում է դրա վերաբերյալ անպայման հաղորդում տալ հեղինակի կողմից կամ շարադրանքը՝ «Պրոսվեշչենիէ» բոլշևիկյան հանդեսի համար³: Շահումյանի բրոշյուրը կարևոր դեր խաղաց նա-

2 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 35, էջ 104:

3 Նույն տեղում, էջ 140:

ցիտնալիստների մերկացման և հայ աշխատավորության ինտերնացիոնալ դաստիարակության գործում:

Լենինն առաջարկում էր Շահումյանին «կուլտուր-ազգային ավտոնոմիստների հիմարության դեմ պայքարելու» իր պլանը, շարադրում ազգերի իրավահավասարության և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության մասին օրենքի նախագծի հիմնական հարցերը բուլղարիկյան ֆրակցիայի կողմից Պետական գումա մըտցընելու համար⁴: «Եկեք զրենք այգպիսի նախագիծ,— նշում էր Լենինը:— Ինձ թվում է, որ այս նախադարձով կարելի կլինի հանրամատչելիորեն պարզաբանել կուլտուր-ազգային ավտոնոմիայի հիմարությունը և վերջնականապես սպաճել այդ հիմարության կողմնակիցներին»⁵:

1915 թ. հոկտեմբերի 1-ին վ. Ի. Լենինին և Ն. Կ. Կրուպսկայային դրած ծածկագիրը նամակում հետևողականորեն պաշտպանելով պատերազմի վերաբերյալ լենինյան հայացքները, Ստ. Շահումյանը հայտնում էր կուսակցության առաջնորդին Կովկասում բուլղարիկյան կադմակերպությունների գործունեության մասին, նշում էր Լենինի նամակ-

⁴ Շահումյանին դրած նամակում շարադրված պլանը զբղովեց Լենինի «Ազգերի իրավահավասարության և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության օրենքի նախագիծ» հիմքում:

⁵ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 35, էջ 141:

էերի, խորհուրդների, ցուցումների խոշոր նշանակութիւնն իրենց համար: «Զեր նամակները, խորհուրդները և ցուցումները,—գրում է Շահումյանը,—ինձ համար միշտ ամեն բանից թանկ են եղել... ընդհանրապես ասած՝ թույլ եմ տալիս կարծելու, որ ես և մեր բոլոր ազգականները [բոլշեւիկները] բարձր ենք պահում մեր ընտանեկան [բոլշեւիկյան կուսակցութեան] դրոշակը և որ Դուք կարող եք մեր սեպուտացիայի համար հանսիստ լինել»⁶:

1917 թ. հունիսին Պետրոգրադում Շահումյանը կրկին հանդիպում է Լենինի հետ և ապա վերադառնում Կովկաս՝ հանուն սովետական իշխանութեան պայքարը ղեկավարելու համար: 1918 թ. մայիսի 14-ին Շահումյանին ուղարկած նամակում Լենինը գրում էր. «Մենք հրճվանքի մեջ ենք Զեր հաստատակամ և վճռական քաղաքականութեանից»⁷:

Օգոստոսի 9-ին վ. Ի. Լենինը հարցում անելով Աստրախանի Սովդեպին՝ Բաքվի դրութեան և անձամբ Ս. Շահումյանի մասին, նշում էր. «Ես լիովին վստահում եմ Շահումյանին» և առաջարկում էր օգնութիւն կազմակերպել կոմունարներին⁸:

Ս. Շահումյանը և նրա գլխավորած Բաքվի կոմի-

6 Ստ. Շահումյան, *Ելժ, հատ. 3, էջ 14, 15*:

7 վ. Ի. Լենին, *Երկեր, հատ. 35, էջ 359*:

8 Նույն տեղում, էջ 380:

ւարները, որոնք գազանաբար գնդակահարվեցին
աւղղիական իմպերիալիստների և նրանց էսէսա-
կան վարձկանների կողմից 1918 թ. սեպտեմբե-
րի 20-ին, Լենինի հուսալի հենարաններն էին
Էռլկասում:

«ԱՆՁԱՄԲ ՃԱՆԱԶՈՒՄ ԵՄ»

Լենինը բազմիցս նշել է, որ ինքը Կամոյին ճանաչում է անձամբ և շատ բարձր է գնահատում, դիտել նրան հիմնավոր կերպով «որպես միանգամայն բացառիկ նվիրվածության, խիզախության և եռանդի տեր մարդու»¹:

Անկետայի այն հարցերին, թե ինքը ենթարկվե՞լ է հալածանքների կուսակցական աշխատանքների համար և ի՞նչ հեղափոխական դործունեություն է ունեցել, Կամոն հակիրճ պատասխանել է. «Զերբակալվել եմ 6 անգամ, փախել եմ 3 անգամ, 4 անգամ դատապարտվել եմ մահապատժի, որը փոխարինվել է 20 տարվա տաժանակիր աշխատանքի... 1) Անկեղալ դրականություն Բաթում տեղափոխելու համար 1903 և 1905 թթ. բանտարկվել եմ 10 ամիս (փախել եմ), 2) 1905 թ. զինված ապստամբությանը մասնակցելու համար 5 անգամ վիրավորվել եմ և ձերբակալվել 2 և կես ամիս (փախել եմ), 3) 1907—1908—

¹ В. И. Ленин, ПСС, т. 51, стр. 42.

1909 թթ. զենքի և պալթուցիկ նյութերի տեղափոխումը կազմակերպելու համար Գերմանիայում ձերբակալվել էմ. Բեռլինի բանտում և հոգեբուժարանում 2 տարի, ըստ որում հանձնվել էմ Ռուսաստանին որպես հիվանդ: Ռուսաստանում—Թիֆլիսում՝ կրկին բանտում և հոգեբուժարանում 1909—1911 թթ. (փախել էմ), 4) 1912 թ. բռնվել էմ Սոֆիայում (Բուլղարիա), 5) Թուրքիայում—Կոստանդնուպոլսում՝ դինամիտ փոխադրելու համար, 6) Թիֆլիսում 1913 թ. 4-րդ անգամ դատապարտվել էմ մահապատժի, որը մանիֆեստով փոխարինվել է 20-ամյա տաժանակրոթյան, իսկ ապա ներվել էմ 6/3—1917 թ.: Վրաստանում 1920 թ. հունվարի 15-ին բանտարկվել էմ 2 և կես ամսով և ազատվել էմ»²:

1906—1912 թթ. Լենինի հանձնարարությամբ Կամոն մեծ գործունեություն է ծավալում արտասահմանում: Լինում է Եվրոպայի 19 պետություններում:

1907 թ. հունիսին Կամոն իր ընկերների հետ Թիֆլիսում, Երևանյան հրապարակում կազմակերպում է 250 հազար ուրբլի դումարի էքսպրոպրիացիա՝ կոսակցության կարիքների համար: Հետագայում Կամոն այդ մասին գրել է. «...Կոսակցության ֆինանսական դրությունը ծայրահեղ դժվար էր: Դրամ չկար, անհրաժեշտ էր ուժեղ և

2 ՍՄԿԿ Կենտկոմին կից մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի Վրացական մասնաճյուղի արխիվ, ֆ. 31:

համարձակ հարված հասցնել ցարիզմին, ապա-
ցուցելու համար, որ կուսակցությունը կենդանի է,
հեղափոխական ուժերը քնած չեն, այլ պատ-
րաստվում են նոր մարտերի: Անհրաժեշտ էր օգնել
կուսակցությանը ֆինանսական հարցերում՝ հեղա-
փոխական գրականության հրատարակությունը
ուժեղացնելու համար»։ Այդ արտակարգ խիզախ
ու անձնվեր գործի կազմակերպումից հետո Կա-
մոյին հաջողվում է անցնել Պետերբուրգ, ապա
Ֆինլանդիա, ուր հուլիս-օգոստոսին ապրում է
լենինի մոտ: Կամոյի այդ շրջանի գործունեու-
թյան մասին Ն. Կ. Կրուպսկայան պատմում է.
«Նա ջերմորեն կապված էր Իլյիչին... Լինում էր
մեզ մոտ Կուտկկալայում: Մտերմացավ մորս հետ,
պատմում էր նրան իր մորաքրոջ, իր քույրերի
մասին: Կամոն հաճախ գնում էր Ֆինլանդիայից
Պիտեր, միշտ իր հետ զենք էր վերցնում, և մայրս
սամեն անգամ հատուկ խնամքով ատրճանակներ
էր կապում նրա մեջքին»³:

Անսահման նվիրվածությունն ու մտերմու-
թյունը կուսակցության առաջնորդի հետ խոշոր
նշանակություն են ունենում Կամոյի հեղափոխա-
կան գործունեության համար, դարձնում են նրան
է՛լ ավելի համարձակ ու անհողողդ լենինյան:

Վ. Ի. Լենինի խորհրդով Կամոն գնում է Գեր-
մանիա, աշխատում այնտեղի սոցիալ-դեմոկրա-

3 Ն. Կ. Կրուպսկայա, Հիշողություններ Վ. Ի. Լենինի
մասին, Երևան, 1977, էջ 162:

Սուրեն Սպանդարյան

Կարմր

տական կազմակերպություններում, կատարում
կուսակցական հանձնարարություններ:

1907 թ. նոյեմբերին ցարական պրովոկատոր
Ժիտոմիրսկու մատնությանմբ Կամոն Բեռլինում
ձերբակալվում է: Հետապնդելով էքսպրոպրիա-
ցիայի մասնակիցներին, ձերբակալություններ են
կատարվում Բեռլինում, Մյունխենում, Փարիզում,
Կոպենհագենում, Ստոկհոլմում, Ժնևում: Այս մա-
սին Ն. Կ. Կրուպսկայան «Հիշողություններ
Վ. Ի. Լենինի մասին» գրքում գրել է. «Հեղափո-
խության թեժ պահին, երբ ծավալուն պայքար էր
տեղի ունենում ինքնակալության դեմ, բոլշևիկ-
ները թուլատրելի էին համարում ցարական գան-
ձարանի գրավումը, թուլատրելի էին համարում
էքսպրոպրիացիան: Թիֆլիսի էքսպրոպրիացիայի
ղրամները հանձնված էին բոլշևիկյան ֆրակցիա-
յին... Մի խումբ ընկերներ փորձեր արեցին ման-
րելու հինգհարյուրանոցները արտասահմանում
միաժամանակ, մի շարք քաղաքներում: Հենց մեր
արտասահման գալուց ուղիղ մի քանի օր հետո
նրանք փորձել էին մանրել այդ փողերը: Այդ մա-
սին գիտեր և մանրելուն մասնակցում էր պրովո-
կատոր Ժիտոմիրսկին: Այն ժամանակ ոչ ոք չգի-
տեր, որ Ժիտոմիրսկին պրովոկատոր է, և ամեն-
քնն էլ վերաբերվում էին նրան կատարյալ վստա-
հությանմբ: Իսկ նա այդ ժամանակ արդեն Բեռլի-
նում մատնել էր ընկ. Կամոյին, որից խլել էին
գինամիտով լի ճամպրուկը և որը ստիպված էր եր-

կար ժամանակ նստել զերմանական բանտում»⁴։

Ձերբակալվածների թվում էին նաև Տիգրան Բաղդասարյանն ու Միհրան Խոջամիրյանը։ Տ. Բաղդասարյանը ուսանող էր, եկել էր Թավրիզից, ժնեում նա մտել էր տեղի բոլշևիկյան ակցիայի մեջ։ Մ. Խոջամիրյանը 1902 թ. Բաքվում բնդունվել էր ՌՄԴԲԿ շարքերը, կուսակցության II համագումարից հետո հարել բոլշևիկներին⁵։

Ցարական կառավարությունը պահանջում էր իրեն հանձնել ձերբակալվածներին որպես քրեական հանցագործների։

Վ. Ի. Լենինը մեծ ջանքեր է գործադրում՝ հեղափոխականներին դաժան, դատարանից փրկելու համար։

1908 թ. մայիսին Վ. Ի. Լենինը պաշտոնապես դիմում է զերմանական սոցիալիստ փաստաբան Բերնհեյմին, հաստատելով, որ 1907 թ. հունիսի 13-ին Թիֆլիսում Կամոյի ղեկավարությամբ էքսպրոպրիացիայի ենթարկված դրամը մանրելու կապակցությամբ Մյունխենում ձերբակալված

⁴ Նույն տեղում, էջ 182—183։

⁵ 1905—1914 թթ. Մ. Խոջամիրյանը ապրում էր վտարանդիության մեջ, մասնակցում ժնեում լույս տեսնող զրականագիտական ու քաղաքական «Թաղուգա» բոլշևիկյան ուղղության հանդեսի հրատարակմանը, որի խմբագրական կոլեգիայում էին Մ. Յիսակյան, Ն. Սեմաշկոն և ուրիշներ։ Հանդեսին աշխատակցում էր Բ. Կնունյանցը։ 1914 թ. Խոջամիրյանը վերադառնում է Կովկաս։ Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատումից հետո աշխատում է ֆինանսական օրգաններում։

Ս. Ն. Ռավիչը, Մ. Խ. Խոջամիրյանը և Տ. Բաղդասարյանը ՌՍԴԲԿ անդամներ են: Մեկ այլ նամակում՝ ուղարկված Լենդոնից Բրյուսել՝ Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյի քարտուղար Կ. Հյուիսմանսին Լենինը հայտնելով Ռավիչի, Խոջամիրյանի և Բաղդասարյանի ձերբակալման մասին, խնդրում է ՄՍԲ-ի անունից հաստատել երանց պատկանելիությունը ՌՍԴԲԿ-ին: Հյուիսմանսն անմիջապես պատասխանում է Լենինի նամակին, հաղորդելով, որ ուղարկված են ձերբակալված սոցիալ-դեմոկրատների բնութագրերը:

Վ. Ի. Լենինի ջանքերի շնորհիվ հաջողվում է Խոջամիրյանին և Բաղդասարյանին տասնհինգամսյա բանտարկությունից հետո ազատել:

1909 թ. հուլիսի 17-ին Լենինը հատուկ նամակով խնդրում է Հյուիսմանսին՝ երաշխավորելով բանտից ազատված բոլշևիկ Տ. Բաղդասարյանին տեղավորել աշխատանքի:

Առանձնապես մեծ ջանքեր գործադրեց Լենինը՝ Կամոյին սպառնացող մահապատժից փրկելու համար:

Ձերբակալումից հետո Կամոն բանտարկվում է Բեռլինի Մոսբիտի բանտում, որտեղ խիստ վտանգավոր, բայց հերոսական որոշում է ընդունում՝ խելագար ձեռնալ՝ ազատվելու համար ոստիկանական հետապնդումներից և ցարական կառավարության դատաստանին հանձնվելուց:

Վ. Ի. Լենինն ուշադիր հետևում էր այս բոլորին: Նա հանձնարարում է Մ. Մ. Լիտվինովին դի-

մեկու Կարլ Լիբկնեխտին՝ Կամոյի պաշտպանությունը Բեռլինում կազմակերպելու համար: Կ. Լիբկնեխտը գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիայի ափսոսելի գործիչներից մեկի՝ իրավաբան Օսկար Կոնի հետ միասին մի քանի անգամ Կամոյին այցելում է բանտում: Երբ մի անգամ Կ. Լիբկնեխտի հետ միասին Կոնը եկավ ինձ մոտ, հիշում է Կամոն, — «ես գաղտնի նրան հասկացնել տվի, որ իրականում ես լրիվ առողջ եմ: Նրանք շատ ուրախացան»⁶: Կամոյի հետ հանդիպումներ են ունենում նաև մյուս սոցիալ-դեմոկրատական գործիչները: Վ. Ի. Լենինի հանձնարարությունը բանտում մի քանի անգամ Կամոյին այցելում է բուլղարիկյան կուսակցության հնազույն գործիչ Լ. Բ. Կրասինը: Լիբկնեխտի առաջարկով Օսկար Կոնը, որպես հմուտ դատապաշտպան, իր վրա է վերցրնում Կամոյի պաշտպանությունը: 1909 թ. սեպտեմբերին Կ. Լիբկնեխտը գերմանական պառլամենտում (Ռայխստագ) հարցապնդում է անում, պահանջելով ազատել Կամոյին բանտից և չհանձնել նրան ցարական կառավարությանը: Սակայն գերմանական ռեակցիոն կառավարությունը, որպես արտակարգ վտանգավոր «հանցագործի», Կամոյին շղթայված ուղարկում է Թիֆլիս: Սկզբում նա պահվում է Մետեխի բանտում, ապա Միքայելյան հիվանդանոցի հոգեբուժական բաժանմունքում:

⁶ ՍՄԿՊ Կենտկոմին կից մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտի վրացական մասնաճյուղի արխիվ, ֆ. 31, գ. 6, թ. 3:

Վ. Ի. Լենինի առաջարկով Կամոյին փրկելու համար աշխատանքը շարունակվում է: Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատները Օ. Կոնի միջոցով Ռուսաստան են ուղարկում Կամոյի հիվանդության մասին բոլոր նյութերը:

Կամոյի պաշտպանության մեջ վճռականորեն հանդես են գալիս ֆրանսիական սոցիալիստական «Յումանիտե» թերթը, գերմանական «Ֆրանկֆուրտեր ցայտունգը»: Կամոյի բույրը՝ հին բուշեի՝ Զավահիր Տեր-Պետրոսյանն իր հուշերում պատմում է, որ Օ. Կոնն անմիջապես կապեր է հաստատում իր հետ, փոխադրում նրան 200 ռուբլի և հաղորդում մանրամասն տեղեկություններ Կամոյի մասին⁷:

Մինչ Կամոյի փրկության կամպանիան ղրսում շարունակվում էր, ընկերները նախապատրաստում էին նրա փախուստը Թիֆլիսի Միքայելյան հիվանդանոցից, որը հաջողությամբ իրականացվում է 1911 թ. օգոստոսի 15-ին: Թիֆլիսի ոստիկանապետի տան նկուղային հարկում մի քանի օր մնալուց հետո Կամոն Բաթումից նավով անցնում է արտասահման: Նախապես պլանավորելով թաքնելի ոստիկանապետի տանը, Կամոն հույս ուներ, որ ոչ ոք չի կարող կասկածել: Այդպես էլ եղավ: Արտասահմանից Կամոն նամակ է գրում դատախազին և ոստիկանապետին, հեգնանքի ողջուններ է

7 Նույն տեղում:

ուղարկում նրանց, ավելացնելով «Իզուր են ձեր շարժարանքները, իզուր՝ ձեր որոնումները»:

Կամոն անմիջապես գնում է Փարիզ՝ Վ. Ի. Լենինի մոտ: 1909—1912 թթ. Վ. Ի. Լենինը, Ն. Կ. Կրուպսկայան և Կուսակցության մի շարք այլ ուսանավոր գործիչներ ապրում էին Փարիզում: Այնտեղ էր տեղափոխված Կուսակցության կենտրոնական օրգան «Պրոլետարի» հրատարակչությունը: Այդ տարիներին Փարիզ, Կուսակցության առաջնորդի մոտ էին գնում Կովկասյան շատ էմիգրանտ բոլշևիկներ, որոնք Վ. Ի. Լենինի անմիջական ղեկավարությամբ ակտիվ մասնակցություն էին ունենում Փարիզի բոլշևիկյան խմբի աշխատանքներին: Իր հիշողություններում պատմելով Կամոյի մասին, Ն. Կ. Կրուպսկայան նշում է, որ նա «եկել էր Փարիզ՝ Իլյիչի հետ խոսելու... Իլյիչը պատմեց նրան գործերի դրության մասին»⁸: Կամոն Փարիզում Վ. Ի. Լենինի հետ մնում է երկու ամիս, անցնելով հեղափոխական հասունության մեծ դպրոց: Այդ ժամանակամիջոցում նրանք բազմիցս զրույցներ են ունենում: Կամոն պատմում է Կովկասում հեղափոխական շարժումների և բոլշևիկյան կազմակերպությունների վիճակի, իր հետագա պլանների մասին: Վ. Ի. Լենինն ուշադիր լսում է նրան, ուղղություն տալիս Կամոյի գործունեությանը: Ն. Կ. Կրուպսկայան, պատմելով Վ. Ի. Լենինի մեծագույն հոգատարության մա-

⁸ Ն. Կ. Կրուպսկայա, Հիշողություններ Վ. Ի. Լենինի մասին, էջ 224:

«ին Կամոյի նկատմամբ, դրում է, որ Լենինը «զգուշությամբ աշխատում էր իրական ուղու վրա գնել Կամոյին, խոսում էր տրանսպորտ կազմակերպելու մասին և այլն: Վերջիվերջո վճռվեց, որ Կամոն կգնա Բելգիա, այնտեղ աչքերը վիրահատության կենթարկի (նա շիլ էր և լրտեսները միանգամից ճանաչում էին նրան այդ նշանից), իսկ հետո ծովով կանցնի Հարավ, և այնտեղից՝ Կովկաս»⁹:

Վ. Ի. Լենինը հոգ է տանում Կամոյի բուժման զրամական ծախսերի մասին, նշում է այն մասնագետներին, որոնց հետ նա պետք է կապվի, տալիս է նրան իր մոր ամենասիրելի նվերը՝ վերարկուն: «Տեսնելով Կամոյի վերարկուն,—հիշում է Ն. Կ. Կրուպսկայան,— Իլյիշը հարցրեց. «Ունե՞ք արդյոք տաք վերարկու, չէ՞ որ ցուրտ կլինի ձեզ համար նավի տախտակամածի վրա ման գալիս»... Եվ երբ պարզվեց, որ Կամոն ոչ մի ուրիշ վերարկու չունի, Իլյիշը ավելց նրան իր փափուկ, գորշ թիկնոցը, որը մայրն էր ընծայել նրան Ստոկհոլմում, և որն առանձնապես դուր էր գալիս Իլյիշին...»¹⁰:

Վ. Ի. Լենինի հանձնարարությունյամբ 1911—1912 թթ. Կամոն լինում է Բելգիայում, Շվեյցարիայում, Հունաստանում, Թուրքիայում, Բուլղարիայում: Չնայած Ռուսաստանի և եվրոպական պետությունների կառավարական օրգանների հե-

⁹ Նույն տեղում, էջ 225:

¹⁰ Նույն տեղում:

տապնդումներին, Կամոն, շնորհիվ իր արտակարգ հնարամտության, համարձակության ու երկաթյա կամքի, կարողանում է կազմակերպել զինքի, զինամթերքի, ինչպես և մարքսիստական գրականության առարկումը Ռուսաստան: Անձամբ Վ. Ի. Լենինի հանձնարարությամբ արտասահմանում կատարած իր շրջագայությունների ընթացքում Կամոն ծանոթանում է հեղափոխական շատ ակա-նավոր գործիչների հետ, զարմանք ու հիացմունք պատճառելով նրանց:

Կամոն Բուլղարիայից վերադառնում է Ռուսաստան: Վ. Ի. Լենինի հանձնարարությունը կատարելու նպատակով շրջագայելով Պետերբուրգում, Ցզեսայում և Ռուսաստանի այլ քաղաքներում նա դալիս է Թիֆլիս, որտեղ 1913 թ. սկզբին ձերբակալվում է, բանտարկվում և դատապարտվում մահապատժի: Այս անգամ Կամոյի մահապատիժը, Ռոմանովների տան թագավորության 300-ամյակի կապակցությամբ, փոխարինվում է 20 տարվա տաժանակրության: Իմանալով այդ մասին նա ասում է. «Չէի ցանկանա մահապատժից ազատվել մանիֆեստի շնորհիվ: Լավ կլիներ ազատվել սեփական միջոցներով: Բայց միևնույն է, ես երկար չեմ նստի, ես վրեժխնդիր կլինեմ»:

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության նախապատրաստման ու իրականացման ժամանակաշրջանում Կամոն բազմիցս լինում է Վ. Ի. Լենինի մոտ, կատարում նրա կարևոր

Հանձնարարությունները: 1917 թ. վերջերին Պետ-
րոգրադից գալով Կովկաս, Կամոն Ստեփան Շա-
հումյանին է հանձնում ժողովրդական կոմիսար-
ների խորհրդի նախաշաճ Վ. Ի. Լենինի ստորա-
դրած մանդատը՝ Ս. Շահումյանին Կովկասի գոր-
ծերի արտակարգ կոմիսար նշանակելու մասին և
500 ռուբլի՝ ոսկով, Բաքվի Սովետի կարիքների
համար:

Օտարերկրյա ռազմական ինտերվենցիայի և
քաղաքացիական պատերազմի ծանր ժամանակա-
շրջանում Վ. Ի. Լենինը մշտական հոգատարու-
թյուն է ցուցաբերում Կամոյի ուսման ու աշխա-
տանքի նկատմամբ: 1919 թ. ամռանը զինվորա-
կան իշխանություններին ուղղած գրություններից
մեկում նշելով, որ ինքը Կամոյին գիտե հիմնավոր
կեդրով, որպես բացառիկ նվիրվածության և
եղանդի տեր մարդու, Վ. Ի. Լենինն առաջարկում
էր արագ կազմակերպել Կամոյի ուսուցման գոր-
ծը և հանձնարարել նրան՝ ստեղծել հատուկ ջո-
կատ՝ թշնամու թիկունքում գործելու համար:
1919 թ. սեպտեմբերին Վ. Ի. Լենինի ստորագրու-
թյամբ Կամոյին տրված վկայագրում ասված էր.
«Սույնը ներկայացնող ընկ. Կ. Պետրովին, որն
ունի № 483 տոմսը (մինչև 1919 թ. հոկտեմբերի
1-ը) ԿԳԿ շենք մտնելու համար և որը աշխա-
տում է ԿԳԿ բաժիններից մեկում, ճանաչում եմ
անձամբ»: Այնուհետև Վ. Ի. Լենինը առաջարկում
էր սովետական հիմնարկներին, զինվորական և
այլ իշխանություններին՝ Կամոյին ցույց տալ

լիակատար վստահություն և ամեն տեսակ աջակցություն:

Վ. Ի. Լենինի խորհրդով Կամոն 1920 թ. պատրաստվում է ընդունվելու գինվորական ակադեմիա: Պատմելով Կամոյի մասին, Մաքսիմ Գորկին գրում է, որ այդ ժամանակ, լինելով իր մոտ, Կամոն մեծ կրքով խոսում է արտասահման գնալու, այնտեղ աշխատելու մասին, բայց Լենինն արգելել էր և առաջարկել սովորել: «Խնդրեցի Իլյիշին, — պատմում է Կամոն, — բաց թող, ես արտասահմանում օգտակար մարդ կլինեմ: — Ոչ, — ասում է, — սովորիր»: Է՛հ, ինչ արած: Նա գիտի: Ինչպիսի՞ մարդ է: Միծաղում է, երեսայի պես: Դու լսե՞լ ես ինչպես է ծիծաղում Իլյիշը»¹¹:

1921 թ. մայիսի վերջին Կամոն Լենինին գրում է. Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության կոնֆերանսի ժամանակ «Ես Ձեզ հաղորդեցի իմ նոր, ցնցող պլանների վերաբերյալ Ձեզ հետ խոսելու իմ ցանկության մասին: Այդ խոսակցությունը կարող է տեղի ունենալ Ձեր զբոսանքի կամ հանգստի ժամանակ և Ձեզ բոլորովին չի հոգնեցնի: Դուցե, Դուք կզանր, որ իմ նկատառումները դուրս կզան շատ արժեքավոր և դրանց իրագործումը չափազանց կարևոր ներկա մոմենտի համար, կամ թե Դուք դրանք կհամարեք խիստ

¹¹ М. Горький, Собрание сочинений, т. 17, стр. 341.

զվարճալի և սրտանց, ինչպես այդ կարող եք
Դուք, կծիծաղեք»¹²:

Դիմումի վրա կենինը մակագրում է. «Կամո-
յին: Ինձ հիշեցնել»:

1921 թ. Կամոն գործուղվում է Իրան, ուր
մնում է մինչև 1922 թ. սկիզբը: Նույն թվականի
գարնանը, երբ բժիշկների խորհրդով Վ. Ի. կենինը
պատրաստվում էր գալ Վրաստան՝ հանգստանալու
և բուժվելու, Կամոն դիմում է նրան՝ ցանկություն
հայտնելով ուղեկցել և օգնել կենինին այդ գոր-
ծում:

«Մեծարգո և թանկագին վաղիմիր Իլլիչ,—
գրում էր Կամոն,—Նա Լ. Բ. Կրասինից և Մարիա
Իլյինիչնայից իմացել եմ, որ բժիշկները Ձեզ հա-
մառորեն խորհուրդ են տվել երկար ժամանակով
հանգստանալ լեռնային օդում: Կրասինի կարծի-
քով այդ նպատակի համար Կովկասից ավելի լավ
տեղ դժվար է գտնել:

...Նթե ինձ էլ վերցնեք Ձեր հետ, ապա ես ոչ
միայն ուրախ, այլևս հանգիստ կլինեմ ձեր ան-
վերտանգություն համար, և համոզված եմ, որ այդ
ուղևորության ժամանակ ձեզ ոչ ոք այնքան պետք
չի գա, որքան ես»:

Կամոյի այս սրտառուչ առաջարկության մա-
սին կենինը 1922 թ. ապրիլին հայտնում է Օրջո-
նիկիձեին. «Ընկ. Սերգո: ...Կամոն խնդրում է

¹² «Աշխատավորների նամակները Վ. Ի. կենինին», Երե-
վան, 1961, էջ 284—285:

իրենն վերցնել ինձ հետ: Ես չէի առարկի: Բայց ուզում եմ Ձեր կարծիքն իմանալ: Եթե Դուք դեմ չեք, ապա իմ անունից ասեցեք նրան, որ ես համաձայն եմ (և որ ամեն ինչ գաղտնի կմնա)»¹³:

Լենինի առողջական վիճակի վատթարացման պատճառով նա չկարողացավ գալ Կովկաս:

Իր կյանքի վերջին տարիներին Կամոն աշխատում էր Բիֆլիսում՝ Անդրկովկասի մարսային օկրուգի պետ: 1922 թ. հուլիսի 14-ին Կամոն ղոհվում է: Նրա թաղմանը ելույթներ են ունենում Գ. Կ. Օրջոնիկիձեն, Ա. Ֆ. Մյասնիկյանը, Ն. Նարիմանովը և ուրիշներ, որոնք բոլորն էլ խոսում են Կամոյի նվիրվածության մասին հեղափոխության գործին, նշում, թե ինչպես ջերմորեն էր սիրում նրան Վ. Ի. Լենինը: «Թանկագին Կամո,—ասում է իր ճառում Սերգո Օրջոնիկիձեն,—հանդիպեցի քեզ 18 տարի առաջ: Ես երիտասարդ էի: Դու քո պարտքն էիր համարում բացատրելու ինձ՝ ինչպես դառնալ բոլշևիկ, ինչպես պայքարել պրոլետարիատի շահերի համար: Այսօր վիճակված է բաժանվել քեզանից... Այդ 18 տարվա ընթացքում մենք շատ անգամ ենք հանդիպել... Եվ շատ անգամ դու շարադրել ես քո պլանները կապիտալիզմի դեմ պայքարելու մասին... Հիշում եմ, թե ինչպես այդ պլանների մասին դու խոսում էիր հեղափոխության առաջնորդ ընկեր Լենինի հետ, որը ջերմորեն սիրում էր քեզ... Նրբ ես հանդիպեմ

¹³ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 54, с. 230—231.

Լենինին, չգիտեմ, թե ի՞նչ պիտի ասեմ նրան: Մոսկվայից ժամանած ընկերները մեզ ասում են. «Ինչպե՞ս դուք չկարողացաք պահպանել Կամոյին»¹⁴: Կամոն թաղվում է Թիֆլիսում, Պուշկինյան սլարկում: Նրա գերեզմանի վրա դրված բազմաթիվ պսակներից մեկն ունի հետևյալ մակագրությունը. «Անմոռանալի Կամոյին Լենինից և Կրուպսկայայից»:

14 Գ. Կ. Օրջոնիկիձե, Ընտիր հոգվածներ և ճառեր, Երևան, 1960, էջ 97:

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՀՈԳԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Իր դործունեության բոլոր տարիներին՝ և՛ իշխանության նվաճման համար մղված պայքարի ժամանակաշրջանում, և՛ աշխարհում առաջին սոցիալիստական պետության ղեկավարի բարձր պոստում լենինը ջերմ հոգատարություն էր ցույց տալիս հեղափոխական պայքարի իր ընկերներին և նրանց ընտանիքներին:

Այդ մասին բազմաթիվ փաստաթղթեր և հիշողություններ են պահպանվել: Հայտնի է լենինի մտերմությունը Սուրեն Սպանդարյանի («Տիմոֆեյ») հետ, որն սկսվել էր 1908—1909 թթ.: Ս. Սպանդարյանը լենինի ղեկավարությամբ մասնակցում է բոլշևիկների Պրազայի VI կոնֆերանսին, որտեղ 1912 թ. հունվարին լենինի առաջարկով ընտրվում է կուսակցության Կենտկոմի անդամ:

«Թունդ լենինյան», — այսպես է բնութագրել ցարական ոստիկանությունը Ս. Ս. Սպանդարյանին:

Վ. Ի. Լենինը մեծ ցավով իմացավ Ս. Սպանդարյանի ձերբակալման լուրը, որը տեղի էր ունեցել

1912 թ. մայիսին Բաքվում: Ն. Կ. Կրուպսկայայի հետ միասին նա այցելում է Սուրեն Սպանդարյանի՝ այն ժամանակ Փարիզում գտնվող ծեր և հիվանդ հորը, նամակ է գրում Բեռլին՝ Սպանդարյանների ընտանիքին մտերիմ Ոսկի Տեր-Հովհաննիսյանին (հայ ականավոր զրող Մուրացանի կինը), խնդրելով նրան նյութական օգնություն ցույց տալ. «Հուսով եմ, որ Դուք, ինչ կարող եք, կաներ երկու Սպանդարյանների համար էլ և այդ մասին մի երկու խոսքով կգրեք ինձ»¹, — գրում էր Լենինը նամակում:

1913 թ. հունիսին Ն. Կ. Կրուպսկայան Բեռլինում գտնվող ականավոր բոլշևիկ Սլավա Կասսարովին գրում է Սպանդարյանին նյութական օժանդակություն ցույց տալու անհրաժեշտության մասին. «Գուցե մի որեէ բան գիտե՞ք Տիմոֆեյի և ընկ.-յան մասին, — հայտնում էր նա: Չե՞ք մատնանշի արդյոք այդ ընկերներին (այլելի ճիշտ նրանց հարադատներին), որոնք նստած են բանտում կամ գտնվում են արսորներում և օգնության կարիք ունեն»:

1914—1916 թթ. գտնվելով Սիբիրի հեռավոր արսորավայրում, Սպանդարյանը ջերմ նամակներ է գրում Լենինին, ողջունում նրան ու Կրուպսկայային, հայտնում իբ խոր հավատը հեղափոխության հաղթանակի նկատմամբ:

¹ Վ. Ի. Լենին, երկեր, հատ. 43, էջ 322:

1916 թ. սեպտեմբերին, մեռնելուց առաջ Ս. Սպանդարյանի վերջին խոսքերն էին. «Հեղափոխությունը կանգնած է 1917 թ. շեմքին: Կանգնեցեք Լենինի դրոշի տակ»:

Վ. Ի. Լենինի խմբագրությամբ արտասահմանում լույս տեսնող «Սոցիալ-դեմոկրատ» թերթի 1916 թ. հոկտեմբերի 19-ի համարում հատուկ մահախոսական տպագրվեց Սպանդարյանի հիշատակին, ուր համառոտակի ցույց տալով նրա կուսակցական բեղմնավոր գործունեությունը Կովկասում և ամբողջ Ռուսաստանում, ընդգծվում էր Սպանդարյանի հավատարմությունը բոլշևիկյան կուսակցությանը, ինտերնացիոնալիզմի դիրքերին:

1921 թ. Սովետական Ռուսաստանի Ժողովուրդի նախագահ Լենինը Սպանդար Սպանդարյանից նամակ է ստանում, որով խնդրում էր նյութական օգնություն: ցույց տալ իրեն, և աջակցել Փարիզից հայրենիք վերադառնալու համար: Այդ կապակցությամբ Լենինը կուսակցության Կենտկոմի քարտուղարությանը գրում է. «Ես և կուսակցության կենտրոնի բոլոր աշխատողները Սուրեն Սպանդարյանին ճանաչում էինք 1908—1909 թվականներին: Շատ գնահատելի ու աչքի ընկնող աշխատող էր... Սուրենի հայրը Փարիզում, 1910—1911 թվականներին մեզանից օգնություն էր ստանում Սուրենի խնդրանքով»²: Այնուհետև Լենինը հանձնարարում է կապվել Սուրենի հոր հետ և օգ-

2 Վ. Ի. Լենին, երկեր, հատ. 45, էջ 159:

Վլադիսլավ Կասպարով

Ալեքսանդր Բեկզադյան

Բագրատ Բորյան

նել նրան փողով, որպես նշանավոր հեղափոխականի հոր:

Պահպանվել է Սպանդար Սպանդարյանի հայերեն լեզվով գրված նամակի թարգմանությունը, որի վրա կա 1921 թ. հուլիսի 26-ի նշումը. «200 ոսկի ուրբի ուղարկված է»:

Հուլիշ է եղել Լենինի հոգատարությունը Վլադիսլավ Կասպարովի բրոշ՝ Կասպարովա-Պոպովայի նկատմամբ:

Վլադիսլավ Կասպարովը եռանդուն հեղափոխական գործունեություն էր ծավալել Կովկասում և Դոնի Ռոստովում: Այնուհետև նա անցել էր արտասահման և դարձել Լենինի ու Կրուպսկայայի մոտ բարեկամը: Լենինի հանձնարարությամբ Կասպարովը զբաղվում էր ազգային հարցի մշակմամբ: 1917 թ. սկզբին Շվեյցարիայից վերադառնալով Ռուսաստան, Լենինը հրաժեշտի հուլիշ նամակ է գրում Կասպարովին, որը բուժվում էր Շվեյցարիայի Դավոս քաղաքում: Նամակում ասված էր. «Թանկագին Կասպարով: Ամուր, ամուր սեղմում եմ Ձեր և Կարլի ձեռքերը, ցանկանում եմ առույգություն: Հարկավոր է համբերել: Հուսով եմ կհանդիպենք Պիտերում և այն էլ շուտով:

Մեկ անգամ ևս լավագույն ողջուններ երկուսիդ»³:

1917 թ. սեպտեմբերին Կասպարովը ծանր հի-

³ В. И. Ленин, ПСС, т. 49, стр. 432.

վանդությունից հետո վախճանվեց Շվեյցարիայում:

1921 թ. Կասպարովա-Պոպովան դիմում է Լենինին՝ հաղթահարելու իր հետ պատահած անհաջողությունները: Ստանալով այդ նամակը, Լենինը գրում է, որ Կասպարովին ինքը շատ լավ ճանաչում է արտասահմանից, «որտեղ նա 1905 թվականի հեղափոխությունից հետո եղել է վտարանդիության մեջ, մտել էր բոլշևիկյան կազմակերպության մեջ, վայելում էր բոլոր այն բոլշևիկներին արժանի հարգանքը, որոնց հետ ինձ վիճակված էր հանդիպել և որոնք գիտում էին Կասպարովի աշխատանքը»⁴: Լենինը անձամբ ղրադվում և անհրաժեշտ օգնություն է ցույց տալիս Կասպարովի բրոշը:

Իր նկատմամբ Վ. Ի. Լենինի և Ն. Կ. Կրուպսկայայի ջերմ հոգատարության մասին Զավահիր խուտուլաշվիլին (Տեր-Պետրոսյան) գրել է. «Ես հիացած էի իրենց տանը ինձ այնպես սիրալիր ընդունելու համար և Վլադիմիր Իլյիչի արտակարգ պարզությունից»:

1920 թ. օգոստոսի 27-ին Լենինը օրացույցի թերթիկի վրա գրառում է Ոսկի Տեր-Հովհաննիսյանին ընդունելու մասին և նույն օրը երեկոյան ընդունում ու զրուցում է նրա հետ:

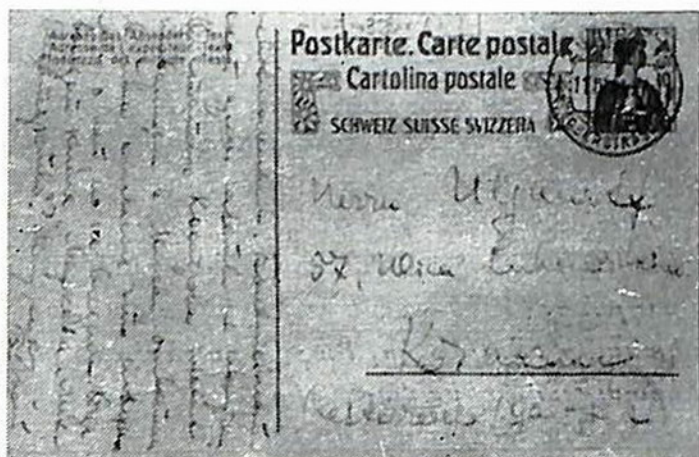
4 Վ. Ի. Լենին, երկեր, հատ. 45, էջ 435:

ԹԱՆԿԱԳԻՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին և պատերազմի ժամանակ Լենինը նամակադրական և անձնական սերտ կապեր ուներ ականավոր բոլշևիկ Ալեքսանդր Բեկզադյանի հետ: Բեկզադյանը (1879—1939), որի կուսակցական ծածկանունը «Յուրի» էր, Բաքվի բոլշևիկյան կազմակերպության ղեկավարներից էր: Խուսափելով ցարական հալածանքներից, 1906 թ. նա գնում է արտասահման, որտեղ ծանոթանում է Վ. Ի. Լենինի հետ և կատարում նրա մի շարք պատասխանատու հանձնարարությունները:

Բեկզադյանը կրթված մարքսիստ էր: Յուրիսում նա 1913 թ. պաշտպանել և հրատարակել էր իր դեկտորական դիսերտացիան՝ իրավագիտության դոկտ: Լենինը գիտեր այդ մասին: Յուրիսում նա որոշ ժամանակ ապրել էր Բեկզադյանի հետ նույն բնակարանում: Լենինի հանձնարարությանմբ նա մասնակցել է II ինտերնացիոնալի Բադելի կոնգրեսին, գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության Վիեննայի համագումա-

րին, մի շարք միջազգային խորհրդակցություններին, եղել է ՌՍԴԲԿ արտառաճմանյան կազմակերպությունների կոմիտեի կազմում: Լենինը բազմաթիվ նամակներ է գրել Յուրի Բեկզադյանին, որոնցում քննարկվում են բուլշևիկյան կուսակցության գործունեության կարևորագույն հարցերը:

Ա. Ա. Բեկզադյանի նամակը Վ. Ի. Լենինին

1912—1914 թթ. Լենինին գրած իր նամակները Բեկզադյանն սկսում էր «Թանկագին Իլյիշ» խոսքերով և ավարտում «Ձեր Յուրի» ստորագրությամբ:

1912 թ. նոյեմբերին Վիեննա՝ Ա. Ա. Տրոյանովսկուն գրած նամակում նշելով ՌՍԴԲԿ պատվիրակության խնդիրների մասին Բազելի կոնգրեսում, Լենինը խնդրում է այդ նամակն ուղարկել Յուրիի պատվիրակության անդամ Ա. Ա. Բեկ-

զաղայանին: Նույն տարվա օգոստոսին Լենինը հե-
ռադրով հայտնում է Բեկզաղայանին Ա. Բեբելի
մահվան մասին: Օգոստոսին Լենինը Դրեզդենից
ստանում է Բեկզաղայանի նամակը: 1913 թ. օգոս-
տոսին Լենինը Յա. Մ. Գանեցկուն գրած նամակում
խորհուրդ է տալիս Վիեննայում՝ գերմանական
սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության համա-
գումարում հանդիպել ՌՄԴԲԿ ներկայացուցիչ
Բեկզաղայանին և նրան ծանոթացնել Ա. Պաննե-
կուլի և Ֆ. Մերինգի հետ: Սեպտեմբերին Բեկ-
զաղայանը Իենայից մի բանի նամակ է գրում
Լենինին, հայտնելով Իենայի համագումարում
ՌՄԴԲԿ ներկայացուցչության աշխատանքների
մասին, խորհուրդներ է հարցնում կուսակցության
առաջնորդից: 1914 թ. մարտին Լենինը Յյուրիխ՝
Բեկզաղայանին գրած նամակում խնդրում է օգտը-
վել իր հասցեից՝ Միշազգային սոցիալիստական
բյուրոյի հետ կապվելու համար:

1914 թ. հուլիսին Լենինը առաջարկում է Բեկ-
զաղայանին բոլշևիկյան պատվիրակության թվում
մեկնել Բրյուսել՝ մասնակցելու II ինտերնացիո-
նալի Միշազգային սոցիալիստական բյուրոյի
գործադիր կոմիտեի «միավորիչ խորհրդակցությա-
նը», որտեղ քննարկվելու էր «ռուսական հարցը»:
Այդ օրերին Բեկզաղայանը գրում էր Լենինին.
«Թանկագին Իլյիչ: Հենց նոր վերադարձա Բեռնից
և գտա Ձեր հրկու նամակները: Շտապում եմ պա-
տասխանել»¹:

¹ «Լենինի հետ. Վալերազերեր և հուշեր», էջ 20:

Բեկզաղյանը հայտնում է Լենինին՝ Ռուսաստան մեկնելու համար իր նախապատրաստվելու մասին: Օգոստոսի 23-ին Լենինն իր ընտանիքով գնում է Յյուրիխ, կանգ առնում Բեկզաղյանի մոտ:

Ոգեշնչված Լենինի ցուցումներով և «Պատկերազմն ու Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատիան» լենինյան մանիֆեստով, 1914 թ. աշնանը Բեկզաղյանը վերադառնում է Ռուսաստան: Գալով Կովկաս, նա այստեղից շարունակում է նամակներ գրել Լենինին:

Քանկագին Իլյիշին Բեկզաղյանը հավատարիմ մնաց մինչև իր կյանքի վերջը՝ եռանդուն պայքար մղելով լենինյան գործի հաղթանակի համար:

* * *

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում վ. Ի. Լենինի նամակագրությունը «Գրանատ» ընկերության հանրագիտական բառարանի ղեկավարներից մեկի՝ Ա. Կ. Ջիվեկեզովի հետ (1875—1952): 1914—1915 թթ. փալտուն ավարտելով Մոսկվայի համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետը, Ջիվեկեզովը իր գիտական կարողությունների համար պետք է մնար համալսարանում և պատրաստվեր պրոֆեսորական գործունեության, բայց ժողովրդական լուսավորության ցարական միևնիստը մերժել էր նրա ցանկությունը: Լինելով բաղձակողմանի զարգացած մարդ, իտալական վերածնության և եվրոպական մշակույթի պատմության հիանալի գիտակ, Ջիվեկեզովը ավելի

բան 40 տարի (1898—1939) աշխատակցում է «Գրանատի» հանրագիտական բառարանին, որտեղ հրատարակում է բազմաթիվ հոդվածներ: 1914 թ. Հանրագիտարանում աշխատելու ժամանակ Զիվելեզովը պատվիրում է Լենինին հոդված գրել Կարլ Մարքսի մասին: Այս կապակցությամբ նրանք նամակներ են փոխանակում: Նամակներից մեկում, 1914 թ. նոյեմբերի 17-ին, Լենինն իր մեծարգո կոլեգային հայտնում է, որ բառարանի համար Բեռնից Մոսկվա է ուղարկել իր հոդվածը՝ Մարքսի և մարքսիզմի մասին: Նամակում Լենինը նշում է, որ պատերազմի հետևանքով իր գրադարանը մնացել է Գալիցիայում և ինքը հնարավորություն չի ունեցել ստուգելու հոդվածում բերված առանձին մեջբերումներ Մարքսի երկերի ռուսական թարգմանություններից: Նա խնդրում է Զիվելեզովին, անհրաժեշտության դեպքում այդ անել Մոսկվայում: Բարձր գնահատելով Հանրագիտարանում տպված Լենինի հոդվածը Կարլ Մարքսի մասին, Զիվելեզովը հետագայում գրում է. «Վլադիմիր Իլյիչի աշխատությունը մեզ վրա հսկայական ազդեցություն գործեց: Մենք առաջին րնթերցողներից էինք, որ հիացանք Վլադիմիր Իլյիչի հոդվածներով: Մեր ձեռքով անցել էին բազմաթիվ այլ հոդվածներ: Բայց այս անգամ մենք ամբողջովին առանձնահատուկ բան զգացինք: Մեր առջև մի իսկական պոլիտգործոց էր»:

Քաջատեղյակ լինելով հայերի վիճակին իմ-

պերիալիստական պատերազմի տարիներին, Զիվեղեզովը մեծ դեր կատարեց զենոցիդի թուրքական քաղաքականութեան մերկացման, արևմտահայերի պաշտպանութեան գործում։ Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան հաղթանակից հետո նա այն հայ ականավոր մտավորականների թվում էր, որոնք կանգնեցին լենինյան դրոշի ներքո և պայքարեցին սովետական մշակույթի զարգացման համար։ Ականավոր գիտնական, պրոֆեսոր Զիվեղեզովը Հայաստանի գիտութեան ներքին ազդեցիկ թղթակից անդամ էր։

ԴԻՄԱՎՈՐՈՒՄ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ԿԱՅԱՐԱՆՈՒՄ

1917 թ. ապրիլի 3-ին, փետրվարյան հեղափոխության հաղթանակից հետո, Վ. Ի. Լենինը էմիգրացիայից վերադառնում է Ռուսաստան: Պետրոգրադի Ֆինլանդական կայարանում նրան դիմավորում են կուսակցության Կենտկոմի, Պետրոգրադի կոմիտեի անդամները, բոլշևիկների շրջանային կազմակերպությունների ղեկավարները, գործարանների, ֆաբրիկաների, զնգերի և նավատորմային անձնակազմի ներկայացուցիչները: Դիմելով նրանց՝ Լենինը ճառ է արտասանում, ապա անցնում է կայարանամերձ հրապարակ և բարձրանալով զրահապատ մեքենայի վրա ողջունում է Ռուսաստանի հեղափոխական պրոլետարիատին ու չինվորական մասսաներին, կոչ է անում նրանց շարունակել պայքարը սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակի համար:

Վ. Ի. Լենինը Ֆինլանդական կայարանից ժողովրդի ջերմ ուղեկցությամբ զրահապատով մեկ-

նում է Կշեսինսկայա պալատը, որտեղ այդ ժամանակ տեղավորված էին բոլշևիկների Կենտրոնական ու Պետրոգրադի կոմիտեները: Այստեղ ևս տեղի է ունենում միտինգ, ուր Լենինը դարձյալ ելույթ է ունենում:

Վ. Ի. Լենինին դիմավորողների և միտինգների մասնակիցների թվում էին նաև հայ ժողովրդի լավագույն զավակներ Սարգիս Բաղդասյանը (Բողդասու), Սահակ Տեր-Գարրիելյանը, Նինա Աղաջանյանը (Աղաջանովա), Սարգիս Լուկաշինը (Սրապիոնյան), Հմայակ (Գալուստ) Բեգլուեր, Արտաշես Կարինյանը, Երեմիա Բակունցը, Հարություն Բաղդասարյանը (Բաղդասարով), Աղասի Վարդանյանը, Վարդանուշ Բահաթրյանը (Եվդենիա Բազատուրյան), Շուշանիկ Քամալյանը, Արփենիկ Նազարբեկյանը (Նազարբեկովա), Միհրան Օհանյանը (Օգանով), Ա. Օհանյանը և ուրիշներ:

Նրանցից ոմանք տարիներ առաջ ղինվորադրվել էին լենինյան կուսակցությանը, հանդիպել և աշխատել էին Լենինի հետ, իսկ մյուսները Լենինին լավ գիտեին, որպես բանվոր դասակարգի սիրված առաջնորդի:

Սարգիս Բաղդասյանը (1887—1949) ծնվել է Շուշի քաղաքում, երկաթուղային բանվորի ընտանիքում: Բոլշևիկյան կուսակցության շարքերն է մտել նրա ստեղծման առաջին օրերից՝ 1903 թ. 16 տարեկան հասակում: Հեղափոխական աշխատանք է տարել Բաքվում, Թիֆլիսում, Երևանում,

Ալեքսանդրապոլում: 1909 թ. նա ՌՍԴԲԿ Պետ-
րոգրադի կոմիտեի անդամ էր, նրան լավ գիտեին
նաև Մոսկվայի բոլշևիկները: Հեղափոխական
բուռն գործունեության համար Բաղդատյանը մի
բանի անգամ ձերբակալվել և արսորվել է, իսկ
1913 թ. անցնելով արտասահման, անձամբ ծա-
նոթացել է Լենինի հետ: Լենինի ցուցումներով զին-
ված, նա համաշխարհային պատերազմի տա-
րիներին վերադառնում է Ռուսաստան և որպես
Պետրոգրադի բոլշևիկների ղեկավարներից բանվոր-
ների մեջ պրոպագանդում է Լենինյան գիրքո-
ւոշումը պատերազմի, խաղաղության և հեղափո-
խության հարցերում, որի համար էլ կրկին ար-
սորվում է:

Փետրվարյան հեղափոխության հաղթանակից
հետո, ազատվելով սիբիրյան արտորավայրից,
Բաղդատյանը վերադառնում է Պետրոգրադ և շու-
տով ընտրվում բոլշևիկների Պետրոգրադի կազ-
մակերպության քաղաքային կոմիտեի քարտու-
ղար:

Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը (1886—1937) 1902 թ.
Լենինյան կուսակցության անդամ էր, պրոֆեսիո-
նալ հեղափոխական: 1917 թ. նա ՌՍԴԲ(բ)Կ Բաք-
վի կոմիտեի անդամ էր: Բաքվից նա Պետրոգրադ
էր ղնացել մասնակցելու Սովետների համառու-
սաստանյան խորհրդակցությանը: «Գալով Պե-
տրոգրադ,— հիշում է Ս. Տեր-Գաբրիելյանը,—
բախտ ունեցա զիմավորել Իլյիչին Ֆինլանդական
կայարանում: Ֆինլանդական կայարանից մենք

զնացինք Կշեսինսկայա սպալատը: Այստեղ ևս լսեցի Վ. Ի. Լենինի ճառերը զրահապատի վրայից և Կշեսինսկայա սպալատի պատշգամբից»¹: Տեր-Գաբրիելյանը ներկա է լինում նաև այն պատմական ժողովին, որտեղ Լենինը հռչակում է իր Ապրիլյան թեզիսները:

Կովկասից Մոսկվա ու Պետրոգրադ, լենինյան զործի անձնավեր զինվորը լինելու համար բանառու արտոք — այսպիսի ուղի էր անցել նաև Նինա Աղաջանյանը: Նա Ֆինլանդական կայսարան էր եկել Վիբորգյան բոլշևիկյան շրջանային կոմիտեի այն պատվիրակության կազմում, որը Պետրոգրադի բոլշևիկյան կազմակերպությանն որոշմամբ Վ. Ի. Լենինին պետք է հանձնեի № 600 կուսակցական տոմսը: Հայ ժողովրդի արժանավոր դուստրը այդ ժամանակ կուսակցության Վիբորգյան շրջանային կոմիտեի ղեկավարներից և Պետրոգրադի կոմիտեի անդամներից էր, ճանաչված ու սիրված կուսակցական շրջաններում:

Ֆինլանդական կայսարանում Վ. Ի. Լենինին դիմավորելու մասին հետաքրքիր հուշեր է թողել 1904 թ. կուսակցության անդամ Հ. Բեգլուկը: Նա գրել է.

«Կայսարանի մուտքը, որտեղից սպասվում էր Լենինի երևալը, լուսավորված էր լուսարձակնե-

¹ «Воспоминания коммунистов Закавказья о В. И. Ленине», Ереван, 1970, стр. 232.

րով, իսկ հրապարակը՝ հարյուրավոր ջահերով: Հնչեց կայարանի զանգը, որն ազդարարում էր գնացքի մոտենալը: Բազմահազար ամբոխը սեղմելովում էր դեպի կայարանի մուտքը: Քիչ անց երեսաց լենինը՝ շրջապատված իր զինակիցներով: Հրապարակում թնդաց հզոր «ուռան», երկար ժամանակ չէին լուռ մոտալի ծափահարությունները: Պետրոգրադի պրուլետարիատը ցնծագին ընդունեց իր իմաստուն առաջնորդին:

Վլադիմիր Իլյիչը բարձրացավ զրահապատ մեքենայի վրա: Հրապարակում նորից թնդաց պրուլետարական «ուռան», երկար ժամանակ չէր լուռ ծափահարությունների որոտը: Վերջապես Իլյիչը սկսեց իր հանրահայտ ու հռչակավոր ճառը, որից հետո ավտոմեքենայով մեկնեց Կշեսինսկայա պալատը»²:

Ֆինլանդական կայարանից դեպի Պետրոգրադի Կշեսինսկայա պալատը Վ. Ի. Լենինին տանող զրահապատ ավտոմեքենայի վարորդը Միհրան Օհանյանն էր: 1913 թ. Օհանյանը ընդունվել էր Պետրոգրադի տեխնոլոգիական ինստիտուտը, ապա մոբիլիզացվել բանակ, մարտերում վիրավորվել: Փետրվարյան հեղափոխության օրերին նա ծառայում էր Պետրոգրադի զրահապատների դիվիզիոնում որպես մեխանիկ վարպետ: Այստեղ էլ նա ընտրվում է դիվիզիոնի զինվորական դեպու-

2 «Հին բոլշևիկների հիշողություններ», գիրք երկրորդ, Երևան, 1961, էջ 36:

տատներին կոմիտեի նախագահ, իսկ ասպա՝ Պետ-
րոգրադի սովետի կազմում: Ճանաչված հեղա-
փոխական ղինվորը արժանանում է պատմական
գրահապատի վարորդ լինելու պատվին և արդա-
րացնում կուսակցության վստահությունը: Հիշե-
լով այս անմոռանալի դեպքերը, Յանյանը գրել
է. «Ես նստել էի դեկի մոտ: Կողքիս նստել էր
Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը: Նրանից ետև նստած էին
ղինվորներ և Կենտկոմի տնօրեններից մի ըն-
կեր...»: Ճանապարհին Լենինը հարցումորձ է
անում Յանյանին. իսկ տեղ հասնելով՝ շնորհա-
կալություն հայտնում նրան:

ԻԼՅԻՉԻ ՀԵՏ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՓՈԹՈՐԻԿՆԵՐՈՒՄ

1917—1920 թթ., երբ նախկին ցարական կայսրության անձայրածիր տարածքում ազատատենչ ժողովուրդները բուլշեիկների կուսակցության ղեկավարությամբ հերոսական պայքար էին մղում սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակի համար, նրանց հետ միասին կենինի դրոշի տակ էին կանգնած հարյուր հազարավոր հայեր՝ Պետրոգրադում և Մոսկվայում, Ուկրաինայում և Բելոռուսիայում, Ղրիմում և Հյուսիսային Կովկասում, Մերձվոլգյան շրջաններում և Միջին Ասիայում, Հայաստանում, Վրաստանում և Ադրբեջանում։ Նրանցից շատերին Վ. Ի. կենինն անձամբ զիտեր։ Ռուսաստան վերադառնալուց անմիջապես հետո կենինի հետ հանդիպում և զրուցում է հին բուլշեիկ Բագրատ Բորյանը, որը մինչ այդ հեղափոխական աշխատանք էր տարել Կովկասում, իսկ Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո բուլշեիկների Պետրոգրադի կոմիտեի անդամ էր։ Զրուցելով Բորյանի հետ, կենինը առաջարկում է նրան մեկնել Կովկաս՝ բուլշեիկյան կազմակեր-

սյուժյունները համախմբելու համար: Նա խոշոր աշխատանք է կատարում հատկապես ՌՍԴԲ(բ)՝ VI համագումարի նախնապատրաստման գործում:

Հոկտեմբերյան օրերին Բ. Բորյանը կենինի առաջարկությամբ շրջագայում է Կովկասի մի շարք քաղաքներում՝ Բաքու, Թիֆլիս, Նրևան, Նիկավաթետալու, Ալեքսանդրապոլ, Կարս, Սարիղամիշ և այլն, օգնում է տեղական կազմակերպություններին և այդ վայրերից զեկուցագրեր է ուղարկում կենինին՝ գործերի վիճակի մասին:

1917 թ. նոյեմբերի 6-ին Ալեքսանդրապոլից Պետրոգրադ վ. Ի. կենինին ուղարկած նամակում Բորյանը գրում էր.

«Ընկեր կենին

Ողջունելով Ձեզ, ես չեմ կարող նկարագրել իմ հրճվանքը: Կովկասի ընկերները հաստատ կանգնած են իրենց դիրքում և պետք է հուսալ, որ մենք կկարողանանք լրիվ անցկացնել բոլշևիզմի գիծը:

Նա եղա Կովկասի շատ քաղաքներում և հարկավոր է ասել, որ զինվորական մասսան ամենուրեք մեր կողմն է:

Մանրամասնորեն կգրեմ Բաքվից:

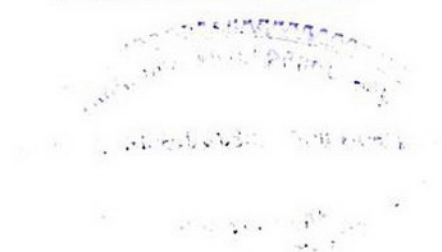
Ընկեր: Բանն այն է, որ մեր ընկերներից մեկը՝ Ղարիբջանյանը, որն Ալեքսանդրապոլի քաղաքային դումայի անդամ է, Ալեքսանդրապոլ քաղաքի գին. և բան. դեպ. սովետի գործկոմի անդամ և այլն, և այլն, ցանկանում է նամակագրություն ունենալ Ձեզ հետ Կովկասի կյանքի մի քանի հարցերի վերաբերյալ, և ինչպես ես գիտեմ Ձեզ,

Արշակ Զորաբյան

Սարգիս Բաղդասյան

Ալեհանդր Մյանիկյան

Դուք, իհարկե, չեք զլանա Ձեր օգնությունը ցույց տալ մեր ընկերոջը»¹:

Այս նամակին կից ուղարկվում է Ղարիբջան-յանի նամակը՝ Վ. Ի. Լենինին²:

1918 թ. Լենինի հանձնարարականով Բորյանը մեծ դեր է կատարում Բաքվի հերոսական կոմունային օգնություն կազմակերպելու գործում: Հուլիսի 18-ին Մոսկվայում Լենինը գրուցում է Բաքվի բովետի պարենավորման հանձնաժողովի նախագահ Բորյանի հետ, որը Ս. Շահումյանի հանձնարարությամբ մեկնել էր Մոսկվա՝ Կոմունայի համար օգնություն խնդրելու: Նա խորհուրդ է տալիս տեղում մոբիլիզացնել մարդկանց, զենք ձեռք բերել, որովհետև կենտրոնը հնարավորություն չունի մեծ օգնություն ցույց տալ տեղերին՝ ռազմական ինտերվենցիայի և ներքին հակահեղափոխության դեմ պայքարելու պատճառով. Լենինը գրում է երկտող ժողտնտխորհին և Պարենաժողկոմատին. «Սույնը ներկայացնող ընկ. Բորյանը, Պետրոգրադի կոմիտեի նախկին անդամ (1917 թ.), բոլշևիկ 1904 թվականից, եկել է Բաքվից, կարևոր հաղորդումներ ունի: Խնդրում եմ նրան ընդունել»³:

Նույն օրը Լենինը գրուցում է Տեր-Հովսեփյանցի հետ՝ Բաքվին ռազմական օգնություն ցույց

¹ «Լենինի հետ. Վավերագրեր և հուշեր», էջ 73:

² Նույն տեղում, էջ 74:

³ «Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника», т. 5, М., 1974, стр. 647.

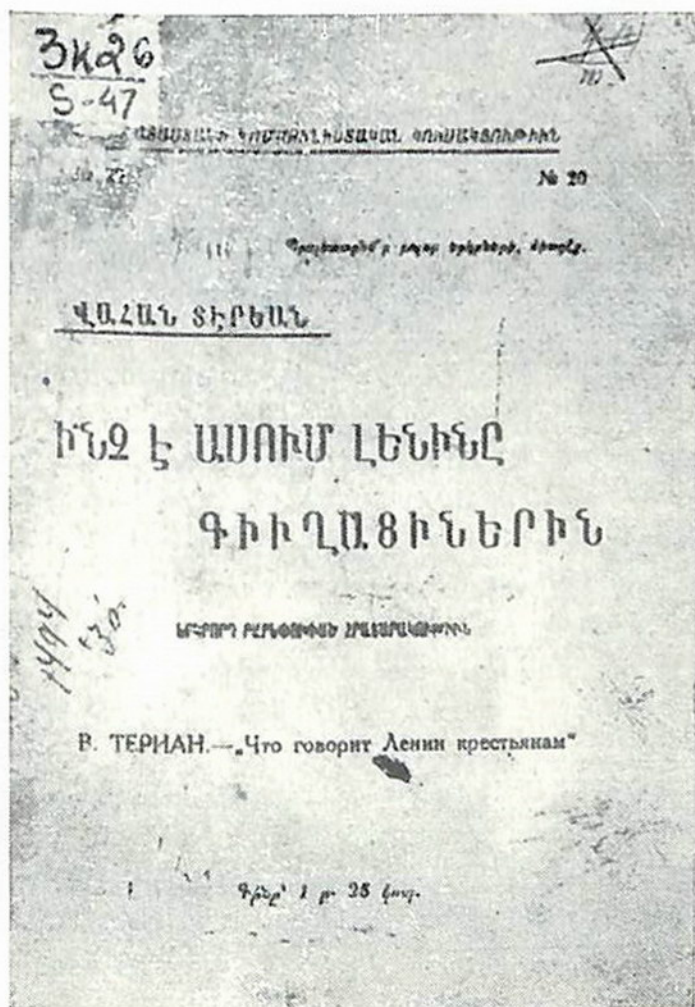
տալու մասին. նրա միջոցով ստանում է Ս. Շա-
հումյանի և Ս. Տեր-Գաբրիելյանի նամակները⁴:

Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակի
առաջին իսկ օրերից Լենինի անմիջական ղեկա-
վարությամբ Պետրոգրադում աշխատում էին հայ
տեղականավոր գործիչներ Վառլամ Ավանեսովը (Սու-
բեն Մարտիրոսյան), Վահան Տերյանը, Լևոն Կա-
րախանը, Միրջալե Տեր-Հարությունյանցը, Պոռշ
Պոռշյանը, Սարգիս Լուկաշինը և ուրիշներ, որոնց
նկատմամբ Լենինը մեծ հոգատարություն էր ցու-
ցաբերում:

Վառլամ Ավանեսովը Վահան Տերյանի հետ
միասին անմիջականորեն ղլխավորում էին Լենինի
կառավարության կազմում ստեղծված Ազգություն-
ների գործերի ժողովրդական կոմիսարիատին կից
Հայկական գործերի կոմիսարիատի աշխատանք-
ները: Լենինը հաճախակի ընդունում էր նրանց և
զրուցում Հայաստանի ազատագրության հարցերի
մասին: Ազգությունների գործերի կոմիսարիատը,
որտեղ պաշտոնավարում էր Տերյանը, տեղավոր-
ված էր Սմոլնիում, Լենինի կաբինետի կողքին:
Լենինի հանձնարարականով Վ. Տերյանը ղեկու-
ցադիր և ղեկրետի նախագիծ է կազմում Արևմտ-
յան Հայաստանի մասին, որը դրվում է «Թուրքա-
հայաստանի մասին» լենինյան ղեկրետի հիմքում:

Վ. Ի. Լենինի հետ զրույցի անմիջական տպա-
վորության տակ իր ընկերոջը գրած նամակներից

⁴ Նույն տեղում, էջ 648:

Տերյանի «Ի՞նչ է ասում Լենինը գյուղացի-
ներին» գրքուկի անվանաթերթը:

մեկում Տերյանը հիացած կենինի հոգատար վերաբերմունքից հայ ժողովրդի նկատմամբ, նշում է, որ կենինը «Մեծապայծառ ու վեհափառ է»։ «պարզ ու պայծառափայլ»... Կուտավոր ու դրավիչ է, և խոսելիս այնքան քափանցող է, որ ականափախենում ես՝ քե՛ քո իսկ դրած հարցում նա ավելի շատ գիտե՛, քան դու ինքդ... Իմացիր և հավատա, որ կենինը շատ լավ հասկանում է մեր վիճակը...»⁵։

1917 թ. նոյեմբերի 29-ին Լենինն ստորագրում է Տերյանի լիազորագիրը՝ ժամանակավոր կառավարության ստեղծած «Անդրկովկասի հատուկ կոմիտեների» գործն ընդունելու մասին, իսկ 1918 թ. հունվարի 11-ին՝ Հայկական գործերի կոմիտեի ատի կոլեգիայի անդամ Վ. Տերյանի վկայականը՝ մի կողմից Ռուսաստանի հանրապետության և մյուս կողմից՝ բառյակ դաշինքի տերությունների միջև հաշտություն կնքելու համար Բրեստ-Լիտովսկում բանակցություններ վարող պատվիրակության կազմում որպես խորհրդատու մտնելու մասին:

Տերյանը լենինյան գաղափարների ջերմ պրոպագանդիստ էր։ Նա հաստատուն կանգնած է եղել լենինյան դիրքերում՝ կուսակցության ու սովետական համագումարներում, կոնֆերանսներում, խորհրդակցություններում, որոնք տեղի են ունեցել լենինի անմիջական ղեկավարությամբ։

5 Վանան Տերյան, *Երկերի լիակատար ժողովածու*, 1963, հատ. 3, էջ 481—482:

СОВЕТЪ НАРОДНЫХЪ
Комиссаровъ.

У Д О С Т О В Е Р Е Н І Е .

Секретарь
II. АНДРЕЕВЪ 1918 г. 31

31.4

Застѣявши, съ приложеніемъ печати, удосто-
вѣряется, что предлѣнитель сего, членъ Коллегіи
Комиссаріата по юридическимъ дѣламъ Т е р ѣ н ѣ
уполномоченъ Советомъ Народныхъ Комиссаровъ вой-
ти, въ качествѣ консультанта, въ составъ делега-
ціи, ведущей въ Вильнѣ-Литовскіе переговоры о
включеніи дѣла между Русской Рѣспубликой, съ
одной стороны, и державами Четвертого Союза -
съ другой.

Предсѣдатель Совета Народныхъ Комиссаровъ

В. И. Ленин

Секретарь, II. Андреевъ

*Настоящее удостоверение 29.4.1918 г.
было выдано I комиссару в Вильнѣ-
Литовскіе. Уполномоченный Федор Р. Р.
Андреевъ*

Վ. Ի. Լենինի ստորագրած վկայականը Վ. Ս. Տերյանին՝
Բրեստ-Լիտովսկի բանակցությունների սովետական
պատվիրակության կազմում որպես խորհրդատու
աշխատելու մասին:

Տերյանի գրչին է պատկանում «Ի՞նչ էր ասում
 Լենինը գյուղացիներին» հանրամատչելի գրքուկը,
 ուր մերկացնելով բոլշևիկների և նրանց առաջնոր-
 դի գրպարտիչներին, ցույց է տալիս, որ Լենինը ժո-
 ղովրդի շահերի իսկական պաշտպան է, իսկ լե-
 նինյան կուսակցությունը այն ուժը, որի առաջ-
 նորդությամբ բանվորներն ու գյուղացիները կրո-
 տանան հող և ազատություն: Տերյանի հիանալի
 թարգմանությամբ 1920 թ. Մոսկվայում հայերեն
 լույս է տեսնում Վ. Ի. Լենինի «Պետություն և հե-
 ղափոխություն» գիրքը, որի վերջաբանում Ա.
 Մյասնիկյանը նշում է. «Տերյանի թարգմանու-
 թյունը իսկապես նրա հեղափոխական պատգամն
 է հայ պրոլետարիատին»⁶:

6 Ա. Ֆ. Մյասնիկյան, *Ընտիր երկեր*, Երևան, 1957, էջ 272:

**Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԸ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ
ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՂԵԿԱՎԱՐ ՕՐԴԱՆՆԵՐՈՒՄ**

Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթանակից հետո կուսակցության և բանվոր դասակարգի առաջնահերթ խնդիրը համարելով հին, բուրժուական, կալվածատիրական պետական մերենայի խորտակումը և նոր, սովետական պետական ապարատի ստեղծումը, Լենինն անմիջականորեն ղեկավարում էր կառավարման կենտրոնական օրգանների, ժողովրդական կոմիսարիատների կազմակերպումը, նշում էր նրանց գործունեության ծրագիրը, ընտրում ղեկավար աշխատողների կադրեր՝ կուսակցությանն ու ժողովրդին նվիրված, գործիմաց ու եռանդուն մարդիկ, տարբեր ազգերի ներկայացուցիչներից։ Այդպիսի հմուտ, ընդհատակյա աշխատանքի, հեղափոխությունների բովով անցած կադրեր էին Յ. Մ. Սվերդլովը, Մ. Ի. Կալինինը, Ի. Վ. Ստալինը, Ա. Վ. Լոնաչարսկին, Գ. Ի. Պետրովսկին, Պ. Ի. Ստուչկան, Մ. Տ. Ելիզարովը և ուրիշներ։ Լենինը պետական ապարատում պատասխանա-

տու աշխատանքների առաջ քաշեց նաև հայ ժողովրդի լավագույն զավակներ Վ. Ա. Ավանեսովին, Լ. Մ. Կարախանին, Ա. Ս. Յակուբովին, Ա. Բ. Խալաթովին, Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին, Ս. Յա. Բոգդատեին, Մ. Ս. Բոգդատյանին և ուրիշների, որոնց անձամբ ճանաչում էր:

Սովետների Համառուսաստանյան II համագումարում, Վ. Ի. Լենինը ի լուր ամբողջ աշխարհի ազգարարեց սովետական իշխանության հաղթանակը և նրա ղեկավարությամբ կազմվեց աշխարհում առաջին բանվորագյուղացիական կառավարությունը: Վ. Ավանեսովն ընտրվեց Համառուսաստանյան Կենտգործկոմի նախագահության անդամ և նրա քարտուղար: Լենինը նրան վստահել է ամենապատասխանատու պաշտոններ ժողովրդական կոմիսարների, Բանվորագյուղացիական սլաշտպանության, Աշխատանքի ու պաշտպանության, Ժողովրդական տնտեսության գերագույն խորհուրդներում, Ջեկայում, ազգությունների գործերի, պետական վերահսկողության, բանվորագյուղացիական տեսչության, արտաքին առևտրի ժողկոմատներում և այլ հիմնարկներում¹:

Վ. Ի. Լենինի՝ Ավանեսովին ուղղված բազմաթիվ նամակներն ու գրությունները վկայում են, թե ինչքան բարձր էր գնահատում Լենինն իր հավատարիմ օգնականին՝ սովետական պետական

¹ Տե՛ս Ս. Ս. Ալիխանյան, Վաղամ Ավանեսով, Երևան, 1970:

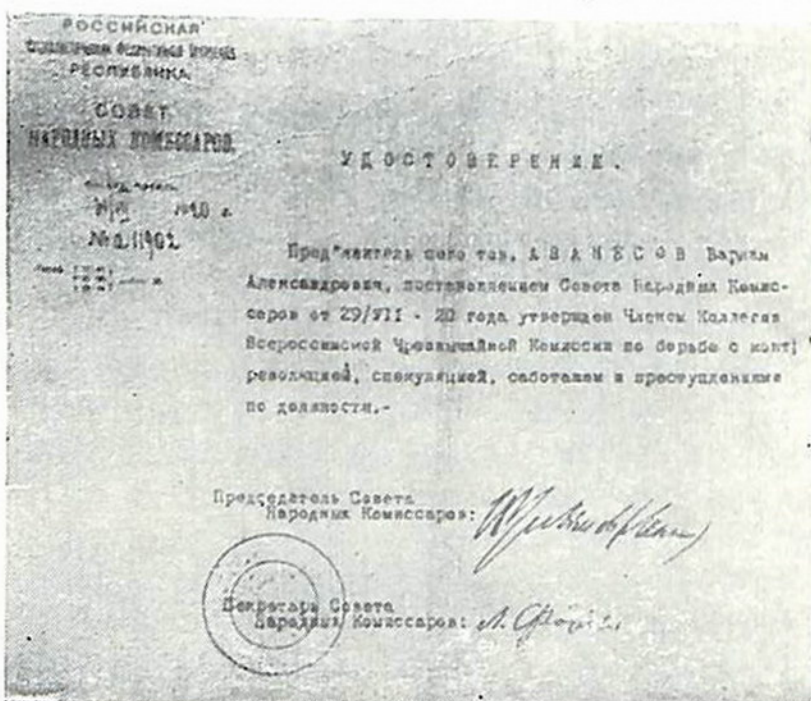
ապարատի ստեղծման ու ղեկավարման բնագավառում: 1922 թ., երբ կոմունիստական կուսակցությանը բացառիկ նշանակություն էր տալիս սովետական երկրի արտաքին առևտրի մենաշնորհի խախտումների դեմ մղվող «*աշխարհ*», Վ. Ի. Լենինը Վ. Ա. Ավանեսովի ղեկավարած հանձնաժողովին հանձնարարում է ստուգել ՌՍՖՍՀ արտասահմանում առևտրական ներկայացուցիչների գործունեությունը, բազմիցս զբուցում է նրա հետ. ծանոթանում հանձնաժողովի եզրակացություններին: «Ընկ. Ավանեսով,—գրում էր Լենինը 1922 թ. գեկտեմբերի 14-ին,— ուղարկում եմ նամակս: Վերադարձրեք մինչև ժամը 7-ը:

Մի լավ կշռադատեցեք, թե ի՞նչ է հարկավոր ավելացնել, ինչը՝ պակասեցնել: Ինչպե՞ս տանել պայքարը»²:

Ավանեսովը նամակով հանգամանորեն պատասխանում է Լենինին, հետևողականորեն պաշտպանում արտաքին առևտրի մենաշնորհի լենինյան դիրքորոշումը նրա հակառակորդներից:

Իմանալով Ավանեսովի առողջական վատ վիճակի մասին, Վ. Ի. Լենինը 1918 թ. աշնանը ՌՍՖՍՀ առողջապահության ժողկոմ Ն. Ա. Սեմաշկոյին առաջարկում է նշանակել միանգամայն վստահիլի պրոֆեսոր և հանձնարարել նրան՝ հայտնել իր կարծիքը Ավանեսովի առողջական վիճակի և բուժման մասին: 1922 թ. մարտի 29-ին Վ. Ի.

² Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 45, էջ 665:

Վ. Ի. Լենինի ստորագրած վկայականը՝

Վ. Ա. Ավանեսովին Համառուսաստանյան արտակարգ
հանձնաժողովի կոլեգիայի անդամ հաստատելու մասին:

Լենինը դիմում է Գերմանիայում ՌՍՖՍՀ Լիազոր
ներկայացուցչությանը. «Գործի դրեք բոլոր ջան-
քերը, որպեսզի անհապաղ վիզա ստանաք Ավա-
նեսովի՝ բանգյուղտեսչության ժողկոմի տեղակա-
լի համար: Եկվոր գերմանացի բժիշկները նրան
համարում են վտանգավոր հիվանդ: Գարունը նրա
համար հատկապես վտանգավոր է: Նա պետք է
մեկնի անհապաղ: Գործին ընթացք տվեք ամբողջ

ուժով: Տալիս հենք բոլոր երաշխիքները: Պատասխանեցեր անմիջապես»³:

Իմանալով, որ Ավանեսովը գործերով ծանրաբեռնված լինելու պատճառով չի ուզում մեկնել բուժվելու, վ. Ի. Լենինը նույն թվականի տարիլին գրում է Ավանեսովին. «Իսկ դուք իսկապե՞ս մեկնելո՞ւ եք, ե՞րբ, թե՞ կրկին սաբոտաժ եք անելու: Բուժվել չե՞ք ցանկանում»⁴:

Սրանք հեղափոխության բովով անցած ու ժողովրդին իրենց նվիրաբերած կադրերի նկատմամբ լենինյան հոգատարության հիանալի փաստաթղթեր են:

Սովետական երկրի արտաքին քաղաքականության իրականացման բնագավառում Լենինը բարձր էր գնահատում Լևոն Միֆայելի Կարախանին (1889—1937) գործունեությունը: Կարախանը (Կարախանյան) ծնվել է Թիֆլիսում, հեղափոխական գործունեություն ծավալել Պետրոգրադում, Սիբիրում: Մեծ հոկտեմբերի օրերին նա Պետրոգրադի ռազմահեղափոխական խորհրդի անդամ էր, իսկ 1917 թ. նոյեմբերին և 1918 թ. սկզբին Լենինի հանձնարարությամբ վարում էր Բրեստ-Լիտովսկում Գերմանիայի հետ բանակցությունների սովետական պատվիրակության բարտուղարի պարտականությունները: 1918 թ. մարտին Կարախանը առաջ է քաշվում արտաքին գործերի

³ Նույն տեղում, էջ 567:

⁴ Տե՛ս Ն. Յ. Լիլյան, Սովետական ականավոր զինանա-
զեար, Երևան, 1978:

ժողկոմի տեղակալ, սովետական կառավարության հանձնարարություններ է վարում և պայմանագրեր կնքում Պարսկաստանի, Աֆղանստանի, Բուխարայի, Խիվայի և այլ երկրների հետ: 1918 թ. հոկտեմբերի 18-ին Կարախանը Լենինի հետ ստորագրում է Ժողկոմխորհի դեկրետը՝ հյուպատոսությունների հիմնելու մասին, իսկ 1920 թ. հունիսին՝ ՌՍՖՍՀ և Հայաստանի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատելու ու Սովետական Ռուսաստանից դիվանագիտական առաքելություն Հայաստան ուղարկելու վերաբերյալ փաստաթղթերը:

1919 թ. ապրիլին Կարախանին է հանձնարարվում ՌՍՖՍՀ արտգործժողկոմատի արևելյան բաժնի ղեկավարությունը: «Սովետական կառավարության արևելյան քաղաքականությունը,— գրել է Գ. Վ. Զիչերինը,— հանդիսանում է միանգամայն ինքնուրույն, ծայրաստիճան կարևոր, և, թերևս, նույնիսկ նրա միջազգային գործունեության կարևորագույն բնագավառը: Լ. Մ. Կարախանը, իրոք, արևելյան գործերի խոշորագույն էքսպերտն էր»:

1919 թ. Կարախանը մասնակցել է կոմունիստական ինտերնացիոնալի առաջին կոնգրեսի կազմակերպմանը: Կոնգրեսում ընտրվում է նրա գործադիր կոմիտեի անդամ: 1921—1937 թթ. Կարախանն աշխատել է ՌՍՖՍՀ լիազոր ներկայացուցիչ Լեհաստանում, Չինաստանում, ՍՍՀՄ արտաքին գործերի ժողկոմի տեղակալ, ՍՍՀՄ դեսպան Թուր-

քիայում: Վ. Ի. Լենինի Երկերում զետեղված են բազմաթիվ փաստաթղթեր՝ հասցեագրված Կարախանին, և նրան տրվող հանձնարարականներով:

Հեղափոխության հաղթանակից անմիջապես հետո, սովետական կառավարության նախագահ Վ. Ի. Լենինը հին բոլշևիկ Աբշակ Յակուբովին (1882—1923) աշխատանքի է նշանակում Պարենավորման ժողովրդական կոմիսարիատում: Նոյեմբերի 18-ին նա ընդունում է Յակուբովին, զրուցում նրա հետ՝ կոմիսարիատում գործերի վիճակի մասին: Մեկ օր հետո Վ. Ի. Լենինը ստորագրում է Մ. Ի. Կալինինի, Դ. Զ. Մանուիլսկու և Ա. Ս. Յակուբովի վկայականները՝ նրանց Պարենավորման ժողկոմատի կոլեգիայի անդամներ նշանակելու մասին:

Աբշակ Յակուբովը 1900 թ. ՌՍԴԲԿ անդամ էր, կուսակցական աշխատանք էր տարել Թիֆլիսում, Մոսկվայում, Սիբիրում: 1905—1906 թթ. Յակուբովը Լենինի առաջադրանքով ղեկավարում է կուսակցության անլեգալ տպարանը Մոսկվայում, որն ստեղծվել էր Լ. Բ. Կրասինի, Գ. Ֆ. Ստուրուալի և այլ ականավոր բոլշևիկների ջանքերով:

Կոմունիստական կուսակցության հնագույն գործիչ Ի. Ա. Պյատնիցկին պատմում է, որ արտասահմանից Լենինի հանձնարարականով գալով Ռուսաստան, ինքը Մոսկվայում ծանոթանում է Աբշակ Յակուբովի հետ, որը նշանակված էր տպարանի «տեր»: «Ընկեր Աբշակը,—գրում է Պյատնիցկին,—մանրազնին ստուգելով, թե արդյոք հար-

մար հմ ես Մոսկվայի կազմակերպության բու-
լոր գաղտնի տեխնիկական գործերը վարելուն,
հանդիպեցրեց ինձ ընկ. Սանդրոյի (Յաշվիլու) և
ընկ. Գ. Ստուրուայի հետ, որոնք տպարանի ոգին
էին և իրենք փաստորեն աշխատում էին այնտեղ
և՛ որպես գրաշարներ, և՛ որպես տպագրիչներ:
Մենք արագ համաձայնության եկանք և մեր մեջ
հաստատվեցին գործադար ընկերական հարաբե-
րություններ»⁵: 1919 թ. Պլատնիցկին կրկին հան-
դիպում է Յակուբովին՝ Չելյաբինսկում, որտեղ նա
աշխատում էր Պարենավորման ժողովրդական կո-
միսարիատի լիազոր:

Սովետական իշխանության առաջին տարինե-
րին Յակուբովը նաև ՌՍՖՍՀ Ռազմահեղափոխա-
կան սովետի անդամ էր, պաշտոնավարում էր
Ուկրաինական ՍՍՀ-ում որպես Բանգյուղտեսչու-
թյան ժողկոմ: Պահպանվել են Վ. Ի. Լենինի նա-
մակները, գրությունները, վկայականները Յակու-
բովին՝ սովետական երկրի և բանակի պարենա-
վորման հետ կապված պատասխանատու առա-
ջադրանքներով: 1918 թ. մարտի 16-ին Լենինն
ստորագրում է Ժողկոմխորհի որոշումը, որը լիա-
զորում էր Գ. Կ. Օրջոնիկիձեին և Ա. Ս. Յակուբովին՝
արտակարգ միջոցների գիմել դեպի Ռուսաստանի
հանրապետության խորքերն առաքելու հաց և այլ
պարենամթերքներ, առաջին անհրաժեշտության

⁵ О. Пятницкий, Записки большевика, М., 1956, стр. 106.

առարկաներ այն վայրերից, որոնց սպառնում է իմպերիալիստական զորքերի ներխուժումը:

Այս փաստաթղթերը վկայում են, թե ինչքան բարձր էր գնահատում Լենինը Արշակ Յակուբովին, որպես պետական գործչի:

Լավ ճանաչելով Ս. Տեր-Գաբրիելյանին և նկատի ունենալով նրա հմտությունները նավթ-արդյունաբերության կազմակերպման բնագավառում, Վ. Ի. Լենինը 1918 թ. բազմիցս ընդունում է Տեր-Գաբրիելյանին, տալիս պատասխանատու հանձնարարություններ, հսկում և օգնում նրանց կատարմանը:

1918 թ. մայիսի սկզբին Տեր-Գաբրիելյանը որպես Բաքվի սովետի գործադիր կոմիտեի կոմիսար՝ նավթի հանույթի, բաշխման և վաճառքի գծով, մեկնում է Մոսկվա, Լենինին զեկուցելու Բաքվում նավթարդյունաբերության վիճակի մասին: «Առաջին իսկ օրը այցելեցի Իլյիչին, — հիշում է Տեր-Գաբրիելյանը, — երեք ժամվա ընթացքում նրան պատմեցի այն ամենի մասին, ինչ որ տեղի էր ունենում մեզ մոտ»⁶: Մայիսի 22-ին Լենինը նախագահում է Ժողկոմխորհի նիստը, որտեղ քննարկվում են նաև Ս. Տեր-Գաբրիելյանին Բաքու գործուղելու և Վոլգայով անհապաղ նավթ փոխադրելու համար բոլոր ուժերն ու միջոցները նրա տրամադրության տակ դնելու մասին տնտեսական

⁶ Սահակ Տեր-Գաբրիելյան, Հոգվածներ, ճառեր, փաստաթղթեր, Երևան, 1979, էջ 183:

Անաստաս Արեղյան

Սամվել Տեր-Գաբրիելյան

Հանձնաժողովի որոշումները: Մեկ օր հետո վ. Ի. Լենինը ստորագրում է Տեր-Գաբրիելյանի վկայականը:

Մայիսի 24-ին Լենինը ընդունում է Ս. Տեր-Գաբրիելյանին ու Տ. Ա. Մանուչարովին, գրուցում նրանց հետ Բաքվի կոմունայի գրության և նավթարդյունաբերությունն ազգայնացնելու վերաբերյալ Բաքվի Ժողկոմխորհի մտադրության մասին: Նույն օրը Լենինը գրություն է հղում ուղմական ժողկոմին՝ Ս. Տեր-Գաբրիելյանին հերթից դուրս ընդունելու և բաքվեցիներին ուղմական օգնություն ցույց տալու մասին:

Մոսկվայում եղած ժամանակ Տեր-Գաբրիելյանը նշանակվում է ՌՍՖՍՀ ժողտնտիսորհի վառելիքային բաժնին կից գլխավոր նավթային կոմիտեի անդամ: Այդ շրջանին էն վերաբերվում վ. Ի. Լենինի բաղմաթիվ երկտողները, գրություններն ու վկայականները՝ կապված Տեր-Գաբրիելյանի գործունեության հետ: Լենինի հանձնարարականով նա գործում է ոչ միայն Բաքվում, այլ նաև Սովետական Ռուսաստանի բաղմաթիվ քաղաքներում, կատարելով կուսակցական ու տնտեսական պատասխանատու հանձնարարականներ:

Հունիսի 28-ին Տեր-Գաբրիելյանը Բաքվի կուսակցական կադմակերպության կոնֆերանսին գեկույցելով վ. Ի. Լենինի հետ իր հանդիպումների և Բաքվին՝ Սովետական Ռուսաստանի կողմից տրնսկսական օգնություն ցույց տալու մասին, ասում է. «Ընկ. Լենինը քանիցս արտահայտեց իր հիաց-

Վ. Ի. Աննինը նախագահում է ժողովմանի նիստը: Չափին
Եղիշյան՝ Լ. Կարախան: 1918 թ. հոկտեմբեր:

մունքը Բաքվի խորհրդի քաղաքականության և իր թանկագին ընկ. Շահումյանի նկատմամբ: Նա հայտնեց իր մշտական պատրաստակամությունը՝ բարոյապես և նյութապես աջակցելու Բաքվի պրոլետարիատին. «Ամեն ինչ Բաքվի համար»՝ այս խոսքերը ևս լսեցի ոչ միայն առաջնորդների շուրթերից, այլև առանձին գործարաններում նաև բանվորներից, որոնք հրջանկություն էին համարում ողջունել Բաքվի աներեր պրոլետարիատին»⁷:

Օգոստոսի 22-ին Վ. Ի. Լենինը ստորագրում է շրջաբերական հեռագիր, որով ցուցում է տրվում Վոլգայի դեպուտատների բոլոր սովետներին անվերապահորեն կատարել Ս. Տեր-Գաբրիելյանի բոլոր կարգադրությունները նավթի, բենզինի և նավթամթերքների առաքումը կազմակերպելու համար:

Բաքվի կոմունայի անկումից հետո Ս. Տեր-Գաբրիելյանը աշխատանքի է անցնում Սովետական Ռուսաստանում որպես գլխավոր նավթային կոմիտեի կոլեգիայի անդամ: 1918 թ. նոյեմբերի 18-ին Վ. Ի. Լենինն ստորագրում է նրա վկայականը՝ վառելիքի բոլոր տեսակների առաքման արշավախմբի կոմիտեի նշանակելու մասին, իսկ դեկտեմբերի 19-ին՝ մանդատն այն մասին, որ Տեր-Գաբրիելյանը գործուղվում է Գրոզնի՝ ազգայնացված նավթարդյունաբերության շրջանային վարչություն կազմակերպելու, նավթահանքերը

⁷ Նույն տեղում, էջ 41:

վերականգնելու, նավթի ու նավթամթերքների փոխադրումը կազմակերպելու և Գրողնուց նավթ ու նավթամթերք փոխադրելու համար: 1919 թ. Տեր-Գաբրիելյանը շարունակում է աշխատել Մոսկվայում: Այդ կուսակցության հանձնարարականով նա զավիս է Հայաստան, խոշոր դեր կատարում սովետական իշխանության հաստատման ու ամրապնդման գործում:

Վ. Ի. Լենինի հանձնարարությամբ նավթային և վառելիքի արդյունաբերության, կարմիր բանակի մատակարարման բնագավառում խոշոր աշխատանք է կատարում Մ. Ս. Բոգդատյանը, որին տրված Լենինյան բազմաթիվ պատասխանատու հանձնարարությունների, նրա ներկայացրած զեկուցագրերի մասին մի շարք հիշատակություններ կան Վ. Ի. Լենինի Երկերի լիակատար ժողովածուում ու կենսագրական ժամանակագրությունում⁸:

1919 թ. Բոգդատյանն աշխատում էր որպես Ուկրաինայի արտակարգ կոմիսար՝ բանակի մատակարարման գծով, Ուկրաինայի բանվորագյուղացիական պաշտպանության սովետի անդամ էր, 1921 թ. նա պաշտոնավարում էր նավթային արդյունաբերության մեջ, 1922 թ. վառելիքի արդյունաբերության Կենտրոնական վարչության պե-

⁸ См. В. И. Ленин, ПСС, т. 42, стр. 334, 424, т. 50, стр. 385, т. 51, стр. 29. «Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника», т. 8, М., 1977, стр. 404, т. 9, М., 1978, стр. 519 և այլն:

տըն էր, ապա՝ վառելիքի պետական վարչության կենտրոնական կառավարչության նախագահի տեղակալը:

Հայաստանում սովետական կարգերի հաղթանակից անմիջապես հետո Վ. Ի. Լենինի նախաձեռնությամբ աշտուղ զործուղված կուսակցական, սովետական ու ռազմական կադրերի թվումն էր նաև Սարգիս Բաղդատյանը: Հայաստանի Հեղեղումի որոշմամբ նա նշանակվում է մամուլի և ազիտացիայի կոմիսար, արգարադատության ժողովում: 1921 թ. սեպտեմբերին նա նշանակվում է Մուղանի տափաստանի ոռոգման ու մեկորացիայի աշխատանքի և պաշտպանության Խորհրդի լիազոր և Լենինի ստորագրած մանդատով մեկնում է այդ սովյալ տափաստանը՝ իրականացնելու Լենինի 1921 թ. ապրիլի 14-ի «Աղբբեջանի, Վրաստանի, Հայաստանի, Դաղստանի, Լեռնականների հանրապետության կոմունիստ ընկերներին» ուղղված պատմական նամակում շարադրված ծրագրային խորհուրդները:

Բաղդատյանի ղեկուցագրի հիման վրա 1922 թ. հոկտեմբերին Վ. Ի. Լենինը հանձնարարում է առանձնացնել համապատասխան միջոցներ՝ մեկորացիան աշխատանքների համար, հատուկ հանձնաժողով է ուղարկվում արտասահմանում տրակտորներ գնելու նպատակով:

1921—1926 թթ. գլխավորելով Անդրկովկասի ջրային տնտեսությունը, Բաղդատյանն իր ողջ ուժերը, փորձն ու գիտելիքները նվիրաբերում է

երկրամասի տնտեսության վերականգնման լենինյան պլանի իրականացմանը:

Վ. Ի. Լենինը բարձր է գնահատել Ա. Բ. Խալարովի (1896—1938) գործունեությունը սովետական պետության տնտեսական շինարարության բնագավառում:

Արտաշես (Արտեմ) Բաղրատի Խալաթովը (Խալաթյանց) ծնվել է Բաքվում, սովորել և ավարտել տեղի գիմնազիան: 16 տարեկան հասակում նա զենում է Մոսկվա, սովորում Առևտրական ինստիտուտում (այժմ՝ Գ. Վ. Պլեխանովի անվան Ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտ): 1917 թ. օգոստոսին Խալաթովը ընդունվում է բոլշևիկյան կուսակցության շարքերը, ընտրվում Զամոսկվառեցկի շրջանի սովետի և նրա նախագահության կազմում: Նա միաժամանակ Զամոսկվառեցկի ռադմահեղափոխական կոմիտեի անդամ էր, ղեկըր ձեռքին պայքարում էր Մոսկվայի բարիկադների վրա՝ հեղափոխության հաղթանակի համար:

1918 թ., Սովետական կառավարության Մոսկվա տեղափոխվելուց հետո, «Նացիոնալ» հյուրանոցում, ուր ժամանակավորապես գտնվում էր Վ. Ի. Լենինը, Խալաթովը հրավիրվում է մեծ առաջնորդի մոտ՝ հաղորդելու նրան մայրաքաղաքի մատակարարման վիճակի մասին: Լենինի նախաձեռնությամբ Խալաթովին հանձնարարվում է ՌՍՖՍՀ պարենային ժողովրդական կոմիսարիատի կոլեգիայի անդամի, բաշխման վարչության պետի

և բանվորական մատակարարման հանձնաժողովի նախագահի պաշտոնները։ Նա հաճախ հանդես էր գալիս Լենինի ղեկավարած Ժողկոմխորհի, Աշխատանքի ու պաշտպանության խորհրդի նիստերում՝ ղեկուցումներով ու նախագծերով, որոնք արժանանում են Լենինի հավանությանը։

Խալաթովը բազմիցս նշել է, որ սովետական երկրի մատակարարման գործը Լենինի ուշադրության կենտրոնում էր։ «Արդյոք պե՞տք է կրկնել,— գրել է Խալաթովը «Իլյիշի հոգատարությունը սննդի մատակարարմանը» հոդվածում,— որ Լենինը եղել է ամբողջ պարենային քաղաքականության ստեղծողն ու կերտողը, որ այն ժամանակ երկրի սուջե ծառացած պարենային սուր ու բարդ խնդիրները, երկրի ու մայրաքաղաքի մատակարարման պրոբլեմը հետագա լուծում չէին ստանում առանց նրա ակտիվ ու անմիջական մասնակցության»⁹։

Ժողկոմխորհի 1919 թ. նոյեմբերի 18-ի նիստում Վ. Ի. Լենինի նախագահությամբ որոշվում է Խալաթովին նշանակել կարմիր բանակի ու նավատորմի պարենամթերքով և առաջին անհրաժեշտության առարկաներով մատակարարման գլխավոր պետ։ Այդ մասին նրան տրվում է համապատասխան վկայական՝ Վ. Ի. Լենինի ստորագրությամբ։

⁹ «Իզվեստիա», 15 հունվարի, 1927։

20-ական թվականներին հալաթովը գրեթե միաժամանակ հանդիսանում էր երեք ժողովո՞ւմա- ների՝ սլաւոնացիւն, Ճանապարհների և հաղորդակ- ցութեան ու կուսավորութեան կոլեգիաների անդամ։ 1921 թ. Լենինի նախաձեռնութեամբ ժողովո՞ւմա- հին կից ստեղծվում է գիտնականների կենցաղը բարելավելու կենտրոնական հանձնաժողով, որի նախագահ է նշանակվում հալաթովը։ Տասը տա- րի համատեղութեամբ մնալով այդ պոստում, նա հսկայական դործ է կատարում մտավորականու- թեանը սովետական իշխանութեան, լենինյան կու- սակցութեան շուրջը համախմբելու համար։ Մաք- սիմ Գորկին, որի հետ երկար տարիներ բարեկա- մական սերտ հարաբերութեանների մեջ էր հալա- թովը, այսպես է բնութագրել նրա բեղմնավոր աշ- խատանքը՝ գիտնականների կենցաղը բարելավելու Կենտրոնական հանձնաժողովում. «Անձամբ Դուք, թանկագին բարեկամ, այդ հերոսական տարիներին եղել եք գիտնականների անխոնջ խնամատա- րըն ու «կերակրողը»։ Դուք Ձեր անունը առմիշտ կապել եք ЦЕКУБЫ-ի հետ, և ես համոզված եմ, որ Ռուսաստանում ստեղծվող ուստական նոր կուլտուրայի ապագա պատմաբանը Ձեր աշխա- տանքի մասին կպատմի այն զգացումով, այն շնորհակալութեամբ, որին դուք անժխտելիորեն արժանի եք»։

Վ. Ի. Լենինը, շնայած իր ծայրահեղ ծանրա- բեռնվածութեանը երկրի ու կուսակցութեան ղեկա- վարման մեծ գործերով, միշտ էլ հոգատարու-

թյուն էր ցուցաբերում խալաթովի կյանքի, աշխատանքի, հանգստի նկատմամբ, կարգադրում էր նրան ամեն ինչով օգնելու Սովետական Հայաստանին:

Սովետական Հայաստանի նկատմամբ լենինյան ջերմ հոգատարության մասին են վկայում Վ. Ի. Լենինի և Ա. Բ. խալաթովի գրագրությունները: 1919 թ. դեկտեմբերի 19-ին Պարենավորման ժողովոմատի կոլեգիայի անդամ խալաթովին Լենինը գրում էր. «Զեղ պատվիրվում է մեկ ամիս մնալ առողջարանում՝ լիովին բուժվելու համար, որպեսզի այնուհետև ստանձնեք շատ դժվար աշխատանք, որը մինչ այդ կնախատեսվի Զեղ համար»¹⁰:

Այդ շատ դժվար աշխատանքը վերաբերվում էր աշխատանքային ու պարենային հարցի կարգավորմանը, որը պատվով է կատարում խալաթովը: Պահպանվել են խալաթովի գրությունները Լենինին և համապատասխան կազմակերպություններին՝ Հայաստանին հաց մատակարարելու համար բացառիկ շտապ միջոցներ ձեռնարկելու մասին:

1921 թ. նոյեմբերին Հայաստանի Պարենժողկոմատին ուղղված հատուկ հեռագրով հայտնելով 50 վագոն հաց ուղարկելու մասին, խալաթովը գրում էր. «Խնդրում եմ երեքօրյա ժամկետում համատեղ ստորագրություններով ուղիղ հաղորդաշարով պարենժողկոմատի հերթապահ ներկայացուցչի անունով հայտնել, թե ինչ քանակու-

¹⁰ В. И. Ленин, ПСС, т. 51, стр. 96.

Թյամբ հաց է ստացվել, առանձին-առանձին, սեպտեմբերին, հոկտեմբերին, նոյեմբերին: Խընդրում եմ աշտուհեան յուրաքանչյուր ամսվա մեկին, տասնմեկին, քսանմեկին կանոնավոր կերպով տեղեկություններ հաղորդել հացի ստացման մասին»: Մի քանի օր անց պարենի բաշխման կոմիտար հալաթովը Ուկրաինայի պարենփողկոմ ինսպեկտորին առաջարկում էր Հայաստան ուղարկել հարյուր հազար փութ հաց: Նշելով հիշատակված առաքման հատուկ շտապողականությունը, նա խնդրում էր յուրաքանչյուր հինգ օրը մեկ տեղեկացնել կարգադրության կատարման մասին:

**ՄԻՔԱՅԵԼ ՏԵՐ-ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆՅԸ ԿԱՏԱՐՈՒՄ Է
Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐԸ**

Կաղամակերպելով և ղեկավարելով սովետական հայրենիքի պաշտպանության գործը, Լենինը դրան մասնակից էր դարձնում զինվորական գործին զիտակ կուսակցության գործիչների, որոնց թվում էր Միֆայել Տեր-Հարությունյանցը (1894—1961)։ Տեր-Հարությունյանցը ավարտել էր Մոսկվայի համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետը, ապա սովորել Պետրոգրադի Վլադիմիրովյան զինվորական ուսումնարանում և ստացել պրոպորշիկի աստիճան։ 1917 թ. մարտին նա մտնում է կոմունիստական կուսակցության շաբեբը, ապրիլի 3-ին դիմավորում է վտարանդիությանից Պետրոգրադ վերադարձած Լենինին և շուտով ծանոթանում նրա հետ։ Հոկտեմբերի 20-ին Պետրոգրադի ռազմահեղափոխական կոմիտեն Տեր-Հարությունյանցին նշանակում է Պետրոպավլովյան ամբոցի զինանոցի կոմիտար։

Հոկտեմբերի 29-ին նա կանչվում է Սմոլնի՝ Լենինի մոտ, նշանակվում Պուլկովյան ջոկատի

պետ և ուղարկվում Կերենսկու Հակահեղափոխական յունկերական զորամասերի դեմ կռվելու: Շուտով նա նշանակվում է Լենինի անմիջական ցուցումով ստեղծված Հակահեղափոխություն դեմ պայքարի Հեղափոխական դաշտային շտաբի պետ:

1918 թ. հունվարին Տեր-Հարությունյանցը կրկին Լենինի մոտ է՝ Սմոլնիում: Նա ղեկեցում է Լենինին Ուկրաինական կենտրոնական ռազմային դեմ պայքարն ուժեղացնելու մասին և ստանում համապատասխան օգնություն: 1918 թ. հունվարի 15-ին Լենինը Մովսիսին Հեղափոխական կոմիտեին գրում էր. «Խնդրում եմ արտակարգ միջոցներ ձեռք առնել՝ անհապաղ ընկ. Տեր-Հարությունյանցի տրամադրության տակ դնելու 2000 նավաստի՝ բուրժուական Ռազայի դեմ ռազմական գործողությունների համար»¹:

Լենինի կարգադրությամբ Տեր-Հարությունյանցին տրամադրվում է 1 000 000 ռուբլի, 1000 մարդուց կազմված գվարդիականների ջոկատ՝ հարավում սպիտակների դեմ պայքարն ուժեղացնելու համար: Այդ օգնությունն ստանալով, Տեր-Հարությունյանցը պատվով կատարեց Լենինի առաջադրանքները, ակտիվորեն մասնակցեց Ուկրաինայի և Բելոռուսիայի ազատագրմանը:

1918 թ. ամռանը Լենինը Տեր-Հարությունյանցին հանձնարարում է ուժեղացնել օգնությունը Բաքվի Կոմունային: «Ղեկավարվելով Լենինյան

¹ В. И. Ленин, ПСС, т. 50, стр. 31.

դիրեկտիվներով,— հիշում է Տեր-Հարությունյան-
ցը,— ես ձեռնարկեցի բոլոր միջոցները՝ Բաքվի
կոմունան բավարար բանակութեամբ հրանոթնե-
րով, զնդացիրներով, հրացաններով, զրահապա-
տներով, ուղեմամբերով և հանդերձանքով ապա-
հովելու համար։ Բացի զբանից Կրոնշտադտից Մա-
բինյան սխտեմով ու Վոլգայով Կասպից ծովն
ուղարկվեցին մեկ ականակիր և մի քանի ոչ մեծ
ռազմանավեր»։

Քաղաքացիական պատերազմն ավարտվելուց
հետո Տեր-Հարությունյանցը սովետական ու զի-
տամանկավարժական բեղմնավոր աշխատանք է
ծավալում։

ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԶԱՎԱԿԸ Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ՄՈՏ

1918 թ. մայիսն էր. նորաստեղծ Ռուսաստանը մահու և կենաց պայքար էր մղում նւրբին ու արտաքին թշնամիների դեմ: Իր ամենածանր օրերն էր ապրում Ստեփան Շահումյանի զլխավորած Բաքվի հերոսական կոմունան, որն այդ ժամանակ բաժանված էր կենտրոնից ռազմաճակատների կրակե օղակով: Անհրաժեշտ էր շտապ կապվել սովետական երկրի ղեկավար Վ. Ի. Լենինի հետ և անհապաղ օգնություն խնդրել նրանից: Այսպիսի հանձնարարականով Ստեփան Շահումյանն իր տղային՝ Սուրենին, ուղարկում է Մոսկվա:

Սուրեն Շահումյանն այդ ժամանակ 16 տարեկան էր, բայց արդեն աչքի էր ընկել որպես անձնավեր հեղափոխական: Կուսակցության VI համագումարից հետո, որը կոչ արեց ուժեղացնել աշխատանքը երիտասարդության մեջ, Սուրեն Շահումյանը ակտիվ մասնակցություն էր բերեց ընդհանրական խորհրդակցության կից ուսանող երիտասարդության միության կազմակերպմանը և

կատարել մի շարք կուսակցական հանձնարարություններ:

Սուրենը Մոսկվա է գնում Աստրախանով և Յարիցինով՝ հաղթահարելով բազմաթիվ դժվարություններ, վտանգի ենթարկելով իր կյանքը: Լենինը անմիջապես ընդունում է նրան Կրեմլի իր կաբինետում, կարդում հանձնարարական նամակը և կարևոր փաստաթղթերը: Մանրամասն հետաքրքրվելով Բաքվի վիճակի մասին, Լենինը զինվորական հաստատություններին կարգադրում է Բաքվի համար առանձնացնել զենք և զինամթերք:

Այս հանդիպումն անջնջելի տպավորություն է թողնում Սուրենի վրա, որը շատ էր լսել Լենինի մասին: Նա անսահմանորեն սիրում էր կուսակցության առաջնորդին: Դեռևս 1917 թ. հունիսին Ս. Գ. Շահումյանի զավակներն իրենց հորը խընդրել էին Պետրոգրադում Լենինին հանձնել կարմիր էրծքանշաններ, որոնք, ինչպես հիշում է Ն. Կ. Կրուպսկայան, ժպտով էր ընդունել Լենինը:

Սուրեն Շահումյանը հետազայում սիրով է պատմել, թե ինչպես Լենինը պաշտոնական զրույցից հետո հետաքրքրվել է իր տարիքով և իմանալով, որ 16 տարեկան է, դիմելով այդ Վրուչի մասնակիցներից մեկին, ասել է. «Դուք տեսնում եք, ինչպիսի զավակ ունի այժմ մեր հեղափոխությունը: Մեզ մոտ շուտով կլինեն նաև այսպիսի թոռներ»:

Սուրեն Շահումյանը և նրան ուղեկցող ընկերները պատվով ևն կատաբում պատասխանատու

հանձնարարությունը: Նրանք Բաբու են վերադառնում՝ բերելով գենը և զինամթերք:

Սուրեն Շահումյանն իր մարտական մկրտությունն ստացել էր պրոլետարական Բաբվի ինտերնացիոնալ միջավայրում, տեսել ու զգացել հեղափոխական պայքարի դժվարություններն ու հերոսականությունը: Սուրենը դեռ նոր էր բոլորել 10 տարին, երբ հոր հետ միասին ամբողջ ընտանիքով Բաբվից արտորվում են Աստրախան: Փետրվարյան հեղափոխության առաջին իսկ օրերին Սուրենը և նրա մայրը՝ Նկատերինա Սերգեևնան, մտնում են բուլշեիկյան կուսակցության շարքերը: Սուրենը դառնում է կարմիր զվարդիական, որպես զնդացրորդ մասնակցում 1918 թ. մարտին Բաբվում տեղի ունեցած փողոցային կռիվներին՝ ընդդեմ մուսավաթական հակահեղափոխական ուժերի: Բաբվի հերոսական կոմունայի օրերին նա կատարում է սովետական կառավարության բազմաթիվ մարտական հանձնարարականները:

Ս. Գ. Շահումյանը բազմիցս մեծ երախտադիտություններ է նշել յոյն անդհահատելի օգնության մասին, որ ցույց էր տալիս Սովետական Ռուսաստանը, անձամբ Վ. Ի. Լենինը Բաբվի կոմունային: 1918 թ. հունիսի 23-ին Վ. Ի. Լենինին ուղարկած նամակում Ս. Շահումյանը գրում էր. «ԹԱՆԿԱԳԻՆ ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԻԼՅԻՉ: Այսօր, վերջապես, եկավ Տեր-Գաբրիելյանը և մեզ համար բերեց 4 զրահամեքենա, 13 օդանավ և ուրիշ շատ բանիքներ: Այս բոլորի համար շատ և շատ շնորհա-

կալություն ձեզ: Մենք ստացանք այն, ինչ մեզ պակասում էր, և որը մեզ այժմ անզնահատելի ծառայություն է մատուցելու»¹: Հուլիսի 9-ին Ս. Շահումյանը հեռագրով հաղորդում էր Վ. Ի. Լենինին և Ի. Վ. Ստալինին, որ «Մոսկվայից եկած զրահապատներն ու օդանավերն ուղարկված են Բանակ, որտեղ արդեն զործի են դրված մեծ հաջողությամբ... նավթի արտահանումն ուժեղացված է»²:

1 Ստ. Շահումյան, ԵԼԺ, հատ. 5, էջ 146:

2 Նույն տեղում, էջ 172, 174:

«ԱՄՆՆԱՐՈՒԺԻՉ, ԱՄՆՆԱԼԱՎ ՎԻՐԱԿԱՊԸ»

1918 թ. կեսերին սովետական հանրապետության վիճակը խիստ ծանր էր: Ռուսաստանը գրտնրվում էր կրակի օղակի մեջ՝ շրջապատված իմպերիալիստական զավթիչների և սպիտակգվարդիական միացյալ ուժերի մինչև ատամները զինված զորքերով: Նրանք ոչ մի միջոցի առաջ կանգ չէին առնում առաջադիմ սովետական իշխանությունը:

1918 թ. օգոստոսի 30-ին, երբ Լենինը նոր էր ավարտել իր ելույթը Միխեյևոնի զործարանի բանվորների միտինգում, էսէռ Կապլանը մի քանի անգամ կրակում է նրա վրա և թունավորված զնդակներով երկու ծանր վերք պատճառում: Չարանհոգ մահափորձը մեծ դաշտույթ է առաջացնում և է՛լ ավելի համախմբում սովետական ժողովրդին իր սիրելի առաջնորդի շուրջը:

Քաղաքացիական կռիվների հիանալի զորավարներն ու հերոսները՝ Մ. Վ. Ֆրունզեն, Կ. Ե. Վորոշիլովը, Վ. Ի. Բլյուխերը, Ս. Մ. Բուդյոննին, Մ. Ն. Տուխաչևսկին, Գ. Ի. Կոտովսկին, Ս. Գ. Լա-

Մարո Նազարբեգյան

Ռսկի ՏԵՐ-Հովհաննիսյան

Շուշանիկա Մանուչարյանց

Վ. Ի. Լենինը և Յա. Մ. Սվերդլովը դիտում են Կ. Մարքսի
և Ֆ. Էնգելսի հուշարձանը: Չախից երկրորդը՝
Մ. Տեր-Հարությունյանը: Մոսկվա, 7 նոյեմբերի 1918 թ.:

դոն, Վ. Ի. Չապաևը, Ա. Յա. Պարխոմենկոն, Ն. Ա. Շչորսը և ուրիշներ լենինի գլխավորությամբ կազմակերպում էին թշնամու ջախջախումը տարբեր ռազմաճակատներում: Նրանց թվում իրենց արժանավոր տեղն ունեն հայ ժողովրդի պանծալի գավակները՝ Ալեքսանդր Մյասնիկյանը, Գասպար Ոսկանյանը, Գրիգոր Խախանյանը, Գրիգոր Կորգանյանը, Անաստաս Միկոյանը, Միսակ Բաբախանյանը, Ալեքսանդր Վերմիշևը, Հակոբ Մելքումյանը, Գևորգ Աթարբեկյանը, Վլադիմիր Թաիրովը Օնիկ Սահակյանը և ուրիշներ:

Հյուսիսային Կովկասում Դենիկինի բանդաների դեմ խիզախորեն մարտնչում էին լենինի անվան հայկական զնդի հերոս մարտիկները:

1918 թ. սեպտեմբերի 12-ին Արևելյան ռազմաճակատի մեջ մտնող 24-րդ Ներկաթյա դիվիզիայի մարտիկները, լեզենդար Հայկ Բժշկյանցի (Գայ) հրամանատարությամբ, սրընթաց գրոհով սպիտակգվարդիականներից ազատագրում են լենինի ծննդավայր Սիմբիրսկ (այժմ՝ Ուլյանովսկ) քաղաքը: Հենց այնտեղից Գայը հեռագրում է լենինին.

«Թանկագին Վլադիմիր Իլյիչ: Ձեր հայրենի քաղաքի գրավումը պատասխան է Ձեր մեկ վերրին, իսկ երկրորդի պատասխանը կլինի Սամարան»:

Կայտառացած ուրախալի լուրով, լենինը սեպտեմբերի 22-ին պատասխան հեռագիր է ուղարկում. «Սիմբիրսկի՝ իմ հայրենի քաղաքի գրավու-

մը ամենաբուժիչ, ամենալավ վիրակապն է իմ վերքերի վրա: Ես շտեմնված կայտառություն և ուժ եմ զգում: Շնորհավորում եմ կարմիրքանակայիններին հաղթանակի առթիվ և բոլոր սշխատավորների անունից շնորհակալություն եմ հայտնում նրանց՝ բոլոր զոհողությունների համար»¹:

Գալը ազգային-ազատագրական և հեղափոխական պայքարի ականավոր հերոս էր: Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին նա որպես հայ կամավոր, կռվել էր Կովկասյան ռազմաճակատում թուրքական զավթիչների դեմ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակից անմիջապես հետո դառնվելով Սամարղանդում, նա կազմակերպում է կարմիրզվարդիական ջոկատ և մասնակցում Բուխարայի էմիրությունից դեմ մղվող կռիվներին:

Մերձվոլգյան մի շարք քաղաքների ազատագրումը Գալի անունը դարձնում են լեգենդար, նրա մասին երգեր են հյուսվում:

1918 թ. վերջին Գալը նշանակվում է առաջին բանակի հրամանատար:

«Քաղաքացիական պատերազմի ահեղ տարիներին,— գրել է Սովետական Միության մարշալ Ս. Մ. Բուդյոննին,— փայլուն աստղի պես բոցկրլոտաց հայ ժողովրդի փառապանծ զավակ, սովետական ականավոր զորահրամանատար Գալ Դիմիտրևիչ Գալի անունը»:

¹ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 28, էջ 102:

Գայլը սերտորեն կապված էր Հայաստանի հետ և ապրում էր իր ժողովրդի ազատագրման բաղձանքով: 1920 թ. ապրիլին, երբ կարմիր բանակի զորամասերը օգնություն էին գնում անդրկովկասյան ժողովուրդներին, նա իր նամակներից մեկում գրում էր. «Վերջապես իրականանում է իմ երազանքը... չէ՞ որ ես իզուր չեմ կռվել Վոլգայի ափերին՝ ռուսական հեղափոխության համար, ես գիտեի, որ ռուս եղբայրները մեզ օգնության կգան»:

1922—23 թթ. Գայն աշխատում էր որպես Հայաստանի ռազմական գործերի ժողկոմ: Նա հրամանատարական բարձր պաշտոններ է զբաղում սովետական բանակում, ղառնում Ռազմական ակադեմիայի պրոֆեսոր, գրում մի շարք արժեքավոր աշխատություններ՝ ՍՍՀՄ-ում քաղաքացիական կռիվների և ռազմական արվեստի կարևորագույն հարցերի մասին:

Վ. Ի. Լենինը ճանաչում և բարձր էր գնահատում Հայկ Բժշկյանցին և մի շարք այլ ռազմական գործիչների՝ 25-րդ լեգենդար զիվիզիայի, ապա 4-րդ բանակի հրամանատար Գասպար Ոսկանյանին, 1917—1918 թթ. Արևմտյան մարզի զինվորական կոմիսար, Բելոռուսիայում ընդհատակյա մարզկոմի քարտուղար Հովհաննես Ալիբեկյանցին, Ղրիմում հանրապետության ռազմահեղափոխական խորհրդի լիազոր Սիսակ Բաբախանյանին (Բաբախան), Թուրքեստանյան առանձին հեծյալ բրիգադի հրամանատար Հակոբ Մել-

բումյանին և քաղաքացիական կռիւների այլ հերոսների:

1918 թ. հունիսին Պետրոգրադում կենինը քնդունել էր հին բուլշևիկ Նիկոլայ Հովհաննիսյանին (Օգանեսով) և լսել նրա հաղորդումը Արեմտյան ռազմաճակատում զինվորների հեղափոխական տրամադրությունների մասին:

Նրանցից շատերը բազմաթիւ զեկուցադրեր ու նամակներ էին ուղարկել կենինին՝ ռազմաճակատում զործերի վիճակի մասին:

«ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵՎ ԸՆԿ.
ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԻՅԻԶ»

Այսպես է սկսում 1919 թ. ապրիլի 6-ի իր նամակը Լենինին Մեծ հոկտեմբերի և քաղաքացիական կռիվների հերոս Ալեկսանդր Վերմիշևը (1879—1919):

Վերմիշևը երկար տարիներ հեղափոխական աշխատանք է տանում Անդրկովկասում, 1903 թ. մտնում է ՌՍԴԲԿ շարքերը և միաժամանակ զբաղվում գրական աշխատանքով: Դեռևս երիտասարդական տարիներին նա հրատարակում է մի շարք հոդվածներ, բանաստեղծություններ, ֆելիետոններ, պատմվածքներ:

1906 թ. օգոստոսի 27-ին Ա. Վերմիշևը Տերիոկիի ամառային թատրոնի շենքում մասնակցում է ՌՍԴԲԿ Պետրոգրադի կոմիտեի կազմակերպած այն կուսակցական ժողովին, որի նախագահը Լենինն էր: Նա լսում է Լենինի ելույթները, քվեարկում Լենինի առաջարկած բանաձևի օգտին: Լենինը գրուցում է Վերմիշևի հետ, հետաքրքրվում բանվորների մասնակցության մասին անլիզալ ժո-

ղովներին: Լենինի հետ հանդիպման տպավորությունն տակ Ա. Վերմիշերը գրում է իր հեղափոխական գրաման՝ «Ճշմարտության հաղթերով»¹, նվիրված 1905 թ. հեղափոխական դեպքերին, որը լույս է տեսնում 1908 թ. Պետերբուրգում:

1917 թ. հոկտեմբերին Վերմիշերը Պետերբուրգում մասնակցում է ձմեռային պալատի գրոհին: Հեղափոխության փոթորիկներում նա ժամանակ է գտնում գրելու մի շարք պիեսներ, գրանցից մեկը՝ «Կարմիր ճշմարտությունը», նա ուղարկում է Լենինին՝ խնդրելով կարծիք հայտնել: «Շատ եմ խնդրում, — գրում էր Վերմիշերը Լենինին, — ճակատամարտի թեժ պահին իմ ժամանակակից թեմայով ստեղծագործական այս փորձի վրա դնել ձեր մտկադրությունը, և ինչպիսին էլ լինի դա, վերադարձնեք ձեռագիրը, որպեսզի ես ուղղություն տվող սկզբունք ունենամ շարունակելու աշխատանքը՝ իմ կարծիքով ներկայումս խիստ կարևոր այդ ասպարեզում»:

Ապրիլի 16-ին Ժողկոմխորհի քարտուղարը Լենինի հանձնարարությամբ Ա. Վերմիշերին հաղորդում է, որ «Կարմիր ճշմարտություն» պիեսը ուղարկվել է երեք գրականագետ-խմբագիրների կարծիքի, որոնք նշել են, որ պիեսը որպես ագիտացիայի միջոց, պետք է ուժեղ ազդեցություն թողնի մանավանդ աշնտեղ, որտեղ տեղի է ունեցել քաղաքացիական պատերազմը: Որոշ գիտո-

¹ «Պրավդա», 5 նոյեմբերի, 1978:

դուժյուններից հետո նշվում էր, որ պիեսը լավ է ճողովրդական մասսաների համար:

1919 թ. մայիսին Ա. Վերմիշևը կրկին ազմահակատի առաջավոր գծում էր, Դռնի շոջանում, ուր որպես հետևակային գումարտակի կոմիսար, 13-րդ բանակի կազմում կռվում էր գեներալ Մամոնտովի սպիտակգլարդիական զորքերի դեմ: Այնտեղ, Ելեցկ քաղաքի մոտ, նա հեշոսաբար գոհվում է 1919 թ. օգոստոսին: Մահվանից առաջ Ա. Վերմիշևի վերջին խոսքերն էին. «Կեցցե՛ սովետների իշխանությունը: Կեցցե՛ ընկեր Լենինը»²:

² Александр Вермишев, Избранное, Ереван, 1976, стр. 266.

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ՄՈՏ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՎ

1919 թ. նոյեմբերին բուլղարիկյան կուսակցության Կովկասյան երկրային կոմիտեի հանձնարարականով նույն կոմիտեի բյուրոյի անդամ Անաստաս Միկոյանը Մոսկվայում լինում է Վ. Ի. Լենինի մոտ և ավելի բան երկու ժամ զրույցում նրա հետ: Սա Միկոյանի առաջին հանդիպումն ու զրույցն էր կուսակցության առաջնորդի և սովետական պետության ղեկավարի հետ:

Մինչ այդ Միկոյանը հեղափոխական աշխատանք էր տարել Կովկասում, եղել Բաքվի կոմիտեի ականավոր գործիչներից, աշխատել Ստեփան Շահումյանի անմիջական ղեկավարությամբ: 1919 թ. մայիսին նա մանրամասն նամակ էր գրել Վ. Ի. Լենինին՝ Անդրկովկասում տիրող իրադրության և իրենց խնդիրների մասին: Կտորի վրա տպագրված և հագուստի մեջ կարված այդ նամակը մեծ վտանգներով Բաքվից Դենիկինյան ռազմաճակատի վրայով Մոսկվա էին հասցրել երիտասարդ կոմունիստներ Ա. Ս. Բերցինսկայան և Տ. Շ. Ասքենզարյանը: Նրանց ընդունել էր Լենինը,

ուշադիր կարգացել նամակը և համապատասխան օգնութիւն ու ցուցումներ տվել: Սակայն բաղաբացիական պատերազմների այն ծանր ժամանակաշրջանում իրադարձութիւնները ինչպես ամբողջ երկրում, այնպես էլ Անդրկովկասում արագ փոփոխվում էին և դնում նոր խնդիրներ կուսակցական կազմակերպութիւնների առջև:

Միկոյանը Մոսկվա է գնում Աստրախանով, որտեղ հանդիպում է Ս. Մ. Կիրովին, մասնակցում տեղի բաղաբացիական կյանքին, կուսակցական ժողովներին և հետևողականորեն պաշտպանում լենինյան գիծը: Կիրովը հայտնում է Լենինին Միկոյանի Աստրախանից Մոսկվա մեկնելու մասին: Մոսկվա հասնելու քառօրյա խառն օրը Լենինը ընդունում է Միկոյանին և զրուցում նրա հետ:

Վ. Ի. Լենինի հետ ունեցած իր այս հանդիպման մասին Միկոյանը հետագայում գրել է. «Երկար ժամանակ իմ ապրումների ու խոհերի առանցքը Լենինի հետ կայացած զրույցն էր: Ապշեցնում էր այն, որ Վլադիմիր Իլյիչը ամենահանգամանալից կերպով հետաքրքրվում էր Կովկասի բոլոր հարցերով, այդ թվում՝ նաև մանրամասնութիւններով: Բազմաթիվ հարցեր էր տալիս, ճշգրտում, թե ինչ է տեղի ունենում Բաքվում և ամբողջութեամբ վերցրած Ադրբեջանում, Վրաստանում, Հայաստանում, Դաղստանում, Չեչենիայում և Կովկասի մյուս շրջաններում»¹:

¹ Ս. Ի. Միկոյան, Պայքարի ուղիով, Երևան, 1972, էջ 697:

Միկոյանը Լենինին հաղորդում է Անդրկովկասում տիրող վիճակի, Ադրբեջանի բուլշևիկների հաջողությունների մասին, որ ձեռք էր բերվել 1919 թ. դարնանից հետո, լենինյան կուսակցության շուրջը Բաքվի պրոլետարիատի համախմբման, կուսակցական անլեզալ աշխատանքը զործունեության լեզալ ձևերի հետ դուգակցելու մասին: Պատմում է Հայաստանում և Վրաստանում տիրող դրության ու խնդիրների մասին, հայտնում է, որ ամեն ինչ նախապատրաստված է, որպեսզի Բաքվում և ամբողջ Ադրբեջանում անհապաղ հաստատվի սովետական իշխանություն:

Չնայած իր խիստ ծանրաբեռնվածությանը և Սովետական Ռուսաստանի արտակարգ դժվար վիճակին, Լենինը հանգամանորեն կշռադատում է Կովկասում մղվող պայքարի հարցերը և առաջարկում Միկոյանին զեկույց գրել կուսակցության Կենտկոմին, անհրաժեշտ տեղեկություններ և նկատառումներ տալ, որպեսզի դրանք քննարկվեն Քաղբյուրոյի նիստում:

Վ. Ի. Լենինի ցուցումով և անձնական մասնակցությամբ Կովկասի կուսակցական կազմակերպությունների զործունեության հարցերը բազմիցս քննարկվում են Կենտկոմի Քաղբյուրոյի և Կազմբյուրոյի նիստերում, մեծ օգնություն է կազմակերպվում սովետական իշխանության հաղթանակի համար պայքարող Ադրբեջանի, Հայաստանի և Վրաստանի աշխատավորությանը:

Այդ պայքարը շուտով պսակվում է լիակատար

Հաղթանակով: Ա. Ի. Միկոյանը Գ. Կ. Օրջոնիկի-
ձեի, Ս. Մ. Կիրովի և մյուս լենինյանների հետ
միասին ապահովում է Վ. Ի. Լենինի ցուցումների
իրականացումը, ակտիվորեն մասնակցում ՍՍՀՄ-ի
կազմավորման լենինյան դադափարի կենսա-
գործմանը:

«Սոցիալիստական հեղափոխությունը, որ սկըս-
վել էր Հոկտեմբերով, շարունակում էր իր հաղ-
թական ուղին, — դրել է Ա. Ի. Միկոյանը: — Այդ
սոցիալիստական ուղու վրա մեկը մյուսի հաեից
ինքնորոշվեցին մեր բազմազգ երկրի ժողովուրդ-
ները: Աստիճանաբար ձևավորվեցին սովետական
ժողովուրդների սերտ կապերը, որոնք այնուհետև
հանգեցրին Սովետական Սոցիալիստական Հան-
րապետությունների Միության կազմավորմանը:
Ղեկի մոտ կանգնած էր հեռատես նավավարը,
մեր հեղափոխական դարաշրջանի կողմից ծնված
մարդկանցից մեծագույնը՝ Լենինը»²:

2 «Լենինի հետ. վավերագրեր և հուշեր», էջ 232:

ԿԻՆՈԿԱԴՐՈՒՄ Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ԿՈՂՔԻՆ

1920 թ. մայիսի 1-ին Վ. Ի. Լենինը մասնակցում է Մոսկվա գետի առափնյա փողոցում (այժմ՝ Կրոպոտկինի) «Ազատագրված աշխատանք» հուշարձանի հիմնադրմանը և ճառ արտասանում: Պահպանվել են այս արարողության մի քանի կինոկադրեր, որոնցում Վ. Ի. Լենինի կողքին կանգնած է հայ ահանավոր քանդակագործ Հակոբ Գյուրջյանը:

Դեռևս 1912 թ. Փարիզում Գյուրջյանը ծանոթացել էր Մաքսիմ Գորկու հետ, քանդակել էր նրա կիսանդրին: Մի անգամ Գորկու հետ քանդակագործի արհեստանոցն է այցելում Լենինը, ծանոթանում Գյուրջյանին, դիտում նրա գործերը:

Հակոբ Մաքարի Գյուրջյանը ծնվել է 1881 թ. Լեռնային Ղարաբաղի Շուշի քաղաքում: 1900 թ. նա գնում է Ֆրանսիա՝ ուսումը շարունակելու: Հետագայում, երբ արդեն նշանավոր քանդակագործ էր, նա ստեղծում է Լև Տոլստոյի կիսանդրին, որը լայն ճանաչում է գտնում: 1915 թ. վերադառնալով Ռուսաստան, Գյուրջյանը մասնակցում է մի շարք

ցուցահանդեսների, ծանոթանում ականավոր արվեստագետների հետ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխության հաղթանակից հետո Գյուրջյանը սովետական կառավարության և անձամբ Վ. Ի. Լենինի հանձնարարականով մասնակցում է մոնումենտալ պրոպագանդայի մասին Լենինյան ցուցումի իրականացմանը:

1918—1920 թթ. Ս. Ալյոշինի և Ս. Մուցովի հետ միասին նա քանդակում է Կարլ Մարքսի հուշարձանը, որն արժանանում է Լենինի հավանությունը. 1920 թ. նա մասնակցում է «Ազատագրված աշխատաք» հուշարձանի նախագծի մրցանակաբաշխությանը, իսկ մայիսի 1-ին այդ հուշարձանի հիմնադրման արարողությանը, լսում Լենինի ելույթները:

1920 թ. հունիսի 23-ին Վ. Ի. Լենինին ուղղած նամակում Ա. Լունաչարսկին գրում էր.

«Թանկագին Վլադիմիր Իլյիչ.

Դուք ինձ խոստացել էիք մի քանի անգամ կեցվածք ընդունել նկարիչ-քանդակագործ Գյուրջյանի համար: Այդ նկարիչը հայ է, շուտով համապատասխան բոլոր իշխանությունների թույլտվությամբ մեկնելու է Արևմուտք:

Այնտեղ նա կարող է ավելի ամուր նյութից պատրաստել կիսանդրի, որն այստեղ կկերտի Ձեռանից:

Այդ քանդակագործը շատ լավն է, և կիսանդրին, հավանորեն, հաջող կլինի: Ես շատ կիսնդրերի Ձեզ չհրաժարվել ամենամոտ ապագայում նշանա-

կել համեմատաբար կարճ սեանսներ այդ աշխատանքի համար»¹:

Ռեակցիոն ուժերն ամեն կերպ ձգտում էին վրեժ լուծել առաջավոր արվեստագետից, քանի որ նա գտնվում էր Սովետական Ռուսաստանում և համակրում էր բուլշեիկներին:

Գյուրջյանը մեծ ցանկություն ուներ զալ Սովետական Հայաստան, կազմակերպել այստեղ իր գործերի ցուցահանդեսը: Բայց այդ չի հաջողվում: Նա ծանր հիվանդանում է և վախճանվում 1948 թ.: 1959 թ. Գյուրջյանի գործերը և արխիվը Փարիզից ուղարկվում է Երևան և ցուցադրվում Հայաստանի պետական պատկերասրահում: Դիտելով Գյուրջյանի ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը, Մարտիրոս Սարյանը նրան անվանել է մեր ժամանակի ամենախոշոր քանդակագործներից մեկը. «Նա տեսնում եմ, զգում, որ ստեղծելով իր քանդակները, նա ապրել է իր Հայաստանի արևով և գործերով»:

¹ «Ленин и Луначарский. Переписки, доклады, документы», М., 1971, стр. 196.

ԱՅՍ ԹՈՒԽ ԵՐԵԽԱՆԵՐԸ ՈՎՔԵՐ ԵՆ

Վ. Ի. Լենինի հետ հանդիպած մի շարք ընկերներ մեծ սիրով էին հիշում սիրելի ուսուցչի և սուաջնորդի ջերմ ու հոգատար վերաբերմունքը Լրեխաների նկատմամբ: Նա սիրում էր բոլոր ազգերի Լրեխաներին և սովետական իշխանության առաջին իսկ օրերից ամեն ինչ անում, որպեսզի նրանք անհոգ ասլորեն, դաստիարակվեն հայրենասիրության և ինտերնացիոնալիզմի ոգով:

Հին կոմունիստներ Օլգա Հովհաննիսյանն ու Զ. Արզումանովան, որոնք այդ տարիներին զբաղվել են հայ մանուկների դաստիարակության հարցերով, 1919 թ. մայիսմեկյան տոնին Մոսկվայում, Կարմիր հրապարակում տեսել և լսել են Լենինին, ականատես եղել: Թե ինչպես Լենինը տրիբունա բարձրանալիս նկատելով միտինգի եկած հայկական գիշերօթիկ դպրոցի սաներին, ուշադիր նայել է նրանց և հարցրել.

— Այս թուխ երեխաները ովքե՞ր են:

— Հայկական գիշերօթիկ դպրոցն է... ընկեր Լենին, — պատասխանել է Օլգա Հովհաննիսյանը:

Դպրոցն այն ժամանակ տեղավորված էր նախկին Լազարյան ճեմարանի շենքում, որը Լենինի կարգադրությամբ վերանվանվել էր հայկական ինստիտուտի և ծառայում էր հայ աշխատավորների կուլտուր-լուսավորական կարիքներին:

Հուլիս է վ. Ի. Լենինի վերաբերմունքը հին բուշեիկ Հովսեփ Կարախանյանի ընտանիքի նկատմամբ:

1918 թ. հունիսին Բաքվի սովետը Կարախանյանին նշանակում է Իրանում առաջին սովետական միսիայի ավագ խորհրդական և քարտուղար: 1918 թ. նոյեմբերին անգլիական ինտերվենտների կողմից միսիայի հետապնդումից հետո, նրա մյուս աշխատակիցների հետ Կարախանյանը ևս արսորվում է: Իր ընտանիքով նա բանտարկվում է Համադանում, սույա՝ Բաղդատում: Լենինի միջնորդությամբ Կարախանյանը 1921 թ. ռազմագերիների փոխանակման կարգով ազատվում է և ընտանիքով տեղափոխվում Մոսկվա՝ աշխատանքի անցնելով ՌՍՖՍՀ արտաքին գործերի կոմիսարիատում:

Իմանալով Կարախանյանների ընտանիքի՝ չորս փոքր երեխաների կշած հալածանքների մասին, վ. Ի. Լենինը 1922 թ. ընդունում է նրանց Կրեմլի իր աշխատասենյակում: Այս մասին Հովսեփ Կարախանյանի դուստրը պատմում է.

«Փոքր-ինչ սպասելով ընդունարանում, մտանք վ. Ի. Լենինի առանձնասենյակը: Վլադիմիր Իլյիչը ուրախ ժպտալով դիմավորեց մեզ, ձեռք տվեց

Վ. Ի. Անիմը, Յա. Մ. Սվերդլովը և Վ. Ա. Ավանեսովը դիտում են ինֆանտրիի
քիչը ցույցի ժամանակ: 7 նոյեմբերի 1918 թ.:

Մարգին Կապան

Ասֆանդ Կապան

Գայ

հորս, ապա առաջարկեց նստել: Փոքր քրոջս նա նստեցրեց ծնկներին, իսկ ես կանգնեցի Վ. Ի. Լենինի կողքին: և ոչ մի կերպ չէի հավատում, որ նա Լենինն է, իսկական Լենինը, որը մեծ սիրով ու քնքշությամբ նայում է մեզ և փաղաքշաքով շոյում մեր գլուխները: Վ. Ի. Լենինը խոսում էր հորս հետ, նայում էր մեզ և ասում. «Խեղճ, խեղճ երեխաներ, այժմ ամեն ինչ լավ կլինի, դուք բոլորդ կառողջանաք և կկազդուրվեք»:

Վլադիմիր Իլյիշը առանց շտապելու, երկար խոսում էր հորս հետ: Նա մանրամասնորեն հետաքրքրվում էր մեր ուսման գործով, քանի որ մեզնից երեքը դպրոցահասակ երեխաներ էին: Վլադիմիր Իլյիշը հաճելիորեն զարմացավ, երբ իմացավ, որ թեև մենք դպրոց չէինք հաճախում բայց գրագետ ենք: Մեզ գրագիտություն էին սովորեցրել մայրս ու հայրս բանտում և աքսորում: Մենք կարողանում էինք ազատ կարդալ, գրել, հաշվել»¹:

Հ. Հ. Կառախանյանը (1878—1931) ծնվել էր Իրանում, սովորել էջմիաթնի Գևորգյան, Մոսկվայի Լազարյան ճեմարաններում և Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում: Դեռևս ուսանողական տարիներին նա ուսումնասիրում է Մարքսի, էնգելսի, Լենինի աշխատությունները և Ռուսաստանից վերադառնալով Իրան, պրոպագանդում մարքս-լենինյան գաղափարները:

¹ «Լենինի հետ. Վալերադեր և հուշեր», էջ 344:

1906 թ., երբ Կաբախանյանը Թավրիզում պաշտոնավարում էր որպես ուսուցիչ, այնտեղից ժնե ուղարկած նամակներից մեկում գրում էր. «Թանկագին ընկերներ, խնդրում եմ չզրկեմ մի քանի տեղեկություններ գրելու ինձ Լենինի մասին: Որտե՞ղ է նա, ի՞նչ է անում, չի՞ ձերբակալված արգյոք: Հայկական և ռուսական թերթերը, որ ես ստանում եմ, մի համառ լուսթյուն են պահպանում այդ մասին: Լենինին անձամբ ծանոթ չեմ, բայց նրա անձնավորությունը շատ սիրելի է ինձ: Նրա ուժեղ անհատականությունը, պայծառ և կուրծի միտքը, որ ցայտում է նրա գրվածքների յուրաքանչյուր տողից, նրա անսահման նվիրվածությունն իր դավանած դադափարների, այս բոլորը դարձրել են նրան իմ աչքում նախկին դարեւրի մի դյուցազն և Լենինի անունը աշակերտ ժամանակից պաշտած կուռքերիս անունների հետ՝ Բելինսկու, Պիսարևի, Դոբրոլյուբովի—ես խորին պատկառանքով է, որ արտասանում եմ յուրաքանչյուր անգամ»:

Ջերմ սերն ու խոր հավատարմությունը Լենինի նկատմամբ Հ. Կարախանյանը պահեց իր ողջ գիտակցական կյանքի, գործունեության ընթացքում: 1910 թ. նա ղինվորագրվեց Լենինյան կուսակցությանը, ակտիվորեն աշխատակցեց բոլշևիկյան մամուլում՝ հետևողականորեն հանդես գալով մարքսիզմ-լենինիզմի պաշտպանությամբ նրա բոլոր թշնամիներից: Սովետական իշխանության ա-

ռաջին իսկ տարիներին նա հանդես է գալիս որպես լենինյան դպրոցի դիվանագետ:

1922 թ. վերջին Հ. Կարախանյանը կռիկն լինում է Վ. Ի. Լենինի մոտ: Այդ նոր տարվա նախօրյակին էր: Հետաքրքրվելով Կարախանյանի երևախաներով, որոնք այդ ժամանակ ապրում էին Խարկովում, Լենինը նրանց համար ուղարկում է տոնածառի խաղալիքներ, որոնք օգտագործվում են մանկատան տոնածառը դարդարելու համար:

Հին կոմունիստ, քաղաքացիական կռիվների մասնակից Լ. Ա. Լենցները պատմում է, որ 1921 թ. հունիսի 16-ին պարենավորման Համառուսաստանյան III խորհրդակցությունում ունեցած ելույթից հետո Վ. Ի. Լենինը նրա մասնակիցների հետ գրուցելիս հետաքրքրվել է նաև Ղրիմի պարենավորման դրվածքով և այդ մասին իրեն հարցրել.

— Թեոդոսիայի մոտ մտավորականների համար հին առողջարան կա: Այժմ այնտեղ ապրում են զոկտոր Վերեսանը, սրետ և նկարիչ Վոլոշինը, արտիստ Մասալիտինովան... Իսկ Սուդակում՝ կոմպոզիտոր Սպենդիարովը: Ինչպե՞ս է նրանց մատակարարումը:

— Նախկինում նրանք ծառայողների մթերք էին ստանում, իսկ այժմ Պարենավորման ժողկոմատի կուլեգիան որոշել է ակադեմիական մթերաբաժնով մատակարարել,— պատասխանեցի ես:

— Այդ լավ է,— ասել է Լենինը²:

² «Курортная газета» (Ялта), 21 апреля, 1968.

Վ. Ի. Լենինը գիտեր հայ մեծ կոմպոզիտոր Սպենդիարովի մասին: 1921 թ. դեկտեմբերին նրան տրվում է կառավարական շնորհագիր այն մասին, որ գտնվում է սովետական իշխանության հովանավորության տակ, որի օրգաններին առաջարկվում էր ցույց տալ նրան ամեն տեսակ աշակցություն:

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ԽՈՍՔՈՎ ՈՂԵՇՆԶՎԱՄ

Շատ հայ գործիչներ լսել են Լենինի զեկուցումները, ճառերը, ելույթները խորհրդակցություններում, կուսակցության ու սովետների համագումարներում, միտինգներում, ոգեշնչվել են Լենինյան մոբիլիզացիոն խոսքերով, նրա երկաթյա տրամաբանությամբ, ամենաբարդ երևույթները հստակ վերլուծելու նրա վարպետությամբ:

Դեռևս 1905 թ. վերջին, այն ժամանակ Պետերբուրգի տեխնոլոգիական ինստիտուտի ուսանող Ալեքսանդր Մելիքյանը, Բոգդան Կնունյանցի միջնորդությամբ, մասնակցում է ինստիտուտի շենքում կայացած այն խորհրդակցությանը, ուր ելույթներ է ունենում Լենինը: Այդ օրից 55 տարի անց, արդեն Հայկական ՍՍՀ դիտության վաստակավոր գործիչ, Երևանի պետական համալսարանի պրոֆեսոր Ա. Մելիքյանը մեծ հուզմունքով հիշում է. «Ես երբեք չեմ մոռանում այդ օրը, Իլյիչի վառ կերպարը կարծես իմ դիմաց է, ես տեսնում եմ նրա պայծառ դեմքը, ձևոքերի շարժումը, զգում եմ նրա համոզելու և համախմբելու մեծ

կարողությունը, նրա խոսքի անհաղթահարելի ուժը»¹:

Սովետական իշխանության տարիներին Վ. Ի. Լենինին բաղմիցս լսել են կուսակցական ու սովետական աշխատողներ Ռուբեն Քաթանյանը, Աշոտ Հովհաննիսյանը, Հովսեփ Լազյանը, Ավիս Նուրիջանյանը, Ստեփան Վարդանյանը, Ռաֆայել Կարապետյանը, Վարդուշ Տարախչյանը, Մարիա Սաթյանը, Աղասի Վարդանյանը, Արամ Շահ-վերդյանը, Մամիկոն Կորիմսովյանը, Արշալույս Արշարունին և ուրիշներ:

Հին կոմունիստ, ականավոր գիտնական, սովետական իշխանության առաջին տարիներից վերածնված Հայաստանի կառուցողներից մեկը՝ Աշոտ Հովհաննիսյանը (1887—1972) 1918—1922 թթ. բաղմիցս տեսնելով ու լսելով Լենինին գրել է. «Առաջին հայացքից զարմանալու և շշմելու ոչինչ չկար ոչ Լենինի արտասանած խոսքի ու ինտոնացիաների, ոչ նրա կեցվածքի ու ձայնի մեջ: Խոսում էր պարզ ու հասկանալի: Թվում էր քեզ, թե նա մտածում է այնպես, ինչպես ինքդ, արտահայտում մտքեր, որ ինքդ ևս ունեցել ես: Բայց հենց դրա մեջ էր Լենինի մեծությունը, նրա հանճարի ժողովրդայնության բանալին: Իլլիշը գտնում էր և գիտեր այն, ինչով ապրում էր բանվորը, գյուղացին, մտավորականը, և զգալով այդ՝ ամենից լավ էր կարողանում նշել այն, ինչ ամենից

¹ «Լենինի հետ՝ Վավերագրեր և հուշեր», էջ 324:

անհրաժեշտ էր և կարևոր՝ առաջ շարժվելու համար: Նա ընկալում էր երևույթներն իրենց կոնկրետ վիճակով, տեսնում նրանց խորքն ու երանգավորումները և ամենից լավ տարբերում կարելիորը երկրորդականից: Նա չէր վարանում ներկայացնել փաստերն ինչպես որ նրանք կան, չէր թաքցնում ոչինչ ոչ իրենից, ոչ ժողովրդական մասսաներից, չէր երկնչում նշել ու նշավակել սխալները, ում կողմից էլ կատարված լինելին զրանք:

Միշտ հավատարիմ մարքսիզմի սգուն, միշտ սկզբունքային ու աներեր, նրա խոսքը կենտրոնացած էր կոնկրետ երևույթների և ընթացիկ իրողությունների հատկապես վերլուծության վրա: Երբեք նա չէր կրկնում իրեն: Նրա ամեն մի հղույթի մեջ կար նոր ու այժմեական բան: Տեսնում էր նորը իրադրության մեջ և հիմնականը անհլիքների մեջ»²:

1917 թ. լենինյան կուսակցության անդամ վարդուշ Տարախչյանը լսել է Վ. Ի. Լենինին երեք անգամ: 1921 թ. հունիս-հուլիսին՝ Կոմիտեերնի III կոնգրեսում. «Իմ կյանքի ամենաերջանիկ ու անմոռանալի այդ օրերին,—հիշում է Վ. Տարախչյանը,— ես հափշտակված դիտում էի թանկագին, հարազատ Լենինին, լսում նրա բոցաշունչ ելույթները, որոնք միջազգային պրոլետարիատին կոչ

² Աշոտ Հովհաննիսյան, Հուշեր և բնութագրումներ, Երևան, 1969, էջ 13:

էին անում հետեւելու Ռուսաստանի բանվոր դասակարգի օրինակին, թոթափելու կապիտալի լուծը, սլաքարի ելնելու հանուն ամբողջ մարդկության ազատ, հրջանիկ կյանքի, հանուն կոմունիզմի:

Այդ օրերին հս ապրում էի Իլլիչով: Նրա պատգամները՝ ուղղված սովետական երկրի բանվորուհիներին ու գեղջկուհիներին և ամբողջ աշխարհի կանանց, ինձ համար դարձան ուղեցույց աստղ՝ Սովետական Հայաստանում կանանց մեջ իմ կատարած ողջ աշխատանքի ընթացքում»³:

1918 թ. ՍՄԿԿ անդամ Մարիա Սաթյանը խնամքով պահում է 1919 թ. հոկտեմբերի 28-ի արտադպրոցական կրթության գծով հրահանգիչ-կազմակերպիչների դասընթացների ուսանողների, այդ թվում նաև իր լուսանկարը Վ. Ի. Լենինի և Ն. Կ. Կրուպսկայայի հետ: Պատմելով այդ լուսանկարի և Լենինի ելույթի իր վրա թողած անչընչելի տպավորության մասին, Սաթյանը գրում է. «Ամեն անգամ այդ լուսանկարին նայելիս ջերմագին հուշեր են արթնանում իմ մեջ... Իլլիչը մեզ պատմեց միջազգային դրության, Անտանտի նենգ և ագրեսիվ գործողությունների, ռազմաճակատում տիրող դրության մասին: Իր ելույթում նա հավանություն տվեց մեր մտադրությանը՝ մեկնել ռազմաճակատ: Մեծ նշանակություն տալով բանակում տարվող քաղաքական աշխատանքին,

³ «Հին բոլշևիկների հիշողություններ», գիրք երկրորդ, էջ 70:

նա մեր առջև խնդիր դրեց կարմիր մարտիկներին
զինել քաղդրագիտությամբ, պարզաբանել նրանց,
թե ինչի համար են նրանք մարտնչում, անձնվի-
րության և խիզախության օրինակ ծառայել»⁴:

⁴ Նույն տեղում, էջ 71, 72:

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ԳՐԱԳԱՐԱՆԱՎԱՐՈՒՂԻՆ

1920 թ. մարտից, ավելի քան երեք տարի, Կրեմլում որպես Վ. Ի. Լենինի գրադարանավարուհի է աշխատել Շուշանիկա Մանուչարյանցը:

Մանուչարյանցը ծնվել է 1889 թ. Ստավրոպոլում, ավարտել գիմնազիան և ապա սովորել Պետերբուրգի իգական (Բեսսուժևյան) բարձրագույն դասընթացում:

1912—1914 թթ. նա ապրել է Կապրի կղզում, ուսումնասիրել արվեստը, գրականությունը, իտալերեն լեզուն: Իտալիայում նա անձամբ ծանոթացել է Ա. Մ. Գորկու, Պ. Ի. Շալյապինի, Ի. Ա. Բունինի և գրականության ու արվեստի այլ ականավոր գործիչների հետ: 1917 թ. Մանուչարյանցը հեղափոխական Պետրոգրադում է, իսկ մեկ տարի անց տեղափոխվում է Մոսկվա և աշխատում Համառուսաստանյան Կենտգործկոմի հրատարակչությունում, ապա՝ Պետհրատում: Այստեղից էլ արդեն կոմունիստական կուսակցության անդամ Մանուչարյանցին երաշխավորում են աշխատանքի անցնել Վ. Ի. Լենինի գրադարանում, որը տե-

ղափոխված էր Կրեմլի նրա աշխատասենյակը: Այդ տարիներին Մանուշարյանցը ամեն օր շրփվում էր Լենինի հետ, օգնում նրան աշխատանքում՝ ապահովելով անհրաժեշտ գրքերով:

Լենինի գրադարանում կային մոտ 2 հազար գիրք, բազմաթիվ թերթեր, հանդեսներ, որոնք ընտրվում, դասավորվում, լրացվում կամ ուրիշներով փոխարինվում էին միայն Լենինի ցուցումով կամ նրա հանձնարարությամբ: Այնտեղ մինչև այժմ էլ խնամքով պահպանվում են նաև հայ հեղափոխական ու զրական գործիչների մի շարք գործեր, գրքեր Հայաստանի մասին: Դրանցից են՝ «Հայաստանի պոեզիան հին ժամանակներից մինչև մեր օրերը», որ նվիրել էր Լենինին Հայկական գործերի կոմիսար Ավանեսովը, Բ. Կնունյանցի «Բանվորական դեպուտատների առաջին սովետը»՝ հրատարակված Պետերբուրգում 1906 թ., Ա. Մյասնիկյանի «Սոցիալիստ-հեղափոխականները» (Միներսկ, 1919 թ.), Ա. Տ. Արկոմեդի (Գ. Ղարաջյան) «Բանվորական շարժումը և սոցիալ-դեմոկրատիան Կովկասում», Հակոբ Հակոբյանի բունաստեղծությունների ժողովածուն՝ հայերեն (1922), Հովսեփ Օրբելու «Սասունի հնությունների ժամանակավոր ցուցահանդես» (1922), Մարիետա Շաֆհինյանի «Գրական օրագիր» հոգվածների ժողովածուն (1923) և այլն:

Պահպանվել են Լենինի բազմաթիվ գրավոր հանձնարարությունները Շ. Մանուշարյանցին, որոնք կատարվում էին բարեխղճությամբ: Լենինը

շատ դո՛ւ էր իր գրադաճանավարուհուց, որի մասին ասել է. «Դեռ ոչ ոք ինձ այդքան լավ չի սպասարկել»:

Մանուշարյանցը միշտ հիացմունքով է հիշել իր աշխատանքի մասին Լենինի գրադարանում: «Լենինի, մեծ ու իմաստուն մարդու ղեկավարության ներքո աշխատելը հեշտ էր ու հաճելի,— գրել է Մանուշարյանցը,— նրա առաջադրանքներն աչքի էին ընկնում իրենց պարզությանմբ ու լակոնիկությամբ: Նա երբեմն հարցնում էր, թե արդյոք կարիք չկա ինձ օգնել իրեն հարկավոր գիրքը որոնելու գործում: Ինձ հետ միասին ուրախանում էր, երբ հաջողվում էր արագորեն ստանալու նրան հետաքրքրող նոր գրականությունը»¹:

Վ. Ի. Լենինի մահվանից հետո Մանուշարյանցը շարունակում է աշխատել Կրեմլում որպես Ն. Կ. Կրուպսկայայի գրադարանավարուհի, ապա գիտական աշխատանքի է անցնում ՍՄԿԿ Կենտկոմին կից Մարքսիզմ-լենինիզմի ինստիտուտում:

¹ Շուշանիկա Մանուշարյանց, Վլադիմիր Իլյիչի գրադարանում, Երևան, 1966, էջ 131:

ՊՌՈՇ ՊՌՈՇՅԱՆԻՆ ՏՐՎԱԾ ԼԵՆԻՆՅԱՆ
ԳՆԱՀԱՏԱԿԱՆԸ

Պրոշ Պրոշյանը (1883—1918) ձախ էսեռների լիդերներից էր։ Բազմիցս ենթարկվելով ցարական կառավարության հետապնդումներին, տարագրվել էր արտասահման։ Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո վերադառնալով Ռուսաստան, հանդես է գալիս էսէռական կենտրոնի համաձայնողական դիրքերի դեմ, երկու անգամ հեռացվում էսէռական կուսակցությունից, իսկ 1917 թ. հուլիսին ժամանակավոր կառավարության կողմից բանտարկվում է։ 1917 թ. դեկտեմբերին Պրոշյանը մտնում է Լենինի կառավարության մեջ որպես Փոստ-հեռագրի ժողկոմ։ 1918 թ. մարտին Բրեստի հաշտության պայմանագրի դեմ ձախ էսէռների առարկության կապակցությամբ նա դուրս է գալիս Ժողկոմխորհի կազմից, սակայն Լենինի առաջարկությամբ շուտով նշանակվում է հանրապետության Բարձրագույն ռազմական խորհրդի անդամ և պաշքարում սովետական իշխանության

ամբաստանության համար¹: 1918 թ. հուլիսին Պոռշյանը Մոսկվայում մասնակցում է ձախ էսէռների խռովությանը, որից հետո հեռանում է քաղաքական գործունեությունից և շուտով վախճանվում:

1918 թ. գեկտեմբերի 29-ին Վ. Ի. Լենինը «Պրավդայում» հատուկ հոդված է հրապարակում «Ընկ. Պոռշյանի հիշատակին», որում բարձր գնահատական է տալիս Պոռշյանի հեղափոխական հետևողականությանն ու համոզվածությանը: «Ես ծանոթացել եմ ընկ. Պոռշյանին և գնահատել նրան,— գրում է Վ. Ի. Լենինը,— անցյալ տարվա վերջին և ընթացիկ տարվա սկզբին ժողովուրդահում հում համատեղ աշխատանքի ընթացքում, երբ ձախ էսէռները մեզ հետ դաշնակից էին: Պոռշյանը խելույն աչքի ընկավ հեղափոխության և սոցիալիզմի նկատմամբ խոր նվիրվածությամբ»: Այնուհետև նշելով, որ էսէռների մեծամասնությունը սոցիալիստներ չեն, Լենինը կրկին ընդգծում է Պոռշյանի խորապես համոզված սոցիալիստ լինելը: Ոչ թե մարքսիզմի, այլ ուրիշ, որուն ճանապարհով դառնալով սոցիալիստ, Պոռշյանը վճռականորեն կանգնում է բոլշևիկ-կոմունիստների կողմը՝ ընդգեմ ձախ էսէռների, որոնք արտահայտելով մանր տնտեսատերերի տեսակետը, բացասաբար էին վերաբերվում գյուղատնտեսության բնագավառում անցկացվող կոմունիստական միջոցառումներին: Քննադատելով Պոռշ-

¹ «Известия», № 75, 1918.

յանի վերաբերմունքը Բրեստի հաշտության հարցում և ապա սովետական իշխանության դեմ խռովություն կազմակերպելու համար, Լենինը ավելացնում է. «Բայց, այնուամենայնիվ, Պոռչյանին վիճակվեց մինչև 1918 թվականի հուլիսը ավելի շատ բան անել սովետական իշխանության ամբողջական համար, քան 1918 թվականի հուլիսից՝ նրա քայքայման համար: Եվ գերմանական հեղափոխությունից հետո ստեղծված միջազգային իրադրության մեջ Պոռչյանի նոր-առաջվանից ավելի հաստատուն,— մերձեցումը կոմունիզմին անխուսափելի կլինեն, եթե այդ մերձեցմանը շխանդարեր վաղաժամ մահը»²:

2 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 36, էջ 580:

ՈՂՋՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՆ

1920 թ. Հայաստանի աշխատավոր մասսաները, բոլշևիկյան կուսակցության ղեկավարությամբ, ողենշնչված Սովետական Ռուսաստանի պատմական հաղթանակներով, հերոսական պայքար էին մղում դաշնակների լուծը թոթափելու և իրենց երկրում ևս սովետական կարգեր հաստատելու համար: Այդ պայքարի փայլուն էջերից է Մալխոյան համաժողովրդական ապստամբությունը, որի ղեկավարները Վ. Ի. Լենինի հավատարիմ աշակերտներն էին:

Կարմիր մալխոբ ուղի հարթեց նույնների համար: Ժողովրդի կամքով, նույնների 29-ին Հայաստանում հաստատելով սովետական կարգեր, Հայաստանի նոբաստեղծ Հեղկոմը իր ողջույնի առաջին խոսքն ուղղեց Վ. Ի. Լենինին. «Թող հայտնի լինի համաշխարհային հեղսփոխության առաջնորդին,— ասված էր Հեղկոմի ողջույնի հեռագրում,— որ Դիլիջանի ու Քարվանսարայի շրջանների գյուղացիները, ղայրացած դաշնակցական կառավարության հանցավոր քաղաքականությու-

Այլեհաանդր վերմիշև

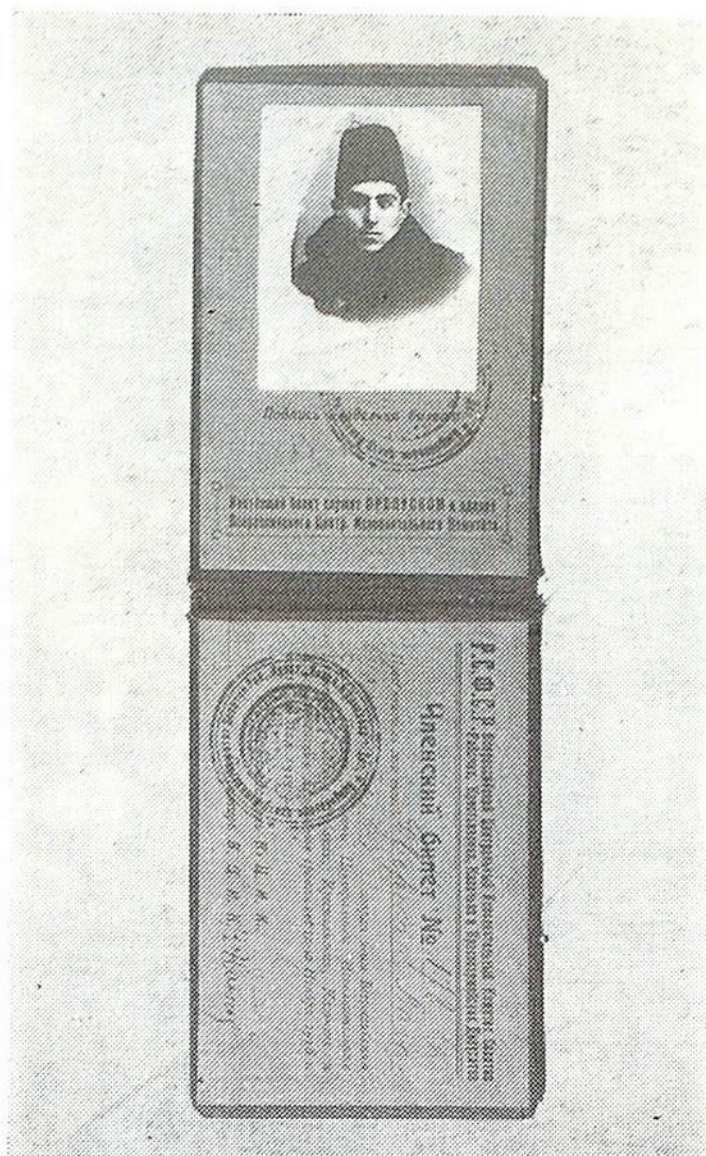

ԱՐՄԼՆԱԿ ԽԱՂԱՐՈՎ

Աւետիս Զիւլեւեղով

Վահան Տերյանի Համառուսաստանյան Սովետների
Կենտրոնի անդամության տոմար: 1918 թ. նոյեմբեր:

նից և երկրում խորացող անարխիայից, բարձրաց-
րին ապստամբության դրոշը: Հայաստանի կոմու-
նիստական կուսակցությունն իսկույն ևեթ ստանձ-
նեց այդ տարհրային շարժման ղեկավարությունը
և ստեղծեց Հայաստանի Հեղկոմ, Հայաստանը
հայտարարելով Սովետական Սոցիալիստական
Հանրապետություն»: Հեղկոմը օգնություն էր
խնդրում Ռուսաստանի կառավարությունից՝ իմ-
պերիալիզմի դեմ Հայաստանի աշխատավերու-
թյան պայքարը հաջողությամբ պսակելու համար:
Վ. Ի. Լենինն անմիջապես պատասխանում է Հեղ-
կոմի հեռագրին և բազմակողմանի օգնություն
կազմակերպում նորաստեղծ Սովետական Հայաս-
տանին:

1920 թ. գեկտեմբերի 2-ին, Երևան, Հայաս-
տանի ռազմահեղափոխական կոմիտեի նախա-
գահ ընկ. Կասյանին ուղարկած նամակում Լենինը
նշում էր. «Հանձին ձեզ ողջունում եմ իմպերիալիզ-
մի ճնշումից ազատագրված աշխատավորական Սո-
վետական Հայաստանին»¹:

Սարգիս Կասյանը (1876—1938) լենինյան
գվարդիայի հին զինվորներից էր: Պահպանվել են
նրա նամակները՝ ուղարկված 1913 թ. Թիֆլիսից
բոլշևիկյան կուսակցության արտասահմանյան
կենտրոնին՝ անդրկովկասյան զործերի մասին:
Այդ նամակներից մեկում, հայտնելով Կովկասի
բոլշևիկ-լենինյանների մտադրությունը հայերեն

¹ Վ. Ի. Լենին, երկեր, հատ. 31, էջ 550:

Дружелюбно
Председателю
Республиканского клуба Ветеранов
Армии и Флота
Приветствую в лице вас
освобожденного от негра
интернализованную трудящуюся
женщину Армению и мужа ее
всем известно, что во время
войны все члены и их семьи
исключены из рядов самодеятель-
ности и партийных организаций, Мужья,
и жены и их семьи
председатель Совета Республик
Москва 2/5/20

հանդես հրատարակելու մասին, նա գրում էր. «Մենք խնդրում ենք ընկ. Իլյիշին, որը մեծ հարգանք ու հեղինակություն է վայելում մեր մեջ, աջակցել իր հոգովածններով: ուժեղացնել ու ամրապնդել մեր ազդեցությունն ու պայքարը»:

1920 թ. դեկտեմբերին Լենինն ընդունում է Սովետական Հայաստանի Հեղկոմի անդամների Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին և Ասքանազ Մուսվյանին, զրուցում նրանց հետ, ցուցումներ տալիս և խոստանում կոնկրետ օգնություն: Հիշելով այդ մասին, Ա. Մուսվյանը հետագայում գրել է. «Ուշադիր հայացքով Իլյիշը վեր կացավ տեղից, առաջ եկավ մինչև սենյակի կեսը, աշխույժ սեղմեց մեր ձեռքը. «Բարև, ընկերներ» ասելով և առաջարկեց նստել, աթոռներ առաջ բաշխելով մեզ համար:

Վլադիմիր Իլյիշի այդքան նրբազգաց սիրալիրությունն ինձ ճնշեց, բայց և այնպիսի վստահություն ներշնչեց, որ նստեցի նրա գրասեղանի առաջ՝ իբրև հին մտերիմ բարեկամի մոտ, որից ոչինչ չունես թաքցնելու»²:

Դեկտեմբերի 14-ին, Ս. Տեր-Գաբրիելյանին և Ա. Մուսվյանին ընդունելու հաջորդ օրը, Վ. Ի. Լենինը Սովետական Ռուսաստանի արտաքին գործերի կոմիսար Գ. Վ. Չիչերինին գրում էր. «Ընկ. Չիչերին: Երեկ ինձ մոտ էր Տեր-Գաբրիելյանը, որը նույնպես պատմում էր ջարդի ահավոր վտանգի մասին:

2 «Հին բոլշևիկների հիշողություններ», գիրք երկրորդ, էջ 60—61:

(1) Թե 600000 հայ գաղթականներ կորստի են մատնվում:

(2) Թե առանց Կարսի Բաբուն վտանգի մեջ է: Պետք է, իմ կարծիքով, անջատել № (1)-ը № (2)-ից և ամեն կերպ օգնել № (1)-ին:

Չեր կարծիքը, և Դուր ի՞նչ եր անում № (1)-ի կապակցությամբ»³:

Այդ այն ժամանակ էր, երբ Հայաստանը գրտնջվում էր շատ ծանր վիճակում: Քեմալական զորքերը զավթել էին Ալեքսանդրապոլը (այժմ՝ Լենինական) և Հայաստանի միակ երկաթուղին: Հանրապետությունը պարենային ծանր ճգնաժամի մեջ էր: Քաղաքներում ու գյուղերում տատնյակ հազարավոր սոված գաղթականներ կային: Իմանալով այդ մասին, Լենինը խոստանում է ամեն կերպ օգնել հայ ընկերներին. «Մենք ինքներս զբժվարին դրության մեջ ենք, բայց Սովետական Հայաստանին կօգնենք ամեն կերպ», — ասում է Լենինը: Նա բաղմիցս նախազգուշացնում էր Հայաստանի նկատմամբ քեմալական թուրքերի ագրեսիվ պլանների մասին: Լենինի կարգադրությամբ Հայաստանին տրվում է մոտ 600 հազար ռուբլի՝ ոսկով, հաց, մանուֆակտուրա և այլ մթերքներ. սովետական կառավարության պահանջով 1921 թ. ապրիլին թուրքական զորքերը հետ են քաշվում Ալեքսանդրապոլից և երկաթուղուց:

3 Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 45, էջ 18—19:

«ՊԵՏՔ Է ԴՐԵՒ ՇՏԱՊ ԿԵՐՊՈՎ, ՈՐՊԵՍՋԻ
ՈՒՂԱՐԿԵՒ ԸՆԿ. ՄՅԱՍՆԻՆՈՎԻ ՀԵՏ»

Սովետական իշխանության առաջին տարիներին Լենինի կարգադրությամբ Հայաստանում աշխատելու էն ուղարկվում հեղափոխության բոցերում կռիված շատ հայ գործիչներ, որոնց մեջ առաջնության պատիվը պատկանում է Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին, որին այն ժամանակ հայկական Լենին էին անվանում:

Մինչ այդ Ա. Մյասնիկյանը բազմիցս հանդիպել ու զրուցել էր Վ. Ի. Լենինի հետ, Մոսկվայում աշխատել նրա անմիջական ղեկավարությամբ:

1918 թ. հունվարին Սահմանադիր ժողովի նիստում, իսկ ապա Սովետների Համառոտաստանյան III համագումարում Մյասնիկյանը պաշտպանում է Լենինի առաջարկությունը սովետական իշխանության դեմ տրամադրված Սահմանադիր ժողովը ցրելու մասին: Մարտի 13-ին, նա, որպես Արևմտյան ռազմաճակատի զլխավոր հրամանատար, մասնակցում է Լենինի նախագահությամբ Մոսկվայում՝ Կրեմլում տեղի ունեցած ռազմական

ղեկավար աշխատողների երկու կարևոր խորհրդակցությունների, որտեղ քննարկվում են կարմիր բանակի կազմակերպման ու շինարարության հարցերը: Լենինը լսում է Մյասնիկյանի և մյուսների ելույթները, հարցեր տալիս նրանց և խնդիրներ առաջադրում:

1918 թ. գարնանը, երբ շեխական կորպուսի խռովության պատճառով խիստ վտանգավոր դրություն էր ստեղծվել Պոլովոժիկում, Մյասնիկյանը կուսակցական այլ փորձված աշխատողների հետ միասին Լենինի առաջարկությամբ ուղարկվում է Արևելյան ռազմաճակատ: Վ. Ի. Լենինը մայիսի 31-ին Պենզայի նահանգական խորհրդի գործկոմի նախագահ Վ. Վ. Կուրաևին հեռագրում է Մյասնիկյանի Արևելյան ռազմաճակատ մեկնելու մասին և առաջարկում նրան Ռուզանկա (Պենզայի մոտ, որն արդեն գրավվել էր թշնամիների կողմից) հասնելուն պես հրավիրել հեռախոսի մոտ իր հետ խոսակցության համար¹: Ծանոթանալով Արևելյան ռազմաճակատի դրությանը, Մյասնիկյանը մի շարք միջոցառումներ է իրականացնում այն բարելավելու համար, այդ մասին համապատասխան ղեկուցադիր ներկայացնում Վ. Ի. Լենինին: Հունիսին Մյասնիկյանը ղեկավարում է սպիտակ շեխերի դեմ կարմիր բանակի զորամասերի մարտական զործողությունները: Ամսիվերջին նա վերադառնում է Արևմտյան ռազմա-

¹ В. И. Ленин, ПСС, т. 50, стр. 85.

ճակատ, զորքերի զլիսավոր հրամանատարի իր պաշտոնին:

1918 թ. նոյեմբերին, Սովետների VI համագումարի բացումից հետո, Վ. Ի. Լենինը ընդունում է Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին և Յա. Մ. Սվերդլովի հետ միասին զրուցում Արևմտյան ռազմաճակատի զրության մասին: «Ընկեր Լենինն ու Սվերդլովը վճռում են,— հիշում է Մյասնիկյանը,— որ ես հենց այսօր Երեկոյան ետ վերադառնամ Սմոլենսկ, այնտեղից զործերի զրության մասին տեղեկություններ հաղորդեմ Մոսկվա և տեղական աշխատողների հետ միասին միջոցներ ձեռք առնեմ որևէ բարգոյթյունների դեպքում, որ կարող են տեղի ունենալ արևմտյան սահմանի վրա: Ընկեր Լենինը տալիս է ամենամանրամասն, մանրակերկիտ խորհուրդներ: Նա սուաջարկում է լինել զգույշ, զգոն, չգրգռել գերմանական զորքերին, միջոցներ ձեռք առնել, որ մեր գույքը չկողոպտեն. մինչև իսկ այսպիսի մանրամասնություններ,— այնպես անել, որ հեռադրական ապարատները և կայաբանների ղանդերը մեր ձեռքում մնան: Դրանք այնպիսի մի իսկական տիրոջ խորհուրդներ էին, որը հիանալի կերպով հասկանում էր, թե ամենափոքր անզգուշութունն ու մեր գույքի չնչին կորուստը կանդրադառնա ավերված Սովետական Ռուսաստանի օրգանիզմի վրա»²:

² Ա. Ֆ. Մյասնիկյան, Ընտիր երկեր, Երևան, 1957, էջ 463:

Ա. Մյասնիկյանը ջանք չի խնայում Վ. Ի. Լենինի այս խորհուրդները մինչև վերջ կատարելու համար: Բարձր գնահատելով Մյասնիկյանի ռազմական գործունեությունը քաղաքացիական պատերազմի տարիներին, Ս. Մ. Կիրովը գրել է. «Որքանով, որ այս կամ այն ռազմաճակատում բռնկված էր ռազմական վտանգը, մենք տեսնում ենք, թե ինչպե՞ս կուսակցությունը և հեղափոխական իշխանությունը նրան հրկրի մի ծայրից դրո՞ւմ էր մյուս ծայրը: Եվ ամենուրեք Մյասնիկյանը պատվով էր կատարում հեղափոխականի իր պարտքը»: Կիրովը Մյասնիկյանին անվանել է «Հեղափոխությունից ծնված գեներալ»:

Վ. Ի. Լենինը ուշադիր հետևում էր Մյասնիկյանի գործունեությանը, ուղղություն և խորհուրդներ էր տալիս նրան, օգնում հաղթահարելու դժվարությունները: 1918 թ. դեկտեմբերի 29-ին կուսակցության Կենտկոմի և Վ. Ի. Լենինի հանձնարարությամբ Աղզությունների գործերի ժողկոմ Ի. Վ. Ստալինը հեռագրում է Սմոլենսկ ՌԿ(բ)Կ Հյուսիս-արևմտյան մարզային կոմիտեի քարտուղար Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին և Սմոլենսկի նահանգային կոմիտեի անդամ Մ. Ա. Կալմանովիչին. «Եր նույն օրը Սմոլենսկ են գնում ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի Բելոռուսական սեկցիայի ներկայացուցիչներ Դ. Ֆ. Ժիլանովիչը և Խրիշներ՝ Բելոռուսիայի բանվորազուգացիական ժամանակավոր կառավարության մանիֆեստով. «Կուսակցության կենտկոմը և Լենինը խնդրում են,— ասված էր հեռա-

զրուժ,— ընդունել նրանց որպէս կրտսեր հղբայր-
ներ, զուցէ թերեւ, անփորձ, բայց պատրաստ
իրենց ողջ կյանքը տալու կուսակցական, սովե-
տական աշխատանքին»³:

Վ. Ի. Լենինը հեռագրում է Բելոռուսիայի բան-
վորազյուղացիական ժամանակավոր կառավա-
րության անդամ Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին, հայտնե-
լով, որ Մինսկ է գործուղվում հատուկ ներկայա-
ցուցիչ՝ ՌՍՖՍՀ և Բելոռուսիայի սովետական կա-
ռավարության միջև կապի ու փոխադարձ ինֆոր-
մացիայի համար⁴:

1918 թ. երկրորդ կեսին Մյասնիկյանը Ա.
Չերվյակովի և ուրիշների հետ միասին մեծ աշ-
խատանք է կատարում Բելոռուսիան օտարերկրյա
ինտերվենտներից մաքրելու, Բելոռուսական Սո-
վետական Սոցիալիստական Հանրապետութուն
ստեղծելու, Բելոռուսիայի կոմունիստական կու-
սակցութունն ամրապնդելու համար: 1918 թ. վեր-
ջին Բելոռուսիայի կոմունիստական կուսակցու-
թյան առաջին հիմնադիր համագումարում, որտեղ
կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի որոշ-
մամբ հիմնվեց Բելոռուսիայի կոմունիստական
(բոլշևիկների) կուսակցութունը, Սովետական
Միության կոմունիստական կուսակցության հա-
վատարիմ ջոկատներից մեկը, Մյասնիկյանն ըն-

³ «Очерки истории Коммунистической партии Бе-
лоруссии», ч. I, М., 1968, стр. 431.

⁴ *Տե՛ս* «Советская Белоруссия» (Минск); № 95, 22
апреля, 1964.

տրրվում է ԲԿ(բ)Կ Կենտկոմի բյուրոյի նախագահ, 1919 թ. սկզբին հաստատվում է Բեկոուսական ՍՍՀ Կենտգործկոմի նախագահ:

1919 թ. մարտին Մյասնիկյանը Մոսկվայում մասնակցում է Կուսակցության VIII համագումարի աշխատանքներին, լսում Վ. Ի. Լենինի զեկուցումները, հանդիպում նրա հետ և ակտիվորեն պաշտպանում լենինյան հարցադրումները:

1919 թ. դարնանից մինչև 1921 թ. սկիզբը Մյասնիկյանն աշխատում է Մոսկվայում, որպես Կուսակցության Մոսկվայի կոմիտեի բաքտուղար և ղինվորական կազմակերպիչ, Մոսկվայի Սովետի նախագահության անդամ: Այդ ղժվարին ժամանակաշրջանում աշխատելով սովետական հայրենիքի սրտում, Վ. Ի. Լենինին անմիջականորեն մոտիկ, Մյասնիկյանը, Կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի ղեկավարությամբ, անողոշ պայքար է կազմակերպում սովետական իշխանության թշնամիների դեմ, ակտիվորեն մասնակցում Մոսկվայի պաշտպանությանը, հակակուսակցական, օպոզիցիոն խմբերի մերկացմանը, լայն աշխատանք է ծավալում Կուսակցական, սովետական կազմակերպությունների ամրապնդման ուղղությամբ:

Մոսկվայում աշխատելու ժամանակ Մյասնիկյանը հաճախ լինում էր Լենինի մոտ: Նրանք միասին այցելում էին քաղաքի Կուսակցական, սովետական և արդյունաբերական ձեռնարկություններ, հանդիպումներ ունենում բանվորների հետ,

մասնակցում էին կոնֆերանսներին և համագումարներին: 1919 թ. հուլիսի 12-ին ՌԿ(բ)Կ Մոսկվայի բաղաքային կոնֆերանսում Վ. Ի. Լենինը զեկուցում է Ռուսաստանի ներքին և արտաքին դրուժյան մասին, նոր խնդիրներ դնելով կուսակցության և կարմիր բանակի առջև: Նույն կոնֆերանսում «Հատուկ նշանակության ջոկատների մասին» զեկուցումով հանդես է գալիս Մյասնիկյանը: Նա առաջ է քաշում Մոսկվայի կուսակցական կազմակերպության ռազմապաշտպանական աշխատանքների հետ կապված մի շարք կարևոր խնդիրներ:

Մյասնիկյանն ամենաակտիվ մասնակցությունն է ունենում Մոսկվայի պաշտպանության կազմակերպման գործին: Նա նշանակվում է Մոսկվայի պաշտպանության օպերատիվ շտաբի պետ, իր ռազմական ու բաղաքական մեծ փորձն ու գիտելիքները նվիրելով սովետական մայրաքաղաքի պաշտպանության խնդիրներին կատարմանը:

Մյասնիկյանը միշտ սիրով ու հպարտությամբ է նշել Մոսկվայում Լենինի անմիջական ղեկավարությամբ իր աշխատանքի մասին: Բնորոշելով ղեկի ապագան Լենինի հատուկ լավատեսությունը, բոլոր տեսակի զժվարությունները հաղթահարելու նրա անհողողող կամքը, բանվոր դասակարգի, ժողովրդական մասսաների նկատմամբ Լենինի ունեցած խոր հավատը, Մյասնիկյանը գրել է, որ Լենինը «իր հոգու բոլոր թելերով, իր բոլոր մտքերով, իր ողջ էությունը օրգանապես կապված

էր բանվոր դասակարգի հետ, որի կարողութիւնը և ուժին նա անսահմանորեն հավատում էր... հեն-
վելով դրա վրա, տեսնում էր շատ հեռուն և հենց
դրանով էլ կարող էր համարձակ կերպով նախա-
դուշակել սովետական իշխանութիւնի բախտը...»⁵:

Վ. Ի. Լենինը մեծ վստահութեամբ ու ջերմորեն
էր վերաբերվում Մյասնիկյանին, բարձր էր գնա-
հատում նրա նվիրվածութիւնը կուսակցութեանն
ու ժողովրդին, սրտառու հոգատարութիւն էր ցու-
ցաբերում նրա նկատմամբ: Պատմելով ընկերների
նկատմամբ Լենինի ջերմ հոգատարութեան մասին,
Մյասնիկյանը գրել է. «Լենինի բնավորութեան այս
գիծը շեշտել են շատ ընկերներ—զարմանալի
ուշադրութիւն դեպի ընկերները, նույնիսկ դեպի
բիշ ծանոթները, հոգատարութիւն այն ընկերների
նկատմամբ, որոնց կարիքների մասին լուրեր էին
հասնում նրան: Ես դեպքեր գիտեմ, երբ նա, իմա-
նալով, որ այսինչ ընկերը հիվանդացել է, երբեմն
առանց որեէ նախազգուշացման դուրս էր գալիս
կրեմլից, ուղևորվում դեպի հիվանդ ընկերը, ան-
սպասելի կերպով ներս է մտնում, հարցնում՝ ստա-
նո՞ւմ է արդյոք նա բժշկական օգնութիւն, միջոց-
ներ ունի՞ր արդյոք ղեղորայք գնելու, ինչպե՞ս է նրա
սնունդը և հետո, վերադառնալով տուն, անում հա-
մապատասխան կարգադրութիւններ: Հաճախ էին
պատահում դեպքեր, երբ Մոսկվայի Սովետը ըն-
կեր Լենինից ստանում էր տոմսակներ կամ պար-

5 Ա. Ֆ. Մյասնիկյան, Ընտիր երկեր, էջ 466:

դատկա մակագրություններ այն դիմումներէ վրա, որոնցով օգնություն էին խնդրում բանվորները, գերասանները, զրոգները, մինչև իսկ կարգադրություն անում սրան կամ նրան կոշիկներ, սպիտակեղեն և այլն տալու մասին»⁶:

1919 թ. սեպտեմբերի 25-ին էսէռները տեղորեն կազմակերպում Մոսկվայի կոմիտեի անդամների գեմ: Ռումբի պաշխոսից ղոհվում են Զագորսկին, Սաֆոնովը և ուրիշներ, բայց Մյասնիկյանը, որը նույնպես նրանց հետ էր, կենդանի է մնում: Իր ընկերների թաղման սգո միտինգում արտասանած ճառում նա երգվում է անողորք լինել թշնամիների նկատմամբ և հաստատակամորեն գնալ դեպի հաղթանակ: «Մոսկվայի պրոլետարիատը,—ասում է Մյասնիկյանը,—ուսական ամբողջ պրոլետարիատի հետ միասին, ղոհված մարտիկների թարմ շիրիմների առջև կարող է համարձակ երգվել, որ ինքը վերջնականապես կճգմի թշնամուն և հաղթող կհանդիսանա ու երկիրը կտանի դեպի լուսաճաճանշ ապագան»:

Անվանի բոլշևիկ Զագորսկու հիշատակը հավերժացնելու համար Մոսկվայի պալատներից մեկը կոշվում է նրա անվամբ: Մյասնիկյանը Վ. Ի. Լենինի հետ միասին գնում է Զագորսկու անվան պալատի բացմանը: Տեղի է ունենում բանվորական միտինգ, որտեղ Լենինը ճառ է արտասանում, կոշ անելով բարձրացնել զգաստությունը, անողորք

⁶ Նույն տեղում, էջ 469:

կերպով կովիլ արտաքին ու ներքին թշնամիների դեմ:

1920 թ. (մարտի 29-ից մինչև ապրիլի 5-ը) Մյասնիկյանը, որպես Մոսկվայի կուսակցական կազմակերպության պատգամավոր, մասնակցում է կուսակցության IX համագումարի աշխատանքներին: Համագումարից հետո նա եռանդուն աշխատանք է կատարում կուսակցության որոշումների մասսայականացման ու կենսագործման համար: Մյասնիկյանը հետևողականորեն պաշտպանում է լենինյան դրույթները, միշտ ղեկավարվում լենինի ցուցումներով: Տրոցկիստների, «բանվորական օպոզիցիայի», «ձախ կոմունիստների», «գեմոկրատական ցենտրալիստների» և մյուս հակակուսակցական խմբերի դեմ մղված սուր պայքարի ժամանակ Մյասնիկյանը միշտ կանգնած էր լենինի կողմը, հանդես էր գալիս որպես նրա հավատարիմ հետևորդը:

1920 թ. ապրիլին կուսակցության Մոսկվայի կոմիտեն նշում է Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 50-ամյակը: Այդ կապակցությամբ ապրիլի 23-ին կազմակերպվում է երեկույթ: Երեկույթում նախագահում էր Մոսկվայի կոմիտեի քարտուղար Մյասնիկյանը: Նա բացման խոսք է ասում, հրապարակում ստացված հեռագրերը: Լենինի ծննդյան 50-ամյակի կապակցությամբ Մյասնիկյանը «Կոմունիստիչեսկի տրուդ» թերթում հրապարակում է «Լենինը երպես տեսաբան» հոդվածը, որի մեջ նշում է Վ. Ի. Լենինի աշխատությունների վիթխարի նշա-

նակությունը մարքսիզմի դարգացման գործում: «Համարձակ կարելի է ասել,— գրեմ է Մյասնիկյանը,— որ կոմունիստների կուսակցությունն ու լենինը անբաժանելի են միմյանցից»: «Լենինը,— շարունակում է նա,— մեր առջև կանգնեց որպես պետական կազմակերպիչ, որպես սովետական իշխանության կազմակերպման տեսաբան: Ավելորդ է խոսել նրա գործունեության այդ կողմի մասին, դա տեղի է ունենում մեր աչքերի առջև, ամբողջ աշխարհի առջև: Սովետական Ռուսաստանի հաղթանակները ամենից ավելի պարզ կերպով են ցույց տալիս մեր պրոլետարիատի կազմակերպական հզորությունը, պրոլետարիատ, որին ուղղություն է տալիս մեծ կազմակերպչի, հանձարեղ տակտիկի հմուտ ձեռքը»⁷:

1920 թ. կեսերին, սովետական երկրի դեմ Անտանտի կազմակերպած երրորդ արշավանքի ժամանակ, Մյասնիկյանը կուսակցության Կենտկոմի որոշմամբ նշանակվում է Արևմտյան ռազմաճակատի բաղադրական վարչության պետ, միաժամանակ մնալով Մոսկվայի կոմիտեի բարատեղարի պոստում: Նա հաստատվում է նաև Մոսկվայի Սովետի և ՌԿ(բ)Կ Մոսկվայի կոմիտեի հատուկ լիազոր՝ ռազմաճակատին օգնություն ցույց տալու գործը կազմակերպելու համար: Այս պաշտոններում Մյասնիկյանը կարևոր դեր է խաղում Անտանտի նոր

⁷ Նույն տեղում, էջ 268, 269:

արշավանքը ջախջախելու և թշնամու դեմ սովետական երկրի հաղթանակն ապահովելու գործում:

1920 թ. հուլիս-օգոստոսին Ա. Մյասնիկյանը մասնակցում է Կոմունիստական ինտերնացիոնալի II կոնգրեսի, իսկ 1921 թ. մարտին ՌԿ(բ)Կ X համագումարի աշխատանքներին, լսում է Վ. Ի. Լենինի ղեկուցումներն ու ելույթները միջազգային գրության, Կոմունիստական ինտերնացիոնալի և կոմունիստական կուսակցությունների ու սովետական երկրի առջև կանգնած հրատապ խնդիրների մասին:

1921 թ. ապրիլին Լենինն ընդունում է Ալեքսանդր Մյասնիկյանին, երկուր զրույց ունենում Նրա հետ և առաջարկում աշխատանքի մեկնել Կովկաս: «Մենք մանրամասն զրուցեցինք այն մասին, թե ինչպես պիտի աշխատել Կովկասում,—գրել է Մյասնիկյանը,—ինչ ձևով պետք է հաշվի առնել ուսական հեղափոխության փորձը, ինչ քաղաքականություն վարել Թուրքիայի նկատմամբ: Լենինը խորհուրդ էր տալիս, զգույշ և նրբանկատ լինել Արևելքի ժողովուրդների նկատմամբ, որոնք արդեն արթնանում են, որոնք լուսավորության կարիք ունեն, և որոնք լուսավորվելով, իրենց մոտ կատարեն ավելի վիթխարի հեղաշրջում...»:

Հաջորդ օրը Մյասնիկյանը ստանում է Վ. Ի. Լենինի նամակը՝ «Ադրբեջանի, Վրաստանի, Հայաստանի, Դաղստանի, Լեռնականների հանրապետության կոմունիստ ընկերներին» խորագրով: Այս նամակը ծրագրային նշանակություն ունեցավ Կով-

կասի բռնակներին համար: Նամակում ջերմագին ողջունելով Կովկասի հանրապետություններին, Լենինը խնդիր էր դնում ամրապնդել սովետական իշխանությունը, երկրամասի բազմազգ ժողովուրդներին միջև կոփել ինտերնացիոնալ եղբայրությունն ու դաշինքը, ստեղծել սնտեսական, կուլտուրական ու քաղաքական համագործակցություն: Վերջում Վ. Ի. Լենինը նշում էր. «Պետք է գրեի շտապ կերպով, որպեսզի ուղարկեի ընկ. Մյասնիկովի հետ»⁸: Մյասնիկյանին տրվում է Լենինի ստորագրությամբ մանդատ, որի մեջ տեղական կուսակցական ու սովետական օրգաններին առաջարկվում է ամեն տեսակի աջակցություն ցույց տալ նրան: Մյասնիկյանի հետ Հայաստան են ուղարկվում 20 վազոն հացահատիկ և այլ կենսամթերքներ:

1921 թ. Մյասնիկյանը նշանակվում է ՀՍՍՀ Ժողկոմսովետի նախագահ, 1922—1925 թթ. նա աշխատել է⁹ որպես Անդրկովկասյան Ֆեդերացիայի միութենական խորհրդի նախագահ, Անդրերկրկոմի քարտուղար և այլ պատասխանատու պաշտոններում:

Մյասնիկյանը Լենինի հավատարիմ աշակերտն ու զինակիցն էր: Նա միշտ մեծազույն ղոհունակությամբ է նշել, որ ինքը եղել է հանճարեղ Լենինի ժամանակակիցը և բախտ է ունեցել աշխատելու նրա հետ, նրա ղեկավարությամբ: «Ես անշափ երջանիկ եմ և մինչև կյանքիս վերջը կհպարտա-

⁸ Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հատ. 32, էջ 405:

նամ,— գրել է Մյասնիկյանը,— որ եղել էմ Վ. Ի. Լենինի ժամանակակիցը, անձամբ ծանոթ էմ եղել, խոսել էմ հետը, սեղմել էմ նրա ձեռքը, ման էմ եկել, շրջագայել նրա հետ, եղել էմ այդ հսկայի, մեր ժամանակի հանճարի հետեողն ու փոքր աշակերտը»⁹։

Մյասնիկյանի գլխավորած Հայաստանի սովետական կառավարության կազմում մտնում էին Լենինի հետ անձամբ ծանոթ կամ նրան տեսած ու լսած այնպիսի ականավոր հայ գործիչներ, ինչպիսիք էին Ալեքսանդր Բեկլադյանը, Սարգիս Սրայիոնյանը (Լուկաշին), Ասքանազ Մուսվյանը, Սարգիս Բաղդատյանը, Արամայիս Երզնկյանը, Արտաշես Կարինյանը, Աշոտ Հովհաննիսյանը, Պողոս Մակինցյանը և ուրիշներ։ Ունենալով տեսական խոր գիտելիքներ և պրակտիկ աշխատանքի մեծ փորձ, նրանք հաջողությամբ իրականացնում էին Լենինի ցուցումները Հայաստանում։

9 Ա. Ֆ. Մյասնիկյան, *Ընտիր երկեր*, էջ 471։

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ՍՐԲՈՒԹՅԱՄԲ Է ՊԱՀՈՒՄ
Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԸ

1924 թ. հունվարի 21-ին վախճանվեց Վ. Ի. Լենինը: Այդ բռնի ցնցեց աշխարհը: Լենինի մահը շատ ծանր վիշտ պատճառեց պատմական հանդամանքների բերումով աշխարհով մեկ ցրված հայ աշխատավորությանը:

Հայ ժողովրդի հանճարեղ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանը գրել է, որ այդ մեծ գույժի լուրը նրան է հասել 1924 թ. հունվարի 23-ին, Վենետիկի «Ֆենիչե» թատրոնում, չեխ աշխարհահռչակ ջութակահար Ֆան Կուբելիկի համերգի ժամանակ: «Մի շշուկ, մի սարսուռ անցավ բոլոր ներկաների մեջ,— հիշում է Ա. Իսահակյանը,— ապա իջավ մի ծանր, հանգիսավոր լուսյուն...

Գլուխները հակվեցին կրծքների վրա—ամեն ոք խորհում էր, ամեն ոք խոսում էր իր արտի հետ:

Այսքան ներշնչող է, խորազդու մեծագույն մարդու մահը...

Տպավորությունն աննկարագրելի էր. ամբողջ

Թատրոնը բարացել էր... Քիչ անց, գալերեյից և դանադան կետերից լսվեցին հառաչանքներ, արտասվախառն ձայներ...

Երբ ես դուրս եկա փողոց և անցնում էի հոծ բազմությամբ լցված փողոցների միջով, այնպես զգացի, թե աշխարհը դատարկված է, այլևս մարդ չկա երկրիս վրա...»¹:

Յնցված Լենինի մահվամբ, շատ ականավոր հայ գրողներ, նկարիչներ, քանդակագործներ, երաժիշտներ հիանալի գործեր են ստեղծում մեծ ուսուցչի մասին:

Հայ մեծ գրող և բաղաբացի Եղիշե Չարենցը, որը դեռևս 1921 թ. տեսել և լսել էր Լենինին, գրում է նրան նվիրված պոեմների մի ամբողջ շարք:

Դեռևս 1921 թ. սկզբին Ալեքսանդրապոլում (Լենինական) թուրքական օկուպացիայի ծանր ժամանակաշրջանում «Ն. Լենին» վերնագրով պոեմ է հրատարակում հին բոլշևիկ Արշալույս Արշարունին: Պոեմը թարգմանվում է ուսուերեն և տարածվում Կովկասում: Կուլտուրայի ականավոր գործիչ Ա. Արշարունին հետագայում բազմիցս տեսնում և լսում է Լենինին, սիրով գրում և դասախոսություններ կարդում Վ. Ի. Լենինի մասին: Ինձ համար բացառիկ երջանկություն է, զրեւ է Ա. Արշարունին, որ Լենինի գործունեության «վերջին երեք

¹ Ալ. Իսահակյան, Երկեր, հատ. 4, Երևան, 1959, էջ 398—399:

տարիներին առիթ էմ ունեցել մեծ առաջնորդին տեսնելու, լսելու, հետեւելու և զգալու նրա պետական արտակարգ կարողությունը, մտածողությունը, բազմակողմանի ընդգրկումը»:

20-ական թվականներից Ուլյանովների ընտանիքի և Վ. Ի. Լենինի մասին մի շարք փայլուն գործերով հանգեա եկավ սովետական ակադեմիկոս Մարիետա Շահինյանը: «Իմ սերնդին մեծ բախտ է լինակվել, — գրել է Մարիետա Շահինյանը, — դիտել Լենինի խոսքի անմիջապես գործ դառնալու ակունքարթնային կենսագործումը: Ես նկատի ունեմ նրա առաջին ղեկրեւները հեղափոխության առաջին օրերին և ամիսներին... Ինձ համար այդ ղեկրեւները դարձան Լենինին ճանաչելու առաջին աստիճանը, առաջին սերը Լենինի նկատմամբ: Ես կարգացի դրանք, ինչպես կարգում են բանաստեղծությունը: Եվ հենց նրանք ինձ բերեցին Լենինյան թեմատիկային»²: Հենց այդ թեմատիկայով լավագույն գործեր ստեղծելու համար Մ. Շահինյանն արժանացավ Լենինյան մրցանակի դափնեկրի բարձր կոչմանը:

Լենինը գիտեր Մ. Շահինյանին, կարդացել էր նրա գործերը և նշել, որ դրանք իրեն շատ են դուր գալիս:

Անհուն հավատով լցված դեպի կոմունիզմի հաղթանակն ամբողջ աշխարհում, Չարհնցը գրում էր.

² Мариэтта Шагинян, Четыре урока у Ленина, М., 1970, стр. 5.

Դեռ կգա Իլլիշը,
Ու մտնի համաշխարհային Սովնարկոմ:

Իր արժեքավոր լենինապատումն է ստեղծել ՍՍՀՄ ժողովրդական նկարիչ Գմիտրի Նալբանդյանը, որի «Լենինը Գորկու մոտ, 1920 թ.», «Լենինի էլույթը Մոսսովետի պառլամենտի, 1919 թ.», «Լենինն ու ժողովուրդը» և այլ նկարներ լայն ճանաչում են գտել:

Հայ բեմում Լենինի կերպարը հիանալի կերտեց ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ Վաղարշ Վաղարշյանը: Դեռևս Լենինի կենդանության ժամանակ, լենինյան մոնումենտալ պրոպագանդայի ականավոր մասնակից Հակոբ Գյուրջյանը լենինյան թեմաթիկայի մարմնացման մեծ մտահղացումներ ուներ:

Դարի սկզբից հայ ընթերցողներն իրենց մաշքենի լեզվով ուսումնասիրում են Վ. Ի. Լենինի նրկերը, որոնց առաջին թարգմանիչները, հայերեն թարգմանության խմբագիրներն ու հրատարակիչներն են եղել Ստեփան Շահումյանը, Բողղան Կնունյանցը, Ալեքսանդր Մյասնիկյանը, Սարգիս Կասյանը, Վառլամ Ավանեսովը, Վահան Տերչյանը, Աշոտ Հովհաննիսյանը, Պողոս Մակինցյանը, Հայկ Գյուլիքիսիյանը, Աղասի Խանջյանը և այլ հավատարիմ լենինյաններ:

Հայ ժողովրդի ցանկությամբ Լենինի աճուռով են կոչվել մեր հանրապետության երկրորդ քաղաք Լենինականը և բազմաթիվ այլ օբյեկտներ, քաղա-

բաժնւոր նրեանի կենտրոնական՝ Վ. Ի. Լենինի ան-
վան հրապարակում վեր է խոյանում մեծ առաջ-
նորդի հոյակապ հուշարձանը:

Վ. Ի. Լենինի ամենամեծ հուշարձանը մեր Ժո-
ղովրդի աննախընթաց նվաճումներն են, համայն
հայութեան հայրենիք, փյունիկ թռչունի պէս մո-
խիրներէջ վերածնված Սովետական Հայաստանը,
ՍՍՀՄ Ժողովուրդների անխախտ բարեկամութեո-
ւնը, լենինյան կուսակցութեան ղեկավարութեամբ
կոմունիզմի կառուցման և ամբողջ աշխարհում
խաղաղութեան ամրապնդման գործում ձեռք բեր-
ված համաշխարհային-սրատմական հաղթանակ-
ները:

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ԿՅԱՆՔԻ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԱՅՆ ՏԱՐԵԹՎԵՐԸ, ՈՐՈՆՔ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ
ԱՌՆՁՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՆ ՀԱՅ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ՀԵՏ*

1893

Մարտի սկիզբը: Լենինը Սամարայում նարոդնիկ Ն. Ս. Դոլ-
զովի բնակարանում հանդիպում է Ի. Ք. Լալայանցի
հետ:

Գարուն: Վ. Ի. Լենինը Ա. Պ. Սկլյարենկոյի և Ի. Ք. Լալա-
յանցի հետ միասին կազմակերպում է Սամարայի
մարքսիստների առաջին խմբակը: Կովկասյան և ան-
դրկովկասյան իրականությանը հիմնադրի ծանոթ
Ի. Ք. Լալայանցը օգնում է Վ. Ի. Լենինին Ռուսաս-
տանում կապիտալիզմի զարգացման պրոբլեմների
մասին Կովկասի վերաբերյալ նյութեր հավաքելու գոր-
ծում:

* Կազմված է Վ. Ի. Լենինի երկերի լիակատար ժողովա-
ծուի, լենինյան ժողովածուների, «Владимир Ильич Ленин.
Биографическая хроника» գրքի 1—10 հատորների, ինչպես
նաև Վ. Ի. Լենինի հայ զինակիցների ու աշակերտների երկերի,
հիշողությունների, ՍՄԿԿ Կենտկոմին կից ՄԼԻ Վ. Ի. Լենինի
երկերի սկիտորի գիտատեղեկատու կարինետի և զրական ու
արխիվային այլ նյութերի հիման վրա:

Թվականները մինչև նոր տոմարին անցնելը՝ 1918 թ.
փետրվարի 14-ը, տրվում են հին տոմարով, հետո՝ նորով:

Հունիսի վերջ: Լալայանցը բազմիցս այցելում է Լենինին,
Ալախանկա գյուղի մոտ գտնվող խուտորում:

Օգոստոս: Լալայանցը Սամարայից հեռագրում է Պետերբուրգ
Լենինին իր մի վեճի մասին Ա. Պ. Սկլյարենկոյի հետ:

Օգոստոսի 31-ից ուշ: Լենինը Պետերբուրգից Սամարա՝ հե-
ռագրով պատասխանում է Լալայանցին՝ «Ես Ձեր
կողմն եմ»:

1895

Ապրիլի 24: Լենինը Պետերբուրգում հանդիպում է Լալայան-
ցին և երկուսն էլ նրա հետ մեկնում Մոսկվա:

Սեպտեմբերի 7-ից ուշ: Լենինը Մոսկվայից նամակ է գրում
Պենզա՝ Լալայանցին և նրա կնոջը՝ Պ. Ի. Կուլյարկո-
յին, հայտնում արտասահմանից իր վերադարձի մասին:

1897

Մայիսի 18: Լենինը մորը՝ Մ. Ա. Ուլյանովային գրած նամա-
կում հետաքրքրվում է նաև Լալայանցի մասին:

Հոկտեմբերի 12: Վ. Ի. Լենինը նամակ է գրում մորը՝ Մ. Ա.
Ուլյանովային, որում հայտնում է նաև Ի. Ք. Լալա-
յանցի հետ իր կանոնավոր նամակագրության մասին:

1898

Հունվարի 24: Լենինը նամակ է գրում Լալայանցին:

Նոյեմբերի 15: Լենինը Պոդոլսկ՝ Ա. Ի. Ուլյանովա-Նիլզարո-
վային գրած նամակում խնդրում է իր «Տնտեսագի-
տական էություններ և հոգվածներ» ժողովածուից ու-
ղարկել նաև Վորոնեժ՝ Լալայանցին:

Տարվա քննադատում: Լենինը շարունակում է նամակագրությունը
Վորոնեժում ապրող Լալայանցի հետ, նրանից ստանում
է վիճակագրական նյութեր «Կապիտալիզմի զարգացու-
մը Ռուսաստանում» գրքի համար:

1900

Փետրվար: Արտորից վերադառնալիս Վ. Բ. Լենինն անլեզու
կերպով գալիս է Մոսկվա, որտեղ հանդիպում է Բ. Ք.
Լալայանցին, գրուցում նրա հետ ՌՍԴԲԿ II համագումարի
նախապատրաստման, «Բակրաչի» հրատարակու-
թյան պլանի և այլ հարցերի մասին, Լալայանցի հետ
միասին զեղարվեստական թատրոնում զիտում է
Գ. Հառպումանի «Կառասյան Հենշելը» պիեսը:

1901

Փետրվարի 7: Լենինը Մյունխենից Մոսկվա՝ Մ. Ա. Ուլյանո-
վային գրած նամակում հետաքրքրվում է Լալայանցով:

1902

Օգոստոսի 6: Լոնդոնից Յուրիի Պ. Բ. Արսելյոզին գրած նամա-
կում Վ. Բ. Լենինը ողջույններ է հաղորդում Բ. Ք. Լա-
լայանցին և հրավիրում իր մոտ: Կցում է նամակ
Բ. Ք. Լալայանցի համար:

Սեպտեմբերի 10: Լենինը Ն. Կ. Կրուպսկայայի Սամարա՝
Գ. Մ. և Զ. Պ. Կրժիժանովսկիներին գրած նամակին
ափայլանում է, հարցնելով, թե Մ. Բ. Ուլյանովան
ստացել է արդյոք Լալայանցի նամակը, հաղորդում է,
որ Լալայանցը պնացել է ժնկ:

1903

Հունվարի 15: Վ. Բ. Լենինը նամակ է գրում Լոնդոնից Ժնև
Գ. Վ. Պլեխանովին և խնդրում, որ Բ. Ք. Լալայանցի
կամ այնտեղ գտնվող ուրիշ ընկերների միջոցով կաղ-
մակերպի «Պրոլետարիատ»-ի թարգմանությունը և ու-
ղարկի իրեն նյութեր հացիոնալիզմի և ֆեդերալիզմի
մասին՝ «Բակրաչի» №№ 22 և 33-ի համար:

Հունիս—նոյիս: Վ. Բ. Լենինը ժնևում հանդիպում է ունենում
ՌՍԴԲԿ II համագումարի կովկասյան պատգամավոր-
ներ Բ. Կնունյանցի և Ա. Զուրաբովի հետ:

Օգոստոսի 1: ՌՍԴԲԿ II համագումարի նիստերի օրակարգում

Լենինը հիշատակում է նաև Բաթումի պատգամավոր Ռաշիդ-Բեկին (Ա. Զուրարով):

Օգոստոս: Նիստերի օրագրում Լենինը հիշատակում է Բաքվեցու (Բ. Կնունյանցի) ղեկուցումը:

Օգոստոսի 7: Լենինը համագումարի 31-րդ նիստում ելույթ է ունենում կուսակցության Կենտկոմի ընտրությունների առթիվ: Պաշտպանում է Կնունյանցի ելույթը:

Լենինը գրանցում է ՌՍԴԲԿ II համագումարում Կենտրոնական օրգանում երեք անձ ընտրելու մասին Բ. Մ. Կնունյանցի առաջարկած բանաձևի քվեարկության արդյունքները: Պաշտպանում է Կնունյանցի առաջարկությունը այն մասին, որ Կենտկոմի ընտրության քվեարկության արդյունքները որոշում է նախագահը և զաղտնադատության նպատակներով համագումարում հայտնում է Կենտկոմի միայն մեկ անգամի անունը:

Լենինը ՌՍԴԲԿ II համագումարի ծախսերի գրանցումներում նշում է նաև II համագումարի պատգամավոր Ա. Գ. Զուրարովի մասին:

Օգոստոսի 11-ից ուշ: Լենինը գրություն է ուղարկում Լալայանցին՝ հաղորդելով, որ կայցելի նրան հաջորդ օրն առավոտյան, զործերի մասին մանրամասն խոսելու համար:

Օգոստոս: Լենինը ժնեում հանգիստում և հանձնարարականներ է տալիս Լալայանցին:

ՌՍԴԲԿ II համագումարի նիստերի իր օրագրում Լենինը հիշատակում է Ռուբենին (Բ. Կնունյանց):

Լենինը համագումարի մյուս պատգամավորների՝ բոլշեիկների հետ այցելում է Կարլ Մարքսի գերեզմանը Լոնդոնի Հայգեթ գերեզմանոցում: Այցելուների թվում էին նաև Բ. Կնունյանցն ու Ա. Զուրարովը:

Աշուն: Շահումյանը ժնեում անձամբ ծանոթանում է Վ. Ի. Լենինի հետ:

Սեպտեմբերի 22: Վ. Ի. Լենինը ժնեից Կիև նամակ է գրում

Գ. Մ. Կրթիժանովսկուն և Վ. Ա. Նոսկովին՝ հաղորդելով Բ. Կնունյանցի ժնկում գտնվելու մասին:

Հոկտեմբերի 7-ից շուտ: Լենինը նամակ է ստանում Ա. Գ. Զուրարովից (Ռաշիդ-Բեկ)՝ ՌՍԴԲԿ Կովկասյան միութենական կոմիտեի գործերի մասին:

Հոկտեմբերի 21: Լենինը ծանոթանում է Հայկական եկեղեցական գույքի բռնագրավման կապակցությամբ Անգրերկովկասում հուլումների մասին նամակին, նրա վրա մակագրում է. «Յ. XI. 03 Ռուբենից ժնկում»:

Հոկտեմբերի 22: Լենինը Հայայանցին ուղարկում է Ռուսաստան՝ կուսակցության պատասխանատու հանձնարարականներով:

Հոկտեմբերի 24: Գ. Վ. Պլեխանովին գրած նամակում Վ. Բ. Լենինը հայտնում է «Իսկրայի» խմբագրության որոշ նյութեր Բ. Մ. Կնունյանցին (Ռուբեն) և ուրիշներին հանձնելու մասին: Վ. Բ. Լենինի «Իսկրայի» խմբագրությունից դուրս գալու կապակցությամբ այդ նյութերը նրանք պետք է հանձնենին Գ. Վ. Պլեխանովին:

1904

Փետրվար-դեկտեմբեր: Վ. Բ. Լենինի հանձնարարությամբ Ս. Շահումյանը ժնկում մասնակցում է ՌՍԴԲԿ Կենտկոմի վրացերեն և հայերեն լեզուներով մարքսիստական գրականության հրատարակող հանձնաժողովի աշխատանքներին: Հայերեն թարգմանում և ժնկի կուսակցական տպարանում հրատարակում է Կ. Մարքսի և Ֆ. էնգելսի «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը», Վ. Բ. Լենինի աշխատությունները, II համագումարում բնորոշված ՌՍԴԲԿ ծրագիրը և այլ գործեր:

Մայիս: Խուլ է տեսնում Վ. Բ. Լենինի «Մի քայլ առաջ, երկու քայլ ետ» աշխատությունը, որտեղ վերլուծվում են նաև ՌՍԴԲԿ II համագումարի կովկասյան պատգամավորների ելույթներն ու քվեարկության արդյունք-

ներք: Լենինը բարձր գնահատական է տալիս Բ. Կնուն-
յանցի ելույթներին:

Հոկտեմբեր: Վ. Ի. Լենինն ստանում է Կուսակցության
Մոսկվայի կոմիտեի ՌՍԴԲԿ 19 անդամների կողք, որ-
տեղ նրանք պաշտպանում էին Վ. Ի. Լենինի առա-
ջարկը III Համագումար Հրավերելու մասին: Կոչի Հե-
ղինականների մեկը Կնունյանցն էր:

Նոյեմբերի 28: Վ. Ի. Լենինը Շվեյցարիայում ստանում է
Ս. Շահումյանի՝ Բեռլինից իրեն ուղարկած նամակը,
որում Շահումյանը խնդրում էր Լենինին՝ աշխատակ-
ցել հայերեն լեզվով ստեղծվելիք մարքսիստական ժո-
ղովածուին:

1905

Հունվարի 6: Լենինը Ե. Դ. Ստասովային և Մոսկվայի բան-
տում գանձող քննիչներին ուղղած նամակում ցու-
ցում է տալիս դատարանում սոցիալ-դեմոկրատների
մարազդի մասին: Նամակում Լենինը ողջուն է հղում
Բ. Մ. Կնունյանցին (Ռուրենին) և բոլոր բարեկամ-
ներին:

Հունվարի վերջ, փետրվարի 8-ից շուտ: Լենինը ստանում է
Ս. Դ. Շահումյանի նամակը և անհրաժեշտ նյութեր
հայկական մանրրուրժուական, հացիոնալիստական
հնչակյան Կուսակցության բուլղարական սեկցիայի նոր
օրդան «Ապագայի» մասին: Նյութերը հրապարակվում
են «Վոպրյուդ» թերթի N 7-ում, 1905 թ. փետրվարի
8-ին:

Ապրիլի 27: Լենինը ՌՍԴԲԿ III Համագումարում կազմում է
ադիտառորների, պրոպագանդիստների կազմակեր-
պիչների ցուցակը, ադիտառորների թվումն է Ռուրենը
(Բ. Կնունյանց):

Հունիսի 29: Լենինը ՌՍԴԲԿ Կենտկոմին գրում է նամակ,
որով բողոքում է Պ. Դ. Սմիդովիչին Կենտկոմի գոր-

ծակալ նշանակելու դեմ, երաշխավորում է նրա փոխարեն Ի. Ք. Լալայանցին:

Հուլիսի 23: Լենինի հանձնարարությամբ Ն. Կ. Կրուպսկայան ՌՍԴԲԿ Կենտկոմին առընթեր պատասխանատու պրոպագանդիստ Ինսարովին (Ի. Ք. Լալայանց) զբաժնամակում խնդրում է նրան իր աշխատանքի մասին գրել «Պրոլետարի» թերթում և նույն այդ խնդիրը հաղորդել Կոսակցության ծայրագավառների կազմակերպությունների պրոպագանդիստներին:

Սեպտեմբերի 1: Լենինը Պետերբուրգ՝ Պ. Ա. Կրասիկովին գրած նամակում խնդրում է կապ հաստատել իր, Կոնյանցի և Ի. Ք. Լալայանցի միջև:

Սեպտեմբերի 17: Լենինը նամակ է գրում ՌՍԴԲԿ Կենտկոմին: Նամակին Ն. Կ. Կրուպսկայան ավելացնում է հետգրություն, որով հաղորդում է, թե Լենինը համաձայն է ՌՍԴԲԿ Կենտկոմի կազմում Ի. Ք. Լալայանցին Կոոպացիայի ենթարկել:

Նոյեմբեր-դեկտեմբերի 3-ից շուտ: Լենինը ղեկավարում է մի խումբ բոլշևիկների, այդ թվում նաև Բ. Մ. Կոնյանցի աշխատանքը բանվորների զեպոտատների Պետերբուրգի սովետում:

1906

Մարտի երկրորդ կես: Կոտկալայում (այժմ՝ Ռեպինո) տեղի է ունենում Լենինի առաջին հանդիպումը Ս. Ա. Տեր-Պետրոսյանի (Կամոյի) հետ:

Ապրիլի 10—25: Լենինը ՌՍԴԲԿ IV (Միավորիչ) համագումարի աշխատանքի ժամանակ հանդիպում և զրուցում է Կովկասի բոլշևիկ-պատգամավորներ Ս. Գ. Շահումյանի և ուրիշների հետ, որոնք պաշտպանում են Լենինյան դիրքորոշումները:

Օգոստոսի 27: Լենինը նախագահում և Լույսի է ունենում Տերիոկիի ամառային թատրոնի շենքում կազմակերպ-

ված կուսակցական ժողովում, որին մասնակցում էր նաև Ալեքսանդր Վերմիշեր, զրուցում է նրա հետ:
 Նոյեմբերի 16-ից շուտ: Լենինը զրուցում է իր մոտ Կուռկա-
 լա Լիած Ի. Ք. Լալայանցի հետ, որը մասնակցել էր
 ՌՍԴԲԿ ռազմական և մարտական կազմակերպություն-
 ների I բոլշևիկյան կոնֆերանսի նախապատրաստ-
 մանը:

1907

Հունվարի 20-ի և փետրվարի 15-ի միջև: Լենինը Կուռկալայի
 «Վազա» ամսառանոցում հանդիպում է ունենում Կով-
 կասից ժամանած Ս. Ա. Տեր-Պետրոսյանի (Կամոյի)
 հետ:

Ապրիլի Երկուրդ կես: Լենինը Կոպենհագենում, որտեղ են-
 թաղրվում էր ՌՍԴԲԿ V համագումարի բացումը, հան-
 դիպում է Կովկասից համագումարի բոլշևիկ պատգա-
 մավորների, որոնց թվում Ս. Գ. Շահումյանի և Ա. Ս
 Կախոյանի հետ:

Օգոստոսի 7: Լենինը Ա. Վ. Լունաչարսկու հետ ունեցած
 զրուցում հազորդում է, որ արտասահմանում Կենտ-
 րոմի պաշտոնական ներկայացուցիչ է նշանակվում
 Բ. Մ. Կնունյանցը (Ռուբենը):

Օգոստոսի 5—11: Լենինը մասնակցում է Շտուտգարգի մի-
 ջազգային սոցիալիստական կոնգրեսին: Հանդիպում-
 ներ է ունենում Բ. Կնունյանցի հետ, որը մտնում էր
 կոնգրեսի բոլշևիկյան պատվիրակության կազմում:

Հոկտեմբերի 31: Փարիզի արտասահմանյան զործակալության
 վարիչը գեկուցում է ոստիկանության զեպարտամեն-
 տին, որ Ֆինլանդիայում՝ «Վազա» ամսառանոցում հու-
 նիսին և օգոստոսին Լենինի մոտ ապրել է Կամոն:

Աշուն: Տերիտորիում կովկասցի բոլշևիկ ուսանողների (Ս. Քավ-
 թարաձև, Ս. Լուկաշին, Շ. Էլիավա, Գ. Շահվերդյան,
 Տ. Տեր-Ղևոնդյան, Գ. Մելիք-Քաղասարյան, Ա. Կա-

րինչան և ուրիշներ) առջև Հենինը հանդես է գալիս
գեկուցումով ընթացիկ մոմենտի մասին:

1908

Մայիսի առաջին կես: Հենինը գրում է գերմանական սոցիա-
լիստ փաստաբան Բերնհելմին, հաստատելով, որ
Մյունխենում՝ 1907 թ. հունիսի 13-ին Բիֆլիսում
Կամոյի գեկավարությանը էրսպրոպրիացիայի են-
թարկված զրամբ մանրեկու կապակցությանը ձերբա-
կալված Ս. Ն. Ռավիշը, Մ. Խ. Խոջամիրյանը և
Տ. Բաղդասարյանը Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրա-
տական բանվորական կուսակցության անդամներ են:

Մայիսի 16-ից շուտ: Հենինը Հոնդոնից Բրյուսել՝ Միջազգա-
յին սոցիալիստական բյուրոյի բարտուղար Կ. Հյուիս-
մանսին գրած նամակում (ֆրանսերեն) հաղորդում է
Մյունխենում ՌՄԴԲԿ անդամներ Ռավիշի, Խոջամիր-
յանի և Բաղդասարյանի ձերբակալման մասին և
խնդրում ՄՍԲ-ի անունից հաստատել նրանց պատ-
կանելիությունը Ռուսաստանի սոցիալ-դեմոկրատական
բանվորական կուսակցությանը:

Նոյեմբերի սկիզբը: Մ. Գ. Շահումյանը հայտնում է Մ. Գ.
Յիսակայային. «Մենք ամբողջապես Հենինի կողմն
էինք», «բոլշևիկյան կոնֆերանսում մենք որոշել ենք
(ոչ պաշտոնապես) մանդատը հանձնել Լյվիշին»:

1909

Հուլիսի 17: Հենինը Բրյուսել Կ. Հյուիսմանսին ուղղած նա-
մակում երաշխավորում է բանտից ազատված բոլշևիկ
Տ. Բաղդասարյանին և խնդրում նրա համար աշխա-
տանք որոնել:

1911

Պետեմբերի 13—15: Հենինը Գ. Լ. Շկլովսկուն գրած նա-
մակում խնդրում է գրականություն ընտրել «Ստոլի-

- պինր և Հեղափոխությունը» թեմայով ուֆերատի համար, այդ թվում՝ Ս. Տ. Արևմտեղի «Բանվորական շարժումը և սոցիալ-դեմոկրատիան Կովկասում» գիրքը, մ. 1, Գ. Վ. Պլեխանովի առաջարկով, ժնև, 1910:
- Սեպտեմբերի 15-ից ոչ չուտ: Լենինը աշխատում է Ս. Տ. Արևմտեղի «Բանվորական շարժումը և սոցիալ-դեմոկրատիան Կովկասում» (մ. 1, 1910) գրքի վրա՝ Գ. Վ. Պլեխանովի առաջարկով, նշումներ, բնագծումներ է անում գրքի XI—XIII և XV էջերի վրա:
- Դեկտեմբերի 16: Փարիզում տեղի ունեցած արտասահմանյան բոլշևիկյան խմբերի խորհրդակցությունում Լենինը դիտողություն է անում Ա. Ա. Բեկկադյանի (Յուրիի) ելույթների վերաբերյալ:

1912

- Մարտի 15: Լենինը նամակ է գրում Թիֆլիս՝ ՌՍԴԲԿ Կենտկոմի սուսական բյուրոյի անդամներ Գ. Կ. Օբչոնիկի-ձեին, Ս. Ս. Սպանդարյանին և Ն. Գ. Ստասովային: Նամակում մատնանշում է, որ անհրաժեշտ է ուժեղացնել տեղական կուսակցական կազմակերպությունների կապը արտասահմանյան կենտրոնի հետ, պընդում է, թե պետք է ամենաարագ կերպով շրջադաշել կազմակերպությունները, ղեկուցել կոնֆերանսի մասին, հարցում է անում կոնֆերանսի մասին «Մանուցումը» և Ռուսաստանում «ՌՍԴԲԿ ընտրական պլատֆորմը» հրատարակելու վերաբերյալ, հաղորդում է դրամական գործերի, արտասահմանում կոնֆերանսի առթիվ պայքարի մասին և այլն:
- Ապրիլի սկիզբ: Լենինը Թիֆլիս՝ Կենտկոմի սուսական բյուրոյի անդամներ Գ. Կ. Օբչոնիկի-ձեին, Ս. Ս. Սպանդարյանին, Ն. Գ. Ստասովային դրած նամակում մատնանշում է, որ անհրաժեշտ է համառ և սխտեմատիկ պայքար մղել արտասահմանյան լիկվիդատորների դեմ, խորհուրդ է տալիս շրջադաշել տեղական կազմակեր-

պուլյունները և մերձացնել լիկվիդատորներին, հանձնարարուած է ինքիլիկներով վերահրատարակել ՌՍԴԲԿ Պրագայի գոնֆերանսի բոլոր վարկեր բանաձևերը, ընդգծում է, որ «Բլիկսախա» ինքիլի հրատարակմանը պետք է ձեռնարկել շափաղանց զգուշ:

Նալիլի 22-ից շուտ: Լենինը, Ն. Կ. Կրուպսկայայի հետ միասին, տարիչում այցելում է Ս. Ս. Սպանգարյանի հորը, հետաքրքրվում Բաբլում նրա որդու ձերբակալութւյան մանրամասնութւյուններով:

Նալիլի 22: Լենինը Բեռլին՝ Ս. Ա. Տեր-Շովհաննիսյանին գրում է նամակ, հաղորդում Բաբլում Սուրեն Սպանգարյանի ձերբակալութւյան և նշույթական ծանր դրութւյան մասին ու խնդրում կազմակերպել նրան և տարիչում ապրող հորը օգնութւյուն ցույց տալու, խնամելու գործը:

Նոյեմբերի 4-ի և 10-ի միջև: Լենինը Վիեննա՝ Վ. Վ. Տրոյանովսկուն՝ Բազելի կոնգրեսում ՌՍԴԲԿ բոլշևիկյան կազմակերպութւյան խնդիրների մասին նամակում խնդրում է այն ուղարկել Յուրիխ՝ Բազելի կոնգրեսում ՌՍԴԲԿ բոլշևիկյան պատվիրակութւյան անդամ Ա. Ա. Բեկզադյանին:

1913

Մայիսի 28: Լենինի հանձնարարութւյամբ Ն. Կ. Կրուպսկայան Բեռլին՝ Վ. Մ. Կասպարովին ուղղված նամակում գրում է, որ Վ. Ի. Լենինը համաձայն է նայել հասցեատիրոջ հոգովածը ազգային հարցի վերաբերյալ, խնդրում է ուղարկել նոր հասցեներ՝ Բաբու և Գոնի Ռոստով նամակներ գրելու համար, շնորհակալութւյուն է հայտնում Ս. Գ. Շահումյանի, Ա. Ս. Ենուկիձեի հասցեներն ուղարկելու համար:

Մայիսի 28-ի և հունիսի 2-ի միջև: Լենինը ստանում է Բաբլի և Գոնի Ռոստովի հասցեներ պարունակող Վ. Մ. Կասպարովի նամակը:

Հունիսի 1: Լենինը նամակ է գրում Բեռլին՝ Վ. Մ. Կասպարովին: Ստանում է փաթեթ՝ ազգային հարցի վերաբերյալ Կասպարովի հոգվածով և նամակ, որով նա խնդրում էր այն խմբագրել: Լենինի հանձնարարությունամբ Ն. Կ. Կրուպսկայան Բեռլին՝ Կասպարովին գրած նամակում հաղորդում է, որ ստացվել է նրա հոգվածը, խնդրում է ուղարկել քաղաքական արտոթյալների հասցեները՝ բաղրանտարկչալեներին և արտոթյալներին օգնություն ցույց տվող Կրակովյան միություն կողմից նրանց օգնելու համար, և Գ. Կ. Օրջոնիկիձեի, Ս. Ս. Սպանդարյանի, Ա. Ա. Բեկզադյանի հասցեները: Նամակում Կրուպսկայան խնդրում է իրեն տեղեկացնել «Լուչ» թերթի մասին և հաղորդում, որ Բարվից ու Դոնի Ռոստովից ստացված հասցեներով արդեն ուղարկված են:

Հունիսի 5-ի և 9-ի միջև: Լենինը Վ. Մ. Կասպարովին գրած նամակում հաղորդում է, թե ստացել է ազգային հարցի վերաբերյալ հոգվածը, ցուցում է տալիս, թե այն ինչպես փոփոխել, խնդրում է գտնել և վրացերենից ռուսերեն թարգմանել Ն. Ն. Փորդանիայի (Կոստրով) հոգվածները Ս. Տ. Արկոմեդի «Բանվորական շարժումը և սոցիալ-դեմոկրատիան Կովկասում» գրքի Գ. Վ. Պլեխանովի նախարանի, հեղեմոնիայի պլեխանովյան պաշտպանության դեմ:

Հունիսի 7: Լենինի հանձնարարությունամբ Ն. Կ. Կրուպսկայան Բեռլին՝ Վ. Մ. Կասպարովին նամակ է գրում, շնորհակալություն հայտնելով Պետերբուրգի մասին տեղեկություններ ուղարկելու համար, խնդրում է նամակ գրել Գ. Կ. Օրջոնիկիձեին և օգնություն ցույց տալ ռոստովցի ընկերներին:

Հունիսի 10-ից շուտ: Լենինը նամակ է գրում Աստրախան՝ Ս. Գ. Շահումյանին:

Օգոստոսի 2: Լենինը հեռագիր է ուղարկում Ա. Ա. Բեկզադյանին՝ Ա. Բեռելի մահվան առթիվ ցավակցությամբ:

Օգոստոսի 5-ից ուշ: Լենինը ստանում է Ա. Ա. Բեկզադյանի Դրեզդենից ուղարկված նամակը:

Օգոստոսի 11: Լենինը Աստրախանից ստանում է Ս. Գ. Շահումյանի 1913 թ. հունիսի 10-ի նամակը, որում Շահումյանը հայտնում էր Լենինից ու Կրուպսկայայից ստացած նամակի մասին: Նամակը պարունակում է տեղեկություններ «Պրավդա» թերթում և Աստրախանում տիրող դրության մասին:

Լենինը Աստրախան՝ Շահումյանին գրած նամակում հայտնում է, որ ստացել է նրա 1913 թ. հունիսի 10-ի նամակը, խնդրում է նյութեր ուղարկել ազգային հարցի և Անդրկովկասի ազգությունների վիճակագրության մասին:

Օգոստոսի 12: Լենինը Վ. Մ. Կասպարովին ուղղած նամակում խնդրում է Պետերբուրգից ուղարկել «Սևերնայա պրավդա», «Նովայա ռաբոչայա գազետա», «Նաշ պոետ» թերթերը:

Օգոստոսի 14: Լենինի հանձնարարությամբ Ն. Կ. Կրուպսկայան Բեռլին Կասպարովին գրած նամակում հաղորդում է, թե Մոսկվայում արհեստակցական միությունների մեծամասնությունը բոլշևիկյան են, և խնդրում է իմանալ, թե որտեղ է Գ. Կ. Օրջոնիկիձեն:

Օգոստոսի 29: Լենինը Բեռլին Վ. Մ. Կասպարովին ուղղված Ն. Կ. Կրուպսկայայի նամակին արած հավելման մեջ խնդրում է Պետերբուրգ՝ Ա. Ս. Ենուկիձեին գրել, որպեսզի իրեն ամեն օր ուղարկեն «Նովայա միսլ» և «Նովայա ռաբոչայա գազետա» թերթերը:

Օգոստոսի 30: Լենինը Կրակով՝ Յա. Ս. Գանեցկուն ուղարկած նամակում խորհուրդ է տալիս, եթե հասցեատերը լինի Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության Ենաչի համագումարում, հանդիպի ՌՍԳԿ ներկայացուցիչ Ա. Ա. Բեկզադյանի հետ և վերջինիս ծանոթացնի Ա. Պանեկովի, Ֆ. Մերինգի ու մյուս ձախերի հետ:

Եզոսառսի 31: Լենինը գրում է նամակ (գերմաներեն) Բեռլին՝ Գերմանական ս.-գ. կուսակցության արխիվա-րիուս Մաքս Գրունվալդին, խնդրելով թույլ տալ Վ. Մ. Կասպարովին՝ աշխատել իշխան Ի. Գ. Բեհրուսովի հիմնած ուսական սոցիալ-դեմոկրատիայի արխիվում:

Սեպտեմբերի 2: Լենինի անունով ենայից ստացվում է Ս. Ա. Բեկզադյանի 1913 թ. սեպտեմբերի 2-ի նամակը, որով Վերջինս հաղորդում էր, թե իրեն՝ որպես ՌՍԴԲկ ներկայացուցչի, ողջունի խոսք չեն տվել Գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցության ենայի համագումարում, խնդրում է հետագա անկիրթի մասին խորհուրդ տալ:

Սեպտեմբերի 3: Բեկզադյանը ենայից՝ Լենինին ուղարկած նամակում հաղորդում է իր գրույցի մասին Գերմանական ս.-գ. կուսակցության համագումարի նախագահության նախագահ Զ. Էրերաի հետ, որը Բեկզադյանին ձայն չէր տվել ողջունի խոսք ասելու: Բեկզադյանի մեկ այլ նամակում հաղորդվում է Ռ. Էյուսեմբուրգի և Լեհաստանի ու Լիտվայի սոցիալ-դեմոկրատիայի գլխավոր վարչության ելույթների կապակցությամբ ՌՍԴԲկ Կենտկոմի հայտարարությունը ֆրանսերեն լեզվով թարգմանելու մասին:

Սեպտեմբերի 7-ից ուշ: Լենինի անունով Աստրախանից ստացվում է Ս. Գ. Շահումյանի 1913 թ. սեպտեմբերի 7-ի պատասխան նամակը:

Հոկտեմբերի 7-ից ոչ շուտ: Լենինը նամակ է գրում Վ. Մ. Կասպարովին:

Նոյեմբերի 15-ի և 23-ի միջև: Լենինը ստանում է Ս. Գ. Շահումյանի նոյեմբերի 15-ի նամակը, որում շարադրված էին նրա հայացքները ազգային հարցի մասին:

Նոյեմբերի 23: Լենինը Ս. Գ. Շահումյանին նամակ է գրում՝ նվիրված ազգային հարցին:

Դեկտեմբերի 24: Լենինը Վ. Մ. Կասպարովին գրած նամա-

կում հաղորդում է առաջիկայում Բեռլին ժամանելու մասին, պայմանավորվում է հանդիպման համար:

Տարվա վերջ: Լենինը գերմաներեն գրում է Վ. Մ. Կասպարովի բերլինյան հասցեն:

1914

Հունվարի 29-ից ուշ: Լենինը Վ. Մ. Կասպարովին ուղղած նամակում խնդրում է պարզել իրեն «Յորվերտս» թերթի առարուժը դադարեցնելու պատճառը:

Փետրվարի 19-ից ուշ: Լենինը ստանում է Վ. Մ. Կասպարովի պատասխան նամակը:

Մարտի 15-ից ուշ: Լենինը Ենիսեյի նահանգից ստանում է Ս. Ս. Սպանդարյանի նամակը, որով նա հաղորդում է արստրավայրի կյանքի մասին, խնդրում տեղեկություններ հալածել կուսակցության գործերի, լիկվիդատորների գեմ մզվող պայքարի ընթացքի մասին:

Մարտի 29-ից շուտ: Լենինը նամակ է ուղարկում Յյուրիխ՝ Ա. Ա. Բեկդադյանին:

Մարտի 29-ից ուշ: Լենինը Յյուրիխից ստանում է Ա. Ա. Բեկդադյանի նամակը:

Ապրիլի 17-ից շուտ: Լենինը նամակ է գրում Ս. Գ. Շահումյանին՝ ի պատասխան ազգային հարցի մասին բանաձևի նրա քննադատության:

Ապրիլ: Լենինը Բարվից՝ Շահումյանից ստանում է նամակ նավթահանքերում բանվորների տրամադրության մասին, ազգային հարցի շուրջը գրբուշկի վրա աշխատանքի և ազգային-կուլտուրական ավտոնոմիայի մասին հայերեն գրբուշկն ավարտելու վերաբերյալ:

Մայիսի 6: Լենինը Բաբու՝ Ս. Գ. Շահումյանին գրած նամակում առաջարկում է «Պրոսվեշչենիե» հանդեսում տալ հեղինակային հաղորդում կամ նրա «Ազգային-կուլտուրական ավտոնոմիայի մասին» գրբուշկի շարադրանքը, ներկայացնում է «կուլտուր-ազգային ավտոնոմիայի» կողմնակիցների գեմ պայքարի սլանը և

ազգերի իրավահավասարության ու ազգային փոքրամասնությունների իրավունքի պաշտպանության մասին օրենքի իր մշակած նախագծի բովանդակությունը:

Մայիսի 30-ից ուշ: Լենինը Բարձրից ստանում է Ս. Գ. Շահումյանի նամակը:

Հունիսի 20-ից ուշ ուշ: Լենինը ՌՍԳԲԿ Կենտկոմի հանձնարարությամբ նամակ է ուղարկում Ի. Ֆ. Պոպովին, Մ. Ֆ. Վլադիմիրսկուն և Ա. Ա. Բեկզադյանին, առաջարկելով մտնել Միջազգային սոցիալիստական բյուրոյի բրյուսելյան «միավորիչ» խորհրդակցության ՌՍԳԲԿ Կենտկոմի պատվիրակության կազմի մեջ:

Հունիսի վերջը: Լենինը Յուրիխից ստանում է Ա. Ա. Բեկզադյանի նամակը, որում հայտնում է Բրյուսելի խորհրդակցության մեկնելուց իր հրաժարվելու պատճառների մասին:

Լենինը գրում է նամակ Ս. Գ. Շահումյանին, առաջարկում է նայել «Քննադատական գիտողությունների ազգային հարցի մասին» և «Ազգերի ինքնորոշման իրավունքի մասին» իր հոդվածները և հայտնել զրանց մասին իր կարծիքը: Խնդրում է տվյալներ հավաքել վրացերեն, հայերեն և կովկասյան մյուս լեզուներով լույս տեսած ս. գ. վերքերի մասին:

Հունիսի 27-ից ուշ: Լենինը ստանում է Ռ. Ա. Տեր-Հովհաննիսյանի նամակը, որով նա հաղորդում է Սիրիբ արսորված Ս. Ս. Սպանդարյանին Ենիոսյի նահանգի հարավից Տուրուխանսկի երկրամասը փոխադրելու մասին, խնդրում է Դոմաշի գեպուտատներին և «Պրավդայի» խմբագրությանը՝ միջոցներ ձևնարակել, որ նա վերադարձվի նախկին արսորավայրը:

Հունիս: Լենինը ստանում է Գ. Ի. Սաֆարովի նամակը նանսիից:

Հուլիսի 5-ից ուշ: Լենինը Բեռլին՝ Վ. Մ. Կասպարովին գրած նամակում խնդրում է իրեն տեղեկացնել Ռուսաստանի հեղափոխական իրադարձությունների զարգացման

մասին և բեռլինյան ու ռուսական թերթեր ուղարկել:

Լենինը ստանում է Ա. Ա. Բեկզադյանի նամակը, որը տեղեկացնում է Ռուսաստան իր մեկնումը նախապատրաստելու մասին, հարցնում է Բրյուսևի խորհրդակցության արդյունքների, Վիննայի առաջիկա կոնգրեսի, Ռուսաստանի գրույթյան մասին:

Հուլիսի 14: Լենինը Բեռլինից՝ Վ. Մ. Կասպարովից նամակ է ստանում, որով նա հաղորդում է թերթեր ուղարկելու մասին, Բրյուսևի խորհրդակցությունում բուլշևիկյան պատվիրակության վարքագծի վերաբերյալ կարծիքների և այդ խորհրդակցության արդյունքների մասին:

Հուլիսի 19-ից ոչ ուշ: Լենինը նամակ է գրում Բեռլին՝ Վ. Մ. Կասպարովին, խնդրելով կազմել և ուղարկել «Vorwärts» («Հառաջ») թերթի կտրվածքների կոմպլետը Պետերբուրգի բանվորական շարժման մասին:

Հուլիսի 25-ից շուտ: Լենինը նամակներ է ուղարկում Ա. Ա. Բեկզադյանին:

Լենինը ստանում է Բեկզադյանի նամակը, որով նա հաղորդում է II ինտերնացիոնալի կոնգրես զնալուց իր հրաժարվելու պատճառները:

Օգոստոսի 23: Լենինը ընտանիքով մեկնում է Յյուրիխ, իջնվանում Ա. Ա. Բեկզադյանի մոտ՝ Bolleysteße փող. № 40 տանը:

Նոյեմբերի առաջին կես: Լենինի հանձնարարությամբ Շվեյցարիայից Ռուսաստան է վերադառնում Ա. Ա. Բեկզադյանը: Նա բերում է լենինյան թեզիսները պատերազմի մասին և «Պատերազմն ու ռուսաստանյան սոցիալ-դեմոկրատիան» մանիֆեստը, Լենինի ցուցումները հաղորդում է Կովկասի բուլշևիկներին:

1915

Փետրվարի 14—19: Լենինը ղեկավարում է ՌՍԴԲԿ արտասահմանյան սեկցիաների կոնֆերանսը Բեռլինում, զրուցում է կոնֆերանսի պատգամավորների, այդ թվում՝ Վ. Մ. Կասպարովի հետ:

Հունիսից ոչ շուտ: Լենինը Դ. Ղարաջյանի «Արդի պատերազմը
և սոցիալիզմը» գրքույկի վրա (Շո-պե-ֆոն, 1915,
ֆրանսերեն) նշումներ է անում:

Օգոստոսի 6: Լենինը Բեռն՝ Վ. Մ. Կասպարովին գրած նա-
մակում հաղորդում է, որ սեպտեմբերի 5-ին կրացվի
միջազգային սոցիալիստական կոնֆերանսը, նշում է,
որ անհրաժեշտ է մինչև այդ գերմաներեն լույս ընծա-
յել «Սոցիալիզմը և պատերազմը» գրքույկը:

Օգոստոսի 15: Լենինը և Ն. Կ. Կրուպսկայան նամակ են ու-
ղարկում Տուրուխանսկի արտրավայր՝ Ս. Ս. Սպան-
դարյանին:

Օգոստոսի 20: Ս. Ս. Սպանդարյանը արտրավայրից Վ. Ի.
Լենինի հասցեով նամակ է ուղարկում, հայտնելով իր
հանդիպման մասին IV պետական դումայի արտր-
ված բոլշևիկ ղեկուսաանների հետ:

Սեպտեմբերի 28: Տուրուխանսկից Լենինին և Ն. Կ. Կրուպսկա-
յային գրած բացիկում Ս. Ս. Սպանդարյանը շնորհա-
կալություն է հայտնում 1915 թ. օգոստոսի 28-ի նա-
մակի համար:

Հոկտեմբերի 1-ից շուտ: Լենինը նամակ է գրում Շահումյա-
նին՝ խնդրելով մանրամասնորեն հաղորդել Բաբվի
բոլշևիկյան կազմակերպության աշխատանքի և Պ. Ա.
Ջափարիձեի կուսակցական գործունեության մասին:

Հոկտեմբերի 1: Լենինի և Ն. Կ. Կրուպսկայայի հասցեով
Ս. Դ. Շահումյանը Բաբվից նամակ է գրում՝ Լենինի
հետ Կովկասի բոլշևիկների համերաշխության մասին:

Նոյեմբերի 25-ից ոչ շուտ: Բոլշևիկների Պետրոգրադի կոմի-
տեի անդամ Ս. Յա. Բոդդատևը նամակ-հաշվետու-
թյուն է ուղարկում Լենինին՝ ուղղմարդյունաբերական
կոմիտեների բանվորական խմբերի ընտրությունների
ընթացքի մասին:

1916

Մայիսի 28: Լենինին և Կրուպսկայային ուղարկվում է Տու-

բութանսկի երկրամասի արսորում գտնվող Ս. Ս. Սպանդարյանի նամակը:

Սեպտեմբերի 13: Վ. Մ. Կասպարովին Ն. Կ. Կրուպսկայայի գրած նամակի հավելման մեջ կենինը առողջությունն է ցանկանում նրան, խորհուրդ տալիս լրջորեն բժշկվել և ավելի հաճախ տեղեկացնել իր մասին:

Սեպտեմբերի 23: Զյուրենբերգ՝ Ի. Ֆ. Արմանդին գրած նամակում կենինը հաղորդում է, որ Յյուրիխ է ժամանել Վ. Մ. Կասպարովը:

Յյուրիխում կենինը հանդիպում և զրուցում է Վ. Մ. Կասպարովի հետ:

Նոյեմբերի 28: Ն. Կ. Կրուպսկայան Վ. Մ. Կասպարովի գրած նամակում հաղորդում է կենինի գործերի մասին:

Դեկտեմբերի 18: Դավոս (Շվեյցարիա)՝ Վ. Մ. Կասպարովին Ն. Կ. Կրուպսկայայի գրած նամակի հավելման մեջ կենինը նրան շնորհավորում է նոր տարվա առթիվ:

1917

Մարտի 2: Կենինի հանձնարարությամբ Դավոս՝ Վ. Մ. Կասպարովին գրած նամակում Ն. Կ. Կրուպսկայան հաղորդում է Ռուսաստանում Փետրվարյան հեղափոխության հաղթանակի, իշխանությունը բուրժուական բուրժուական կողմից զավթելու մասին:

Նապոլի 27: Կենինը մարտի 25-ին, Վ. Մ. Կասպարովին Ն. Կ. Կրուպսկայայի գրած նամակի հավելագրության մեջ Պետերբուրգում շուտով հանդիպելու հույս է հայտնում:

Ապրիլ, հունիս: Կենինը հասցեների զրբույկում գրի է առնում կուսակցական աշխատողների, կազմակերպությունների հասցեներն ու հեռախոսի համարները. այդ բովում նաև Պ. Պոռշյանի, Բ. Բորյանի և Ս. Շահումյանի (Բաքվի) հասցեները:

Հունիս: Կենինը Պետրոգրադում հանդիպում է Բաքվից ժա-

մանած Ս. Գ. Շահումյանին և չերմ զրուցում նրա հետ:

Նոյեմբերի 6: Լենինին Ալեքսանդրապոլից Պետրոգրադ նամակ ևն ուղարկում է. Իորյանը և Բ. Վարրբջանյանը:

Նոյեմբերի 10: Իսթվի շրջանի բանվորների և զինվորները դադարաւորների սովետի Դործադրը կոախտեր նախագահ Շահումյանը Լենինին հեռագիր է ուղարկում, բնդրելով ֆրեանսական օգնութլլուն ցույց տալ:

Նոյեմբերի կեսը: Լենինը հանձնարարում է Ազգութլլունների գործերի ժողովրդական կոմիսարիատում աշխատող Վ. Ճերլանրն նախապատրաստել Արեւմտյան Հայաստանի վերաբերլլալ Ժողկոմխորհի ղեկրետի նախագրծը և կազմել ղեկուցագրը ալդ հարցի մասին:

Նոյեմբերի 20: Լենինը կարգադրութլլուն է ստորագրում Իրեստ-Լիտովսկից հեռագրեր. ընդունել սովետական հաշտութլլան պայմանագրեր կնքելու պատվիրակութլլան բարտուղար է. Ս. Կարախանից:

Նոյեմբերի 20-ից շուտ: Լենինը զրուցում է ձախ էսէնների ներկայացուցիչներ Մ. Ե. Եախանսոնի և Պ. Պ. Պոռլլանի հետ ձախ էսէնների կողմից դումարվող գլուղայրական պատգամավորների Սովետների 11 Հասառուսաստանյան համագումարին վերաբերմունքի սասին:

Նոյեմբերի 26-ի և դեկտեմբերի 10-ի արչն: Լենինը բազմիցս զրուցում է Պ. Պոռլլանի հետ:

Նոյեմբերի 29: Լենինը ստորագրում է Վ. Ս. Տերլլանի լիազորագիրը՝ ժամանակավոր կառավարութլլան ստեղծած «Անդրկովկասի հատուկ կոմիտեների» գործերն ընդունելու համար:

Նոյեմբերից ոչ շուտ, դեկտեմբերի 23-ից ոչ ուշ: Լենինը Վ. Ս. Տերլլանի հետ զրուցում է 1917 թ. նոյեմբերին Ժողկոմխորհին նրա ներկայացրած Արեւմտյան Հայաստանի վերաբերլլալ ղեկուցագրի ու ղեկրետի նախագծի մասին:

Դեկտեմբերի 9: Լենինը ժողկոմխորհի ընդունարանում զրու-

ցում է Վ. Մ. Կասպարովի բրոջ՝ Ե. Մ. Պոպովայի հետ, ցավակցություն է հայտնում նրա հղորդ մահվան կապակցությամբ, հետաքրքրվում, թե նա ի՞նչ կարիքներ ունի, ուղարկում է նրան Յ. Մ. Սվերդլովի մոտ՝ Երաշխավորագրով և Պոպովային ու նրա ամուսնուն աշխատանքի տեղավորելու խնդրանքով:

Պեկտեմբերի 16: Լենինը ստորագրում է ՌՍԳԲ(Բ)Կ Կենտկոմի անդամ, Բարվի սովետի նախագահ Ս. Գ. Շահումյանին Կովկասի գործերի ժամանակավոր արտակարգ կոմիսար նշանակելու մասին ժողկոմխորհի որոշումը:

Պեկտեմբերի 18: Լենինը ստորագրում է Ս. Գ. Շահումյանին Կովկասի գործերի ժամանակավոր արտակարգ կոմիսար նշանակելու մասին վկայականը:

Լենինը ստորագրում է Կովկասի արտակարգ կոմիսարիատի կարիքների համար Ս. Գ. Շահումյանին 500 հազար ռուբլի ուղարկելու մասին որոշումը:

Պեկտեմբերի 23: Լենինն Ստոկհոլմ՝ Վ. Վ. Վորովսկուն հեռագրում է. «Շատ ևս խնդրում անհապաղ հեռագրով երեք հարյուր ռուբլի ուղարկել Սուսաննա Զախարյանց-Կասպյանի հասցեով՝ Շվեյցարիա: Հայտնել ինձ, թե երբ եք ուղարկել»:

Պեկտեմբերի 29: Լենինը ծանոթանում է հաշտության կոնֆերանսի առաջին օրվա նիստի մասին համառոտ հաշվետվությանը, որն ուղարկել էր սովետական պատվիրակության բարտուղար Լ. Մ. Կարախանը:

Պեկտեմբեր: Լենինը գրուցում է ՌՍԳԲ(Բ)Կ Կովկասյան երկրային կոմիտեի անդամ Կ. Յինցաձեի հետ, կարդում է նրա բերած Ս. Գ. Շահումյանի նամակը:

1918

Սկիզբը: Լենինը գրուցում է Պ. Պ. Պսոշյանի հետ բոլշևիկների կուսակցության և ձախ էսէռների միավորվելու մասին նրա առաջարկության կապակցությամբ:

Հունվարի 8: Լենինն ստորագրում է Պ. Պ. Պոռշյանի վկայականը՝ նրան փոստի և հեռագրի ժողկոմ նշանակելու մասին:

Հունվարի 11: Լենինը ստորագրում է Վ. Ս. Տերյանի վկայականը, որը լիազորում էր նրան որպես խորհրդական մտնելու:՝ մի կողմից Սովետական Ռուսաստանի և մյուս կողմից՝ Քառյակ գաշինրի տերությունների միջև Բրեստ-Լիտովսկում հաշտություն կնքելու համար բանակցություններ վարող սովետական պատվիրակության կազմում:

Հունվարի 12: «Իզվեստիա» թերթի № 8-ում հրապարակվում է Լենինի ստորագրած Ժողկոմխորհի որոշումը՝ Վ. Ս. Ավանեսովին Հայկական գործերի կոմիսար նշանակելու մասին:

Հունվարի 14: Լենինն բնդունում է համառուսաստանյան պարենավորման համագումարի ներկայացուցիչ Ս. Յա. Բարախանյանին, զրուցում նրա հետ:

Հունվարի 15: Լենինը կարգադրություն է անում Գերագույն զլխավոր հրամանատարությանը կից հեղափոխական դաշտային շտաբի պետ Մ. Կ. Տեր-Հարությունյանցին՝ մարդկային և նյութական միջոցներ տրամադրելու մասին:

Հունվարի 16: Լենինի նախագահությամբ Ժողկոմխորհի նիստում քննարկվում է նաև Պ. Պ. Պոռշյանի Ֆինլանդիա մեկնելու հարցը:

Փետրվարի 16: Լենինն ստորագրում է Ժողկոմխորհի 1918 թ. փետրվարի 15-ի որոշումը Պ. Պ. Պոռշյանին Ժողկոմխորհին կից պարենավորման արտակարգ հանձնաժողովի կազմում մտցնելու մասին:

Փետրվարի 24. Լենինն ստորագրում է Լ. Մ. Կարախանի լիազորությունները ՌՍՖՍՀ անունից Բրեստ-Լիտովսկում հաշտության պայմանագիր կնքելու մասին:

Մարտի 3: Լենինն ստորագրում է Ժողկոմխորհի որոշումը բարձրագույն ռազմական խորհուրդ ստեղծելու մասին:

հետևյալ կազմով՝ ղեկավորական ղեկավար Մ. Գ. Բոնչ-
Բրուսիչ և քաղաքական կոմիսարներ Պ. Պ. Պոռչյան
և Կ. Ի. Շուտկո:

Մարտի 21-ից ուշ: Լենինը ուղիղ հեռագրալարով խոսում է
Վլադիկավկազում գտնված Թերեքի հանրապետության
Ժողկոմխորհի նախագահ Ն. Բուաչիձեի հետ, լսում է
նրա ինֆորմացիան Թերեքի, Անդրկովկասի դրության
և Էովկասի բորժերի արտակարգ կոմիսար Ս. Գ. Շա-
հումյանի հետ Թերեքի բուշեիկների կապերի մասին:

Մարտ: Լենինը պատասխանում է Հայկական գործերի կոմի-
սար Վ. Ա. Ավանեսովի խնդրանքին՝ թույլատրում է
հրատարակելու հայերեն թերթ, մայրենի լեզվով հե-
ղափոխական ղեկրետներ, խոստանում է կառավարու-
թյան օգնությունն այդ գործում:

Ապրիլի 12: Լենինը ստորագրում է Ժողկոմխորհի 1918 թ.
ապրիլի 10-ի որոշումը՝ Պ. Պ. Պոռչյանին Բարձրա-
դույն սահմանական խորհրդի անդամ նշանակելու մա-
սին:

Ապրիլի 29: Լենինը Շահումյանին հեռագրում է շտապ հա-
ղորդել Բաքվի դրության մասին:

Ապրիլ: Լենինը գրուցում է կուսակցության Բաքվի կոմիտեի
հանձնարարությանը Մոսկվա ժամանած Բաքվի սո-
վետի գործկոմի անդամ Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի հետ:

Մայիսի 14: Բաքվից Ս. Գ. Շահումյանի գրած նամակին պա-
տասխանելով, Լենինը մեծ գոհունակությոն է հայտ-
նում Ս. Գ. Շահումյանի հաստատակամ և վճռական
քաղաքականության առթիվ:

Մայիսի 22: Լենինը նախագահում է Ժողկոմխորհի նիստը.
որտեղ քննարկվում են նաև Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին
Բաքու գործուղելու և Վոլգայով անհապաղ նավթը փո-
խադրելու համար բոլոր ուժերն ու միջոցները նրա
տրամադրության տակ ղեկելու մասին տնտեսական
հանձնաժողովի որոշումները:

Մայիսի 22-ից ոչ շուտ: Լենինը հավանություն է տալիս Բարու Ս. Գ. Շահումյանին ուղարկվելիք նամակին՝ Բարվի շրջանի նավթարդյունաբերությունը ազգայնացնելու մասին:

Մայիսի 23: Լենինը ստորագրում է Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի վկայականն այն մասին, որ նա գործուղվում է Բարու՝ Ժողկոմխորհի 1918 թ. մայիսի 22-ի որոշման համաձայն Բարվից՝ Վոլգայի վրայով նավթի անհատազ փոխադրության համար բոլոր միջոցները ձեռնարկելու նպատակով:

Մայիսի 24: Լենինը ընդունում է Բարվի կոմունայի ներկայացուցիչներ Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին և Տ. Ա. Մանուշարովին: Նրանց հետ գրուցում է կոմունայի գրության և նավթարդյունաբերությունը ազգայնացնելու Բարվի Ժողկոմխորհի մտադրության մասին, հետևյալսով կարգադրում է ավիացիայի շտաբին՝ Բարու ուղարկել լիակատար մարտակազմով մեկ ավիաչուկատ: Մանուշարովին ուղարկում է ավիացիայի շտաբը, հանձնարարում Տեր-Գաբրիելյանին օգնել նրան և իրեն տեղյակ պահել կարգադրության կատարման մասին:

Լենինը Բարու Ս. Գ. Շահումյանին նամակ է գրում, որի մեջ խորհուրդներ է տալիս միջազգային հարաբերություններում Բարվի դժվարին գրության կապակցությամբ: Այդ նամակը Լենինը Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի միջոցով ուղարկում է Շահումյանին:

Լենինը երկառղ է գրում Ռազմժողկոմատ, խնդրելով հերթից դուրս ընդունել Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին՝ զինվորական ջոկատի գլուխն անցած նրա Բարու ուղևորվելու կապակցությամբ, առաջարկում է ջոկատի ուղևորությունը օգտագործել բարվեցիներին ռազմական օգնություն ցույց տալու արտակարգ միջոցներ ձեռնարկելու համար:

Լենինն ստորագրում է Լ. Մ. Կարախանին արտա-

րին գործերի ժողկոմի տեղակալ նշանակելու մասին վկայականը:

Մայիսի 25: Լենինը գրուցում է Ս. Գ. Շահումյանին նամակ տանելու համար իր մոտ եկած Վ. Ի. Բոլշևոյի հետ, հայտնում է, որ երեկ Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի հետ ինքն արգեն ուղարկել է նամակը:

Մայիսի 27: Լենինին է ուղարկվում Ս. Գ. Շահումյանի հեռագիրը նավթային արդյունաբերությունը ազդալնացնելու, Բաքվին օգնելու անհրաժեշտություն մասին:

Հունիսի 3: Լենինը ստորագրում է Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի վկայականը Բաքվից և այլ վայրերից նավթի ու նավթամթերքների տեղափոխումը կազմակերպելու մասին:

Հունիսի 5: Ժողկոմխորհի նիստի ժամանակ Լենինը երկտող է ստանում աչի մասին, որ Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին Պետրանկից փող տալու հարցը շտապ է, քանի որ այդ պատճառով հետաձգվում է նրա Բաքու մեկնելը: Լենինը գրում է պատասխան երկտող, որով զարմանք է հայտնում, որ Տեր-Գաբրիելյանը դեռ չի մեկնել: Նիստում քննարկվում է նաև Տեր-Գաբրիելյանի Բաքու մեկնելն ուշացնելու և Պետրանկից փող շտանալու հարցը:

Բաքվի համար Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին 50 միլիոն ռուբլի բաց թողնելու հարցը ժողկոմխորհում որոշելուց հետո, Լենինը ստանում է Ժողտնտխորհի վառելիքի բաժնի վարիչ Ն. Ի. Սոլովյովի և Տեր-Գաբրիելյանի գրությունը, որով նրանք խնդրում են այդ փողը ամրագրել Բաքվի Ժողկոմխորհին, գրում է պատասխան, թե ամրագրել չի կարելի, որովհետև այնտեղ պատերազմ է, և առաջարկում է այդ գումարի ծախսումը հանձնարարել Բաքվի Ժողկոմխորհի նախագահ Ս. Գ. Շահումյանին:

Հունիսի 6: Լենինը ստորագրում է Ժողկոմխորհի որոշումը Պետրանկի Մոսկվայի գրասենյակից Բաքվի կոմունայի

ներկայացուցիչ Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին 50 միլիոն
ռուբլի թղթադրամ տալու մասին:

Հունիսի 6-ից ոչ շուտ: Լենինը ընդունում է Ս. Մ. Տեր-Գաբ-
րիելյանին՝ նրա Բարու մեկնելուց առաջ:

Հունիսի 8-ից ոչ ուշ: Լենինը կարդում է Ս. Գ. Շահումյանի
իրեն հասցեագրած նամակը, որն ուղարկվել էր Ի. Ֆ.
Ջեմլյանսկու միջոցով և որով հայտնվում էր Բաբվի
ժանր գրության մասին: Լենինը առաջարկում է Ջեմ-
լյանսկուն Շահումյանի նամակը տանել Ֆարիցին՝
Ի. Վ. Ստալինին և խոստանում է այդ հարցի առթիվ
իր կարծիքը հայտնել Ստալինին:

Հունիսի 8: Լենինը նամակ է գրում Ս. Գ. Շահումյանին և
այն ուղարկում Բարու՝ Ի. Ֆ. Ջեմլյանսկու միջոցով:

Հունիսի 10: Լենինին Շահումյանը հեռագիր է ուղարկում
Անդրկովկասի գրության մասին:

Հունիսի 12: Լենինին Շահումյանը հեռագրում է Բաբվի կո-
մունայի կարմիր բանակի ռազմական գործողություն-
ների մասին:

Հունիսի 14: Լենինին է ուղարկվում Շահումյանի հեռագիրը
ռազմաճակատի գրության և նավթային արդյունաբե-
րության մասին:

Հունիսի 18: Լենինը ստորագրում է Բարու, Ս. Գ. Շահումյա-
նին հասցեագրված հեռագիրը՝ նավթային արդյունա-
բերության ազգայնացման վերաբերյալ ղեկրետը հրա-
պարակելու ժամկետի հարցի շուրջը, առաջարկում է
բոլոր միջոցները ձեռնարկել Վոլգայի վրայով շուտա-
փույթ նավթամթերքներ փոխադրելու և ամեն օր
նավթի գլխավոր կոմիտեին տեղեկություններ հաղոր-
դել Բաբվի նավթային արդյունաբերության գրության
մասին:

Հունիսի 20: Լենինին է ուղարկվում Շահումյանի նամակը,
որով նա Բաբվի կոմիսարների շնորհակալությունն է
հայտնում մշտական հոգատարության, ղենր ու ղի-

նամթերք, զրահապատ մերենաներ, պարեն ուղարկելու համար:

Հունիսի 23: Լենինին Շահումյանը նամակ է գրում Բաքվի կոմունայի քաղաքական ու ռազմական գրության մասին:

Լենինի մանդատով Բաքու է ժամանում Տեր-Գաբրիելյանը, որը Բաքվի կոմունայի համար բերել էր չորս զրահապատ մերենա, 13 իներնաթիւ, ռազմապաշար: Տեր-Գաբրիելյանը բերել էր Լենինի 1918 թ. մայիսի 14-ի նամակը:

Հունիսի 26: Լենինը նախադահում է ժողկոմխորհի նիստը: Նիստում քննարկվում է նաև Վ. Ա. Ավանեսովի դիմումը հայ զաղթականներին անհապաղ օգնություն ցույց տալու անհրաժեշտության հարցը:

Հունիսի 29: Լենինը Բաքու, Ս. Գ. Շահումյանին նամակ է գրում, որով հայտնում է, թե Ի. Վ. Ստալինը Յարիցինում է և խնդրում է նամակներն ուղարկել նրա միջոցով:

Լենինին է ուղարկվում Շահումյանի նամակը՝ Անդրկովկասի քաղաքական և ռազմական գրության, Բաքվի ժողկոմխորհի գործունեության և Կասպիական առևտրական նավատորմը ազգայնացնելու մասին:

Լենինին Շահումյանը գրություն է ուղարկում Պ. է. Գուկալովի հետ, որը գործուղվում էր Մոսկվա՝ ռազիոհեռագրի և ռազիոկայանի մասեր ստանալու համար:

Հունիսի 30: Լենինը Յարիցին՝ Ի. Վ. Ստալինին հեռագրում է, թե ՌՍՖՍՀ Բեռլինի լիազոր ներկայացուցիչ Ա. Ս. Իոֆեն հաղորդում է ստացել, որ Գերմանիան համաձայն է օժանդակել՝ զաղառեցնելու Թուրքիայի ռազմական գործողությունները Սովետական Հանրապետության դեմ, խորհուրդ է տալիս բացառիկ ուշադրություն դարձնել այդ հաղորդմանը և այն հայտնել Բաքու, Ս. Գ. Շահումյանին:

Հուլիսի 2: Լենինին Շահումյանն ուղարկում է ազգամածովային զործերի ժողկոմ Գ. Կորզանովի հաղորդումը Բարձի կոմունայի ազգամահակատների գրովյան մասին:

Հուլիսի 7: Լենինը ուղիղ զծով խոսակցություն է ունենում Յարիցինում գանվոդ Ի. Վ. Ստալինի հետ, ցոցոմ է տալիս անընդատ կապ պահպանել Շահումյանի հետ:

Հուլիսի 9: Լենինին ուղարկվում է Շահումյանի հեռագիրը ազգամահակատներում ստեղծված բարդությունների, Բարձի կոմունայի տնտեսական ու բաղարական գրովյան մասին:

Հուլիսի 13: Լենինեն ուղարկվում է Շահումյանի հեռագիրը անդրխացիների գեպի էնդելի առաջ շարժվելու և Բարձին սպառնալու լտանդի մասին: Շահումյանը Լենինին ուղարկած հեռագրում գրում էր. «Սպասոմ եմ շուտափույթ ազգական օգնության և Ձեր ղեկավար ցումներին, ուսարկեցեր անհապաղ»:

Լենինը ծանոթանում է Հյուսիսային կովկասյան ազգական օկրուգի մատակարարման բյուրոյի վարիչ Մ. Կ. Տեր-Հարությունյանցի գրովյանը Կասպի և Քուս գետը ղինված կատերներ ուղարկելու մասին. մակագրոմ է արագացնել Կասպից ծով ազգամահավեր ուղարկելը:

Հուլիսի 18: Լենինը բնդունում է Բարձից Մ. Գ. Շահումյանի կողմից իր մոտ ուղարկված Պ. է. Դուկալովին, ստորագրում նրա՝ որպես Բարձի կոմունայում ժողանտխորհի ներկայացուցչի վկայականը՝ Բարձի ու Կենտրոնի միջև ճիշտ փոստ-հեռագրական և ազդիտհեռագրական կապ հաստատելու լիազորություններով:

Լենինը գրոցում է Բարձից ժամանած Բ. Բորյանի հետ, գրում է երկտող ժողանտխորհ և Պարեն-ժողկոմատ. «Սույնը ներկայացնող բնկ. Բորյանը, Պետրոգրադի կոմիտեի նախկին անգամ (1917), բուլշեիկ 1904 թվականից, ժամանել է Բարձից, կարեոր հաղորդումներ ունի: Խնդրում եմ նրան բնդունել»:

Լենինը Տեղ-Հովսեփյանցի միջոցով ստանում է իրեն ուղարկած Ս. Շահումյանի և Ս. Տեր-Գաբրիելյանի նամակներու: Զրոյցում է Տեր-Հովսեփյանցի հետ՝ Բաժինն ռազմական օգնություն ցույց տալու մասին:

Հուլիսի 21: Լենինին ուղարկվում է Ս. Գ. Շահումյանի ռազմական գործերու, որով հերոսվում են անդիազինների հետ Բաժնի ժողկոմխորհի համաձայնագրի վերաբերյալ պոռթկազդոն յուրերու:

Հուլիսի 22: Լենինը ռազմագեր է կազմում Բաբմի սովետ՝ Ս. Գ. Շահումյանին, որում մերկացվում է Բաբմի սովետում մենշևիկների, դաշնականների և էսէռների հակաժողովրդական քաղաքականությունը և Համառուսաստանյան Կենտգործկոմի ու ժողկոմխորհի անունից տահանջվում է վճարական պայքար մղել: օտարերու իմպերիալիզմի դործակալների դեմ:

Հուլիսի 23: Լենինին է ուղարկվում Աստրախանի ժողկոմխորհի հեռագիրը՝ ռազմաճակատի դրուժյան մասին Շահումյանի հառորդումով:

Հուլիսի 26: Լենինեն Շահումյանը հեռագրում է, որ Բաբմի սովետի նիստում բնորոշվել է անդլիազիններին հրավիրելու մասին էսէռա-մենշևիկյան-դաշնակցական դավաճանական բանաձևը. խնդրում է օգնություն և ցուցումներ:

Հուլիսի 29: Լենինը ուղիղ գծով խոսում է Աստրախանում Բաբմի սովետի արտակարգ լիազոր Մ. Էլիովիչի հետ՝ Բաբմի ժողկոմխորհի դրուժյան և Բաբմին օգնություն ցույց տալու մասին:

Լենինը հեռագրում է Կովկասի դործերի արտակարգ կոմիսար, Բաբմի ժողկոմխորհի նախագահ Ս. Գ. Շահումյանին:

Ամառ: Մոսկվա, Լենինի մոտ է գալիս Ա. Խ. Խումարյանը՝ Ս. Գ. Շահումյանից բերած նամակով:

Օգոստոսի 1: Լենինը հեռագիր է ստորագրում, որով պատասխանաբար հանձնարարություն է տրվում Ռուսաս-

տանի հարավի պարենավորման և մատակարարման արտակարգ մարզային կոմիտեի կոմիսար Ա. Ս. Յակուբովին:

Օգոստոսի 9: Լենինը գրում է պատասխան հեռագրի տեքստը Բարվի գրովյան և Ս. Գ. Շահումյանի մասին:

Օգոստոսի 21: Լենինը գրուցում է Կուբանի ավիացիոն առաջին դիվիզիոնի հրամանատար, ռազմական օդաչու Բ. Ա. Թորոսյանի (Տորոսովի) հետ, որին Հյուսիսային Կովկասի ռազմական օկրուգի հրամանատարությունը Մոսկվա էր գործուղել՝ իր տրամադրություն տակ օդաչուների ու դիտորդների լրիվ կազմով ավիացիոն մի դիվիզիոն ստանալու համար: Նամակ է գրում Ռազմական գերագույն խորհրդին, կարգադրելով ընդունել Թորոսյանին, բավարարել Հյուսիսային Կովկասի ռազմական օկրուգի խնդիրը և կատարման մասին հայտնել հեռախոսով:

Օգոստոսի 22: Լենինը ստորագրում է շրջաբերական-հեռագիր, որով ցուցում է արվում Վոլգայի ղեկավարողների բոլոր սովետներին՝ անվերապահորեն կատարել Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի և Ա. Ա. Կվյատկովսկու խմբի բոլոր կարգադրությունները նալթի, բենդինի և նալթամթերքների ներմուծումն ու արտածումը կազմակերպելու համար:

Լենինը կարգադրում է Հյուսիսային Կովկասյան ղինվորական օկրուգի մատակարարման բյուրոյի նախագահ Մ. Կ. Տեր-Հարությունյանցին՝ Յարիցին ուղարկել հրացանի 20 միլիոն փամփուշտ:

Նոյեմբերի 6: Լենինը Մոսկվայի Մեծ Թատրոնի օբյակում գրուցում է Յա. Մ. Սվերդլովի ու ՌԿ(Բ)Կ Հյուսիսարևմտյան մարզային կոմիտեի նախագահ Ա. Ֆ. Մյասնիկյանի հետ, քննարկում է Բելոռուսիան զերմանական օկուպացիոն զորքերից ազատելու, ռազմաճակատում գործերի վիճակի հարցը, առաջարկվում է Մյասնիկյանին անհապաղ վերադառնալ Մոսկենսկ և

այնտեղից հաղորդել գործերի վիճակի մասին, իսկ արևմտյան սահմանում բարդություններ առաջանալու դեպքում տեղական աշխատողների հետ անհրաժեշտ միջոցների դիմել:

Նոյեմբերի 14: Լենինը կարգում է Ժողկոմխորհի գործերի կառավարչության հեռագրերի բյուրոյի աշխատակից է. Մ. Վովչինայի միջոցով ստացած հետևյալ հեռագիրը. «Տեղեկություններ են ստացվել, որ ընկերներ Շահումյանը, Ջափարիձեն և Բաբվի ու Կովկասի 25 այլ լավագույն աշխատողներ գնդակահարված են»:

Նոյեմբերի 18: Լենինը ստորագրում է Ժողտնտխորհի վառելիքի բաժնին առընթեր, Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի և Ա. Ա. Կվյատկովսկու գլխավորությամբ գործող խմբի մանդատն այն մասին, որ ժողովրդական կոմիսարների խորհուրդը նրանց լիազորել է բոլոր միջոցները ձեռնարկել վառելիքի բոլոր տեսակների արագ փոխադրությունների համար:

Լենինը ստորագրում է վկայական, թե այն ներկայացնող Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանը վառելիքի բոլոր տեսակները փոխադրելու արշավախմբի կոմիսարն է:

Դեկտեմբերի 19: Լենինը նախագահում է Ժողկոմխորհի նիստում, որտեղ քննարկվում է նաև Ա. Բ. Խալաթովին Պարենժողկոմատի կոլեգիայի անդամ հաստատելու հարցը:

Լենինը ստորագրում է Դլավենկովի կոլեգիայի անդամ, վառելիքի բոլոր տեսակները փոխադրելու արշավախմբի կոմիսար Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի մանդատը, որը գործուղվել էր Գրոզնի՝ աղգայնացված նավթային արդյունաբերության շրջանային կառավարումը կազմակերպելու, նավթահանքերը վերականգնելու, նավթահանքերին անհրաժեշտ նյութեր ներմուծելու և Գրոզնուց նավթ ու նավթամթերք փոխադրելու համար:

Դեկտեմբերի 20: «Պրավդայում» տպագրվում է Լենինի «Բնկ. Պոռչյանի Հիշատակին» հոդվածը: Լենինը ստորագրում է Ա. Բ. Խալախովի վկայականը՝ Պարենժոդկոմատի կոլեգիայի անդամ հաստատվելու մասին:

1919

Հունվարի 2: Լենինը հեռագիր է ստորագրում Բելոռուսիայի ժամանակավոր բանվորազուղացիական կառավարության անդամ Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին հաղորդելով, որ Մինսկում ՌՍՖՍՀ կառավարության և Բելոռուսական սովետական կառավարության միջև կապի և փոխադարձ ինֆորմացիայի համար գործուղվում է հատուկ ներկայացուցիչ:

Հունվարի 24: Լենինն ստանում է Գ. Գ. Գալի հեռագիրը, որում խնդրում էր նաև իր հրամանատարությունը գործող 1-ին բանակին հանձնարարել Բաբլի ազատագրումը:

Մարտի 3: Լենինն ստորագրում է վառելիքի բոլոր տեսակների փոխադրման արշավախմբի կոմիսար Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի մանդատը՝ հսկելու և ղեկավարելու ածխի հաշող բեռնումը և հանրապետության ճանապարհ-հացանցի մարշրուտային գնացքների ժամանակին ուղևորումը:

Մարտի 28: Լենինն ստորագրում է Ժողովուրդի 1918 թ. մարտի 27-ի որոշումը Համառուսաստանյան արտակարգ հանձնաժողովի կոլեգիայի կազմը հաստատելու մասին, որի մեջ Ֆ. է. Ջերժինսկու և մյուսների հետ էր նաև Վ. Ա. Ավանեսովը:

Մարտի 31: Լենինն ստորագրում է Ավանեսովի վկայականը նրան ՀԱՀ կոլեգիայի անդամ նշանակելու մասին:

Ապրիլի 5: Լենինը ստորագրում է Վ. Ա. Ավանեսովի վկայականը Պետական վերահսկողության ժողովուրդի կոլեգիայի անդամ նշանակվելու մասին:

Ապրիլի 10: Լենինին Ս. Կասյանը նամակ է գրում Անդրկով-

կասում քաղաքական զրույթյան և կոմունիստների աշխատանքի մասին:

Ապրիլի 16: Լենինը մասնակցում է կուսակցության կենտկոմի քաղբյուրոյի նիստին, որտեղ քննարկվում է նաև մերձ-ռազմաճակատային գոտում կուսակցական-քաղաքական աշխատանքը ուժեղացնելու և այդ կապակցությամբ արտաքին գործերի ժողկոմի տեղակալ Լ. Մ. Կարախանին ժամանակավորապես զինվորական աշխատանքի ուղարկելու մասին:

Ապրիլի 29: Լենինը մասնակցում է ՌԿ(բ)Կ կենտկոմի քաղբյուրոյի միացյալ նիստին, որտեղ քննարկվում է Ա. Ս. Յակուբովին Պետական վերահսկողության ժողկոմատի կոլեգիայի անդամ հաստատելու հարցը:

Ապրիլ կամ մայիս: Լենինը զրույթյուններ է փոխանակում Մոսկվայի կայազորում կուլտուր-լուսավորչական և քաղաքական աշխատանքն ուժեղացնելու, այդ կապակցությամբ կուսակցության Մոսկվայի կոմիտեի զինվորական կազմակերպիչ Ա. Ֆ. Մյասնիկյանի զլխավորությամբ հատուկ խումբ ստեղծելու մասին:

Մայիսի 22-ից ոչ շուտ, հունիսից ոչ ուշ: Լենինի հասցեով ստացվում է ՌԿ(բ)Կ Կուլկասյան երկրային և Բաքվի կոմիտեների անդամ Ա. Ի. Միկոյանի նամակը Անգլերկուլկասի զրույթյան մասին:

Հունիսի 3: Լենինին Ս. Մ. Կիրովը հաղորդում է Անգրկուլկասի զրույթյան, Բաքվի պրոլետարիատի հեղափոխական պայքարի մասին Ա. Ի. Միկոյանի զեկուցագրի բովանդակություներ:

Հունիսի 20: Լենինն ստորագրում է Վ. Ա. Ավանեսովի վկայականը Ժողկոմխորհի 1919 թ. փետրվարի 19-ի որոշմամբ նրան երկաթուղային տրանսպորտի վերանորոգման Համառուսաստանյան հանձնաժողովի անդամ նշանակելու մասին:

Հուլիսի 8: Լենինն ստորագրում է Ա. Ս. Յակուբովին Պետա-

կան վերահսկողության կոլեգիայի անդամ հաստատելու մասին որոշման նախագիծը:

Հուլիսի 15: Լենինն ստորագրում է Ժողկոմխորհի 1919 թ. Հուլիսի 8-ի որոշմամբ Ա. Ս. Յակուբովին Ժողովրդական վերահսկողության կոլեգիայի անդամ հաստատելու վկայականը:

Հուլիսի 15-ից ոչ ուշ: Լենինը հեռախոսով զրուցում է Ա. Ֆ. Մյասնիկյանի և ՌԿ(Բ)Կ Մոսկվայի կոմիտեի մյուս աշխատողների հետ:

Հուլիսի 15: Լենինը զրուցում է ՌԿ(Բ)Կ Մոսկվայի կոմիտեի քարտուղար Վ. Մ. Զագորսկու և կոմիտեի անդամ Ա. Ֆ. Մյասնիկյանի հետ, բանվորների, կարմիր բանակայինների տրամադրության, Մոսկվայի կուսկազմակերպության, սպարենային հարցերի մասին:

Հուլիսի 29: Լենինն ստորագրում է Վ. Ա. Ավանեսովի վկայականը Պաշտպանության խորհրդի 1919 թ. Հուլիսի 12-ի որոշմամբ նրան պաշտպանության խորհրդին կից էվակուացիայի գծով Համաստեատման հանձնաժողովի անդամ հաստատելու մասին:

Օգոստոսի 12 կամ 13: Լենինը կարդում է Պարենավորման ժողկոմատի անդամ Ա. Ս. Յակուբովի Զելյարինսկից ստացած հեռագիրը՝ բանվորներին հացահատիկի հավաքման նպատակով մորիլիզացնելու մասին, կարգադրում է հարցը մտցնել Պաշտպանության խորհրդի օգոստոսի 13-ի նիստի օրակարգում քննելու համար:

Ամառ: Լենինը Հանրապետության Ռազմահեղափոխական կոմիտեի՝ է. Մ. Սկլյանսկուն և Ի. Տ. Սմիլգային ուղղած դրույթյան մեջ դրական բնութագրելով Կամոյին, առաջարկում է նրան հնարավորություն տալ սովորելու հրամանատարական գործը և հանձնարարել հատուկ ջոկատ կազմակերպել թշնամու թիկունքում գործելու համար:

Սեպտեմբերի 3: Լենինը ստորագրում է Կ. Պետրովի (Կամո) անունով վկայականը, որով խնդրվում էր սովետական

հիմնարկներին, զինվորական ու մյուս իշխանություններին լիովին վստահել և ամեն կերպ օժանդակել նրան:

Սեպտեմբերի 18: Լենինը ստորագրում է Ժողկոմխորհի որոշման նախագիծը՝ Վ. Ա. Ավանեսովին Պետական վերահսկողության ժողկոմի տեղակալ նշանակելու մասին:

Սեպտեմբերի 24: Լենինն ստորագրում է Ժողկոմխորհի վկայականը՝ Վ. Ա. Ավանեսովին ժողովրդական վերահսկողության ժողկոմի տեղակալ նշանակելու մասին:

Սեպտեմբերից ուշ: Լենինը երկտող է գրում Պարենավորման ժողկոմի տեղակալ Ն. Պ. Բրյուխանովին՝ բնութագրելով Պարենավորման կոլեգիայի անդամ Ա. Բ. Խալաթովին:

Հոկտեմբերի 10-ից ոչ ուշ: Լենինը երկտող է գրում Պարենավորման կոլեգիայի անդամ Ա. Բ. Խալաթովին՝ պարենամթերքով աջակցելու Պետրոգրադի ֆին կոմունիստներին:

Հոկտեմբերի 16-ից ոչ ուշ: Լենինն ստանում է Արտաքին գործերի ժողկոմատի կոլեգիայի անդամ Լ. Մ. Կարախանի գրությունը Պետրոգրադի պաշտպանության պլանի վերաբերյալ, նրա մյուս երեսին գրառումներ է անում այդ և այլ հարցերի մասին:

Հոկտեմբերի 17: Լենինն ստորագրում է պաշտպանության խորհրդի մանդատը՝ Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանին վառելիքի առաքման էքսպեդիցիայի կոմիսար նշանակելու մասին:

Հոկտեմբերի 26-ի և նոյեմբերի 2-ի միջև: Լենինը հանձնարարում է ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղար Է. Դ. Ստասովային անմիջապես իրեն հայտնել, երբ Կովկասյան երկրային կոմիտեի բյուրոյի անդամ Ա. Ի. Միկոյանը Աստրախանից Մոսկվա կգա: Երբ Միկոյանը գալիս է Մոսկվա, Լենինն ընդունում և զրուցում է Կովկասի գրության մասին:

Նոյեմբերի 6: Լենինը մասնակցում է կուսակցության քաղ-
րյութային նիստին, որտեղ բննարկվում է Նաև Գ. Վ.
Պոլոյանին Հարավ-արևելյան ռազմաճակատի IX բա-
նակ փոխադրելու հարցը:

Նոյեմբերի 18: Լենինը նախագահում է Ժողկոմխորհի նիս-
տին, որի ժամանակ ստորագրում է որոշման նախա-
դի՝ Ա. Բ. Խալախովին՝ կարմիր բանակն ու նավա-
տորմը պարենամթերքով և առաջին անհրաժեշտության
առարկաներով մատակարարման գլխավոր պետի պաշ-
տոնում հաստատելու մասին, թողնելով նրան Պարեն-
ժողկոմատի կոյնդիայի անդամի պաշտոնում:

Մեկ օր հետո Լենինն ստորագրում է այդ մասին
Ժողկոմխորհի որոշումը:

Գեկտեմբերի 2-ի և 15-ի միջև: Լենինը կարդում է Ա. Ի. Մի-
կոյանի երկտողը, որով նա խնդրում է Կենտկոմին՝
մշակել ղեկավար սկզբունքներ և հիմնական գրույթ-
ներ Կովկասի վերաբերյալ, ինչպես այդ արվում էր
Ուկրաինայի համար: Մակագրում է՝ «Կենտկոմի
կազմըյուրո»:

Գեկտեմբերի 4-ից ոչ ուշ: Լենինը զրուցում է Բարվից Մոսկ-
վա ժամանած Ա. Ի. Միկոյանի հետ:

Գեկտեմբերի 5-ից ոչ շուտ, 9-ից ոչ ուշ: Լենինն առաջար-
կում է Սովետների VII Համառուսաստանյան համա-
գումարի նախագահության անդամ Վ. Ա. Ավանեսովին
կազմելու համագումարի այն պատգամավորների ցու-
ցակը, որոնք հագուստի և կոշիկի կարիք ունեն:

Գեկտեմբերի 9: Լենինը առաջարկություն է ներկայացնում
VII գումարման Համառուսաստանյան Կենտգործկոմի
նախագահության կազմի մասին՝ նախատեսելով նաև
Ա. Յ. Մյասնիկյանին:

Գեկտեմբերի 19: Լենինը կարդալուցություն է անում Ա. Բ.
Խալախովին՝ մեկ տմիս մնալ առողջարանում լիովին
բուժվելու համար:

Գեկտեմբերի 25: Լենինին ուղարկվում են Ա. Ի. Միկոյանի

ղեկուցման թեզիսները Կովկասի բաղաբական դրության մասին:

Պեկտեմբերի 27: Լենինը մասնակցում է ՌԿ(Բ)Կ բաղրյութոյի նիստին, որտեղ քննարկվում է նաև Ա. Մ. Ստոպանու, Ն. Ն. Նարիմանովի և Ա. Ի. Միկոյանի խնդիրը՝ նայելու իրենց ներկայացրած թեզիսները Կովկասի բաղաբական դրության մասին:

1920

Հունվարի 12: Լենինն ստորագրում է Ժողկոմխորհի լիազորագրերը արտաքին գործերի ժողկոմ Գ. Վ. Չիչերինին և Ժողկոմի տեղակալ Լ. Մ. Կարախանին, որով նրանց իրավունք էր տրվում ՌՍՖՍՀ-ի անունից զինադադարի բանակցություններ վարելու և պայմանագիր ստորագրելու կառավարչի հետ:

Փետրվարի 23: Լենինը գրուցում է Ա. Բ. Խալաթովի հետ:

Փետրվարի 25: Լենինը ստորագրում է Ժողկոմխորհի 1920 թ. փետրվարի 24-ի որոշումը Ա. Բ. Խալաթովին Պարեն-Ժողկոմատի կոլեգիայի անդամ հաստատելու մասին:

Փետրվարի 26: Լենինն ստորագրում է Ժողկոմխորհի 1920 թ. փետրվարի 24-ի որոշումը Վ. Ա. Ավանեսովին բանվորագյուղացիական տեսչության Ժողկոմի տեղակալ, իսկ Ա. Ս. Յակուրովին՝ կոլեգիայի անդամ հաստատելու մասին:

Մարտի 14: Լենինը գրուցում է իր գրադարանավարուհի Շ. Մ. Մանուչարյանցի հետ:

Մարտից ուշ: Լենինը երկտող է գրում Շ. Մ. Մանուչարյանցին, խնդրում ընտրել ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի, յուրաքանչյուր Ժողկոմատի և տեղական կուսակցական կոմիտեների առանձին հրատարակությունները:

Ապրիլի 8: Լենինը նախագահում է Ժողկոմխորհի նիստին, որտեղ քննարկվում է նաև Ա. Բ. Խալաթովին երկաթուղային փոխադրումների բարձրագույն խորհրդում Պարեն-Ժողկոմատի ներկայացուցիչ նշանակելու մասին:

Մեկ օր հետո Լենինը ստորագրում է այդ նշանակման վկայականը:

Մայիսի 1: Լենինը հեռախոսով զանգահարում է Ռե(ր)կ Մոսկվայի կոմիտեի քարտուղար Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին և խնդրում իր հետ գնալ Մոսկվայի շրջանները՝ մասնակցելու մայիսմեկյան միտինգներին:

Մայիսի 5: Լենինն ստորագրում է Գ. Ա. Ալիբեկովի վկայականը՝ նրան ժողկոմխորհի 1920 թ. մայիսի 4-ի որոշմամբ Կիրգիզիայի երկրամասի ղեկավարման Ռազմահեղափոխական կոմիտեի անդամ հաստատելու մասին:

Մայիսի 15: Լենինը հեռախոսով խոսում է Ա. Բ. Խալաբովի հետ՝ Օրենբուրգ-Չուկոտի շրջան պարենամթերք ուղարկելու հարցով:

Մայիսի 27-ից ոչ ուշ: Լենինը կարգադրություն է ստորագրում Պարենժողկոմի տեղակալ Ա. Բ. Խալաբովին:

Մայիսի 28: Լենինն ստորագրում է Վ. Ա. Ավանեսովի վկայականը՝ Աշխատանքի և պաշտպանության խորհրդին կից կոլեգիայի անդամ նշանակելու մասին:

Հունիսի 10: Լենինն ստորագրում է Ա. Բ. Խալաբովի վկայականը, նրան Պարենժողկոմատի երկաթուղային փոխադրումների Բարձրագույն խորհրդի (ՎՍՊ) անդամ հաստատելու մասին:

Հունիսի 23-ից շուտ: Լենինը համաձայնություն է տալիս Ա. Վ. Լունաչարսկու խնդրանքին՝ նկարիչ-քանդակագործ Հ. Մ. Գյուրջյանին ընդունելու համար:

Հունիսի 26: Լենինը ծանոթանալով մի կոմունիստի նամակի՝ սպեկուլյացիայի դեմ պայքարի միջոցառումների մասին, նրա վրա մակագրում է. «Խորհրդակցել Ավանեսովի հետ»:

Հունիսի 29: Լենինը մասնակցում է Ռե(ր)կ քաղբյուրոյի նիստին, որտեղ քննարկվում է նաև Մոսկվայի կուսակցական կազմակերպությունն ուժեղացնելու նպատակով Ա. Ֆ. Մյասնիկյանին Մոսկվա հրավիրելու մասին:

Հովիսի 16-ից ուշ: Լենինը ծանոթանում է Համառուսաստանյան ԿԿԿ-ի Թուրքեստանյան հանձնաժողովի անդամ Գ. Ի. Սաֆարովի 1920 թ. Հովիսի 16-ի նամակին, որում առաջարկվում էր Թուրքեստանում սովետական իշխանության օրգանների և կուսակցության շարքերի ղեկավար անցկացնել թշնամական տարրերից: Մահագրում է «Թուրքեստան» (Սաֆարովի թեղիսները):»

Հովիսի 21: Լենինը խնդրում է գրադարանավարուհի Շ. Մ. Մանուշարյանցին իր համար գտնել Կ. Մարքսի և Կոգելմանին գրած նամակների ժողովածուն:

Հովիսի 24-ի և 29-ի միջև: Լենինը ծանոթանում է Իրանի կոմունիստական կուսակցության Կոմիտեի 11 կոնգրեսի ներկայացուցիչ Ա. Սուլթանզադեի (Միքայելյան)՝ Արևելքում սոցիալիստական հեղափոխության հեռանկարների մասին ղեկուցմանը և դիտողություններ անում:

Հովիսի 31: Լենինն ստորագրում է Վ. Ա. Ավանեսովի վկայականը՝ նրան հակահեղափոխության, սովետականացիայի, սարդտամի և հանցագործությունների դեմ պայքարի Համառուսաստանյան արտակարգ հանձնաժողովի (ՎԶԿ) կոլեգիայի անդամ հաստատելու մասին:

Օգոստոսի 11: Լենինն ստորագրում է Գ. Ի. Սաֆարովի մանդատը որպես ՀԿԿ և Ժողկոմխորհի լիազոր ներկայացուցչի Թուրքեստանի և նրա սահմանամերձ պետությունների հետ:

Օգոստոսի 27: Լենինն ընդունում է Ոսկի Տեր-Հովհաննիսյանին և զրուցում:

Սեպտեմբերի 2-ից ուշ: Լենինը ծանոթանում է ՌՍՖՍՀ Բեռլինի ներկայացուցչությունում հրատարակված «Էկոնոմիչեսկիե բյուլետենի» 1920 թ. սեպտեմբերի 2-ի առաջին համարին և մակագրում գրադարանավարուհի Շ. Մ. Մանուշարյանցին. «Պահել, հավաքել մեկ կազմի մեջ»:

Սեպտեմբերի 11-ից ոչ շուտ: Լենինը ծանոթանում է ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի ազիտացիայի և պրոպագանդայի բաժնի վարիչ Ռ. Պ. Քաթանյանի ղեկույցագրին՝ հասցեագրված Կենտկոմի քարտուղարությանը՝ ազիտացիան համընդհանուր և զործուն դարձնելու մասին. նրա վրա մակագրում է. «Է՛նեկ ժողկոմխորհի օրակարգում»:

Սեպտեմբերի 11-ից ուշ: Լենինը գրավոր հանձնարարություն է տալիս Շ. Մ. Մանուշարյանցին:

Սեպտեմբեր: Լենինը գրում է Շ. Մ. Մանուշարյանցին, խնդրելով իր համար գտնել բուլղարասոսերեն բառարան:

Սեպտեմբերի 28: Լենինն ընդունում է ՀԿԳԿ կազակների բաժնի վարիչ Գ. Վ. Պոլույանին:

Սեպտեմբերի 29: Լենինը ծանոթանում է Գ. Վ. Պոլույանի ղիմումին ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի բաղբյուրոյին՝ Վերանգելի հարձակման կապակցությամբ կազակային մարզերի վիճակի և կուսակցական-բաղաբական ու կազմակերպչական-տնտեսական աշխատանքներն ուժեղացնելու անհրաժեշտության մասին: Մակագրում է «Պոլույանից»:

Հոկտեմբերի 3-ից ուշ: Լենինը ծանոթանում է Գ. Ի. Սաֆարովի 1920 թ. հոկտեմբերի 3-ի նամակին Տաշքենդից Թուրքեստանի վիճակի մասին: Մակագրում է. «Սաֆարովից»:

Հոկտեմբերի 6-ից ուշ: Լենինը կարդում է Գ. Ի. Սաֆարովի նամակը Բուխարայում տիրող դրության մասին՝ նրա ազատագրումից հետո:

Հոկտեմբերի 16: Լենինը նամակ է գրում ՌՍՖՍՀ ներկայացուցիչներ Ա. Ս. Յակուբովին և մյուսներին՝ սովետական միսիայի աշխատանքի մասին էստոնիայում:

Հոկտեմբերի 21: Լենինը մասնակցում է ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի բաղբյուրոյի նիստին, որտեղ քննարկվում է նաև Արտաքին գործերի ժողկոմատի առաջարկությունը՝ Հ. Խ. Դավթյանին Վերսնեուզինսկում ներկայացուցիչ նշանակելու մասին:

Հոկտեմբերի 27: Լենինն ընդունում է Բանգյուզտեսչության ժողկոմի տեղակալ Վ. Ա. Ավանեսովին:

Նոյեմբերի 1: Լենինը ծանոթանում է բյուրոկրատիզմի և քաշքշուկի դեմ պայքարի և Բանգյուզտեսչության աշխատանքի փորձի մասին Սովետների Համառուսաստանյան VIII համագումարին բանգյուզտեսչության ժողկոմի տեղակալ Վ. Ա. Ավանեսովի զեկուցման լեզիսներին. նամակ է գրում Վ. Ա. Ավանեսովին, որում իր զիտողություններն է անում լեզիսների վերաբերյալ, խնդրում է վերամշակված լեզիսներն իրեն ուղարկել:

Մի քանի օրից Լենինը ծանոթանում է լեզիսներին և մանրամասն պլան մշակում՝ զրանք կրկին վերամշակել և տալ իրեն նայելու, ապա ծանոթանում է և վրան մակագրում՝ «Լենինի օրինակը»:

Լենինը ծանոթանում է Ա. Մ. Գորկու նամակին, որով նա խնդրում էր պարենային օգնություն ցույց տալ հիվանդ Կամույին:

Նոյեմբերի 10: Լենինը երկու գրություն է գրում իր զրադարանավարուհի Շ. Մ. Մանուշարյանցին:

Նոյեմբեր: Լենինը կարդում է զրադարանավարուհի Շ. Մ. Մանուշարյանցի հաղորդումը Կրեմլի իր զրադարանի համար Թիֆլիսից զրքեր և լերթեր ստանալու մասին, զիտողություններ է անում զրության վրա և զրականության ցուցակում:

Նոյեմբերի 18-ից ոչ ոչ: Լենինը զրուցում է Ժողկոմխորհի Տնտեսական հանձնաժողովի Լեյբա հանձնաժողովի անդամ Վ. Ա. Ավանեսովի հետ՝ տնտեսական ժողկոմատները միավորելու հարցի մասին:

Նոյեմբերի 20: Լենինը նախագահում է Ժողկոմխորհի նիստին, որտեղ քննարկվում է Նաև Ա. Ս. Յակուբովին Փորք ժողկոմխորհում բանգյուզտեսչության ժողկոմատի ներկայացուցիչ նշանակելու հարցը:

Նոյեմբերի 26. Լենինը ծանոթանում է Պարենժողկոմատի Լուկիլայի անդամ Ա. Բ. Խալաթովի նամակին՝ զորք և

Պարենամիերը Կովկաս տեղափոխելու մասին՝ աչդ հարցը ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի քաղցրություն՝ քննարկելու կապակցությամբ:

Նոյեմբեր: Լենինը ծանոթանում է ինժեներ Գ. Հովհաննիսյանի ղեկուցադրին՝ Սովետական Ռուսաստանում ավատարանսպորտի վիճակի և այն բարելավելու հրատապ միջոցառումների մասին, նրա վրա մակադրում է քաղաքապետի պաշտոնը. «Մյուս շաբաթ, երեքշաբթի, չորեքշաբթի ինձ հիշեցնել»:

Դեկտեմբերի 2: Լենինը հեռագրում է Հայաստանի ազգահեղափոխական կոմիտեի նախագահ Ս. Բ. Կասյանին, ողջունելով Հայաստանում սովետական կարգեր հաստատելու մասին և ցուցումներ տալիս հետագա աշխատանքների համար:

Դեկտեմբերի 13: Լենինը զրոցում է Հայաստանի հեղկոմի անդամներ Ս. Մ. Տեր-Գաբրիելյանի և Ա. Ա. Մառլյանի հետ Սովետական Հայաստանի դրույվյան մասին, խոստանում է օգնություն ցույց տալ Հայաստանին, նրա օկուպացված մասերը ազատագրել թուրքերից:

Դեկտեմբերի 14: Լենինը ծանոթանում է Բեռլինի հայկական դադուլի նամակին, որով խնդրվում էր կանխել հայերի հարզը թուրքերի կողմից, զրում է, որ ջարդի ահավոր վտանգի մասին իրեն պատմել է նաև Տեր-Գաբրիելյանը, նշում է. Գ. Վ. Զիլերինին «...Ամեն կերպ օգնել»:

Դեկտեմբերի 15: Լենինն ստորագրում է Ա. Բ. Խալաթովի վկայականը ժողկոմխորհի 1920 թ. դեկտեմբերի 14-ի որոշմամբ Պարենժողկոմատի կոլեկիայի անդամ նշանակելու մասին:

Դեկտեմբերի 27-ից ուշ: Լենինը ծանոթանում է Ռուբենատանյան հանձնաժողովի անդամ Գ. Բ. Սաֆարովի նամակին՝ Բուխարայի դրույվյան մասին, տեստում ընդգծումներ է անում:

Գեկտեմբեր: Լենինը նշումներ է անում Մ. Գ. Յխակյանի գրությունը ծրարի վրա՝ Ա. Ստեփանյանի (Միրա-յակյան), նրան նույնիսկ հանձնելու մասին:

1921

Հունվարի 4: Լենինը մասնակցում է Ռկ(բ)Կ Կենտկոմի պլենումի նիստին, որտեղ քննարկվում է նաև կադրայության որոշումը Արտաբին գործերի ժողովի տեղակալ Լ. Մ. Կարախանին Բուխարայում ՌՄՖՍՀ լիազոր ներկայացուցիչ նշանակելու մասին:

Ապրիլի 7: Լենինը ծանոթանում է Ա. Խալաթովի համակին՝ Ադրբեջանին, Հայաստանին ու Վրաստանին պարեն մատակարարելու մասին:

Լենինը երկտող է գրում Ա. Բ. Խալաթովին, առաջարկելով շտապ միջոցներ ձեռնարկել Բարվին հայ մատակարարելու համար:

Ապրիլի 10: Լենինին ուղարկվում է Ա. Խալաթովի հեռագիրը, որով նա խնդրում էր ստորագրել Ադրբեջանի, Վրաստանի և Հայաստանի պարեն մատակարարման կարգադրությունը:

Ապրիլի 13: Լենինը գրույցում է Հայաստանի Ժողովմիսորի նախագահ Ա. Յ. Մյասնիկյանի հետ՝ Կովկասում կուսակցական ու սովետական աշխատանքի խնդիրների և արանձնահատկությունների մասին:

Ապրիլի 14: Լենինը հատուկ նամակ է գրում «Ադրբեջանի, Վրաստանի, Հայաստանի, Գաղստանի, Լեռնականների հանրապետության կոմունիստ քնկերներին»՝ Կովկասում սովետական իշխանության խնդիրների առանձնահատկությունների մասին և այն Ա. Յ. Մյասնիկյանի հետ ուղարկում Կովկաս:

Մայիսի 30-ից ուշ: Լենինը ծանոթանում է Փոշր Ժողովմիսորի 1921 թ. մայիսի 30-ի արձանագրությանը՝ Լ. Մ. Կարախանին Լեհաստանում լիազոր ներկայացուցիչ հաստատելու մասին:

Հունիսի 29: *Լենինն ստորագրում է ՌՍՖՍՀ կառավարության լիազորող թյուրյունները՝ Արտաբին գործերի ժողովումատի կողմից լիազոր ներկայացուցիչ նշանակված Լ. Մ. Կարախանին իրավունք տալով բանակցություններ վարելու, կնքելու և ստորագրելու ընդհանուր համաձայնություններ Ռումինիայի կառավարության հետ:*

Հունիս: *Լենինը նշում է կատարում Կամոյի նամակի վրա՝ բարառագարին կարգադրում է իր հետ անձնական տեսակցություն ունենալու վերաբերյալ Կամոյի խնդրանքի մասին հիշեցնել իրեն:*

Օգոստոսի 29: *Լենինը ստորագրում է ՌՍՖՍՀ կառավարության լիազորությունները Լ. Մ. Կարախանին, որն իրավունք էր տալիս Ռումինիայի կառավարության ներկայացուցիչների հետ բանակցություններ վարելու՝ երկու կառավարությունների միջև ընդհանուր համաձայնություն կնքելու մասին:*

Նոյեմբերի 4: *Լենինը երկտող է գրում Վ. Ա. Ավանեսովին՝ աշխատանքի և պաշտպանության խորհրդի ոսկու ֆոնդի հանձնաժողովի աշխատանքների մասին:*

1922

Հունվարի 13: *Լենինը ընդունում է Ի. Ք. Լալայանցին, զրուցում նրա հետ և երկտող գրում Լ. Ա. Ֆոտիևային՝ Լալայանցին օգնելու անհրաժեշտության մասին:*

Մարտի 29: *Լենինը հեռագրում է Բեռլինում ՌՍՖՍՀ լիազոր ներկայացուցչին՝ Վ. Ա. Ավանեսովի բուժումը կազմակերպելու մասին:*

Ապրիլի 27: *Լենինը ՌԿ(Բ)Կ ԿԿ Քաղբյուրոյի նիստում առաջարկություն է մտցնում բանակցել Մոսկվայում լույս տեսնող «Պող զնամենեմ մարբսիլմա» հանդեսի խմբագիր Վ. Ա. Տեր-Վահանյանի (Տեր) հետ և իրականացնել Գ. Վ. Պլեխանովի հեղափոխական երկերի հրատարակությունը:*

Սեպտեմբերի 1: Լենինը ընդունում է Ա. Յ. Մյասնիկյանին
և նրա հետ զրուցում Վրաստանի, Հայաստանի և
Ադրբեջանի գրության մասին:

Սեպտեմբերի 29: Լենինը սովետական հանրապետությունների
միավորման հարցի շուրջ զրուցում է Հայաստանի
Ժողկոմխորհի նախագահ Ա. Յ. Մյասնիկյանի հետ:

Հոկտեմբերի 4: Լենինը ստորագրում է Ս. Բոգդատևի ման-
դատը՝ Մուղանում աշխատանքները կազմակերպելու
համար նրան ԱՊԽ-ի լիազոր նշանակելու մասին:

Սեպտեմբեր, նոյեմբեր: Լենինը ընդունում է Անդրկովկասի
ջրային վարչության պետ Ս. Յա. Բոգդատևին, զրու-
ցում նրա հետ:

Նոյեմբերի 29: Լենինը զրուցում է Վ. Ա. Ավանեսովի հետ:

Դեկտեմբերի 4: Լենինը զրուցում է Վ. Ա. Ավանեսովի հետ՝
Ժողկոմխորհի հանձնաժողովի եզրակացությունների
մասին արտաքին առևտրի մենաշնորհի վերաբերյալ:

Լենինը հեռախոսով նամակ է թելագրում Շ. Մ.

Մանուշարյանցին՝ Մ. Մ. Լիտվինովի համար:

Դեկտեմբերի 14: Լենինը երկտող է ուղարկում Վ. Ա. Ավա-
նեսովին արտաքին առևտրի մասին:

Դեկտեմբերի 22 կամ 23: Լենինը ընդունում է Ի. Կոնուշկի-
նին, Լ. Միրզոյանին և Ա. Սերերոովսկուն:

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Երկու խոսք	5
Վ. Բ. Լենինը Հայաստանի և հայ ժողովրդի մասին	7
«Հազար ողջույններ հին բարեկամիս»	28
Հանդիպումներ արտասահմանում	36
«Ես լիովին վստահում եմ Շահումյանին»	48
«Անձամբ հանաչում եմ»	54
Լենինյան հոգատարություն	70
Թանկագին նամակներ	75
Դիմալորում Ֆինլանդական կայարանում	81
Իլլիչի հետ հեղափոխության փոթորիկներում	87
Վ. Բ. Լենինի օգնականները սովետական պետության ղեկավար օրգաններում	95
Միբայել Տեր-Հարությունյանցը կատարում է Վ. Բ. Լենինի առաջադրանքները	113
Հեղափոխության զավակը Վ. Բ. Լենինի մոտ	116
«Ամենարժիշ, ամենալավ վիրակապը»	120
«Թանկագին առաջնորդ և բնկ. Վլադիմիր Իլլիչ»	125
Վ. Բ. Լենինի մոտ կովկասյան գործերով	128
Եինոկազրում Վ. Բ. Լենինի կողքին	132
Այս Թուխ երեխաները ռժվեր են	135
Լենինյան խոսքով ոգեշնչված	141
Վ. Բ. Լենինի զրադարանավարուհին	146
Պոռոշ Պոռոշյանին տրված Լենինյան գնահատականը	149
Ողջուն Սովետական Հայաստանին	152
«Պետք է գրելի շտապ կերպով, որպեսզի ուղարկելի բնկ. Մյասնիկովի հետ»	157
Հայ ժողովուրդը սրբությամբ է պահում Վ. Բ. Լենինի հիշատակը	171
Հավելված	
Վ. Բ. Լենինի կյանքի և գործունեության այն տարե- թվերը, որոնք անմիջական առնչություն ունեն հայ գործիչների հետ	177

ԳԵՎՈՐԳ ԲԱԳԲԱՏԻ ՂԱՐԻՐՋԱՆՅԱՆ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԸ ԵՎ ՀԱՅ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԸ
Հանդիպումներ. Նամակագրություն

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
պատմության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Հրատարակչական խմբագիր
Ա. Հ. ՇԱՂԳԱՄՅԱՆ

Պեղարվեստական խմբագիր
Հ. Ն. ԳՈՐԾԱԿԱՆՅԱՆ

Տեխնիկական խմբագիր
Լ. Ա. ԱԶԻԶԲԵԿՅԱՆ

Մրբագրիչ
Է. Ա. ՍՈՍԻԿՅԱՆ

ИБ 448

ՎՋ 05075

Պատվեր 70

Հրատ. 5183

Տպաքանակ 3000

Հանձնված է շարվածքի, 21. 01. 1980 թ.: Ստորագրված է տպագրության 14. 03. 1980 թ.: Տպագրական 14 մամուլ + 10 ներդիր, հրատ. 5,38 մամուլ, պայման. 18,14 մամուլ: Տպագրությունը՝ հարթ, տառատեսակ՝ «Գրքի սովորական»: Թուղթ N 1, $70 \times 90 \frac{1}{32}$, Գինը 80 կոպ.:

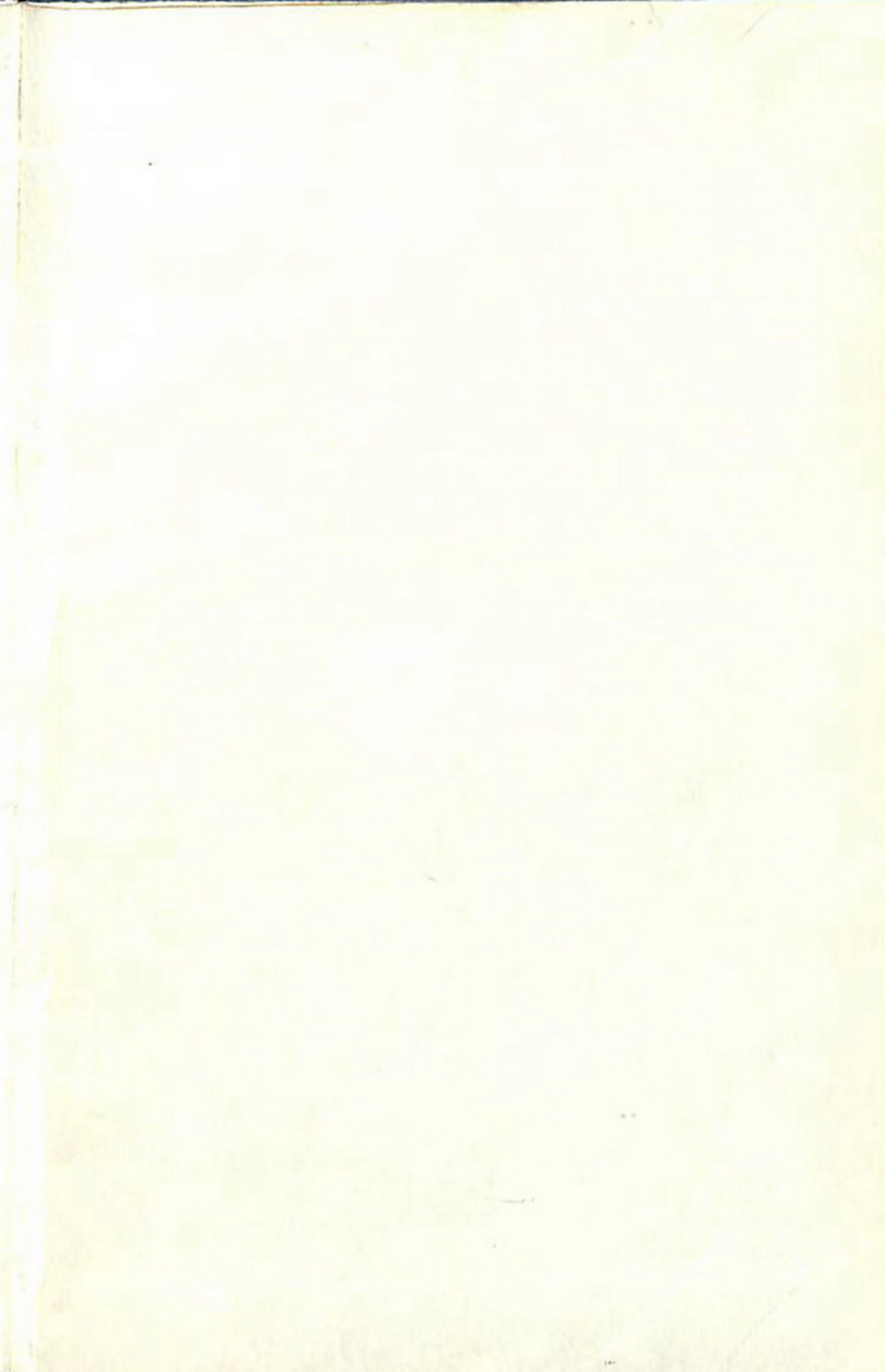
Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 19, Բարեկամության 24 գ.

Издательство АН Армянской ССР.

Ереван, Барекамутян 24-г.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության
Երևանի տպարան

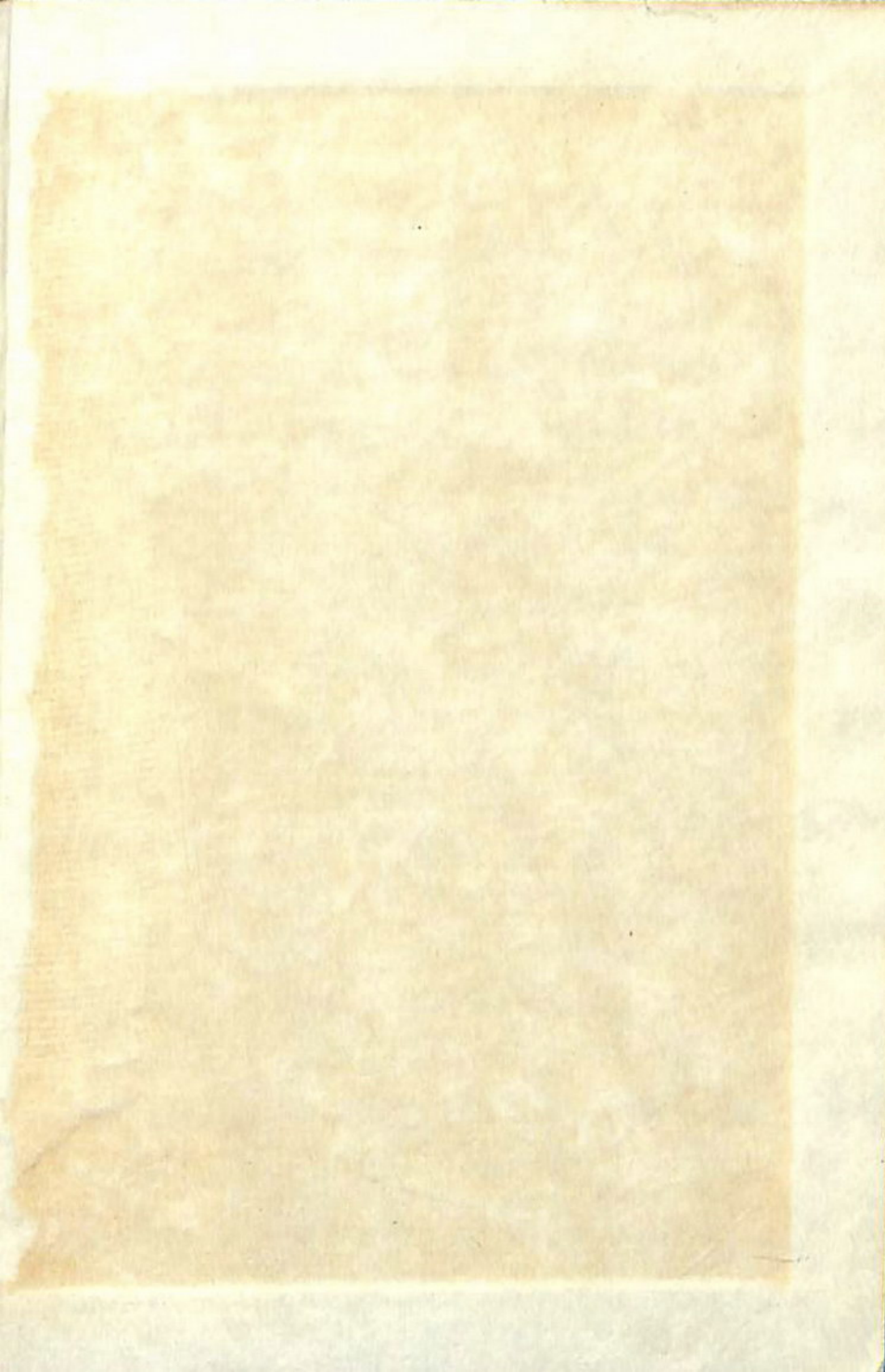
Типография Издательства АН Арм. ССР,
Ереван, Барекамутян 24.

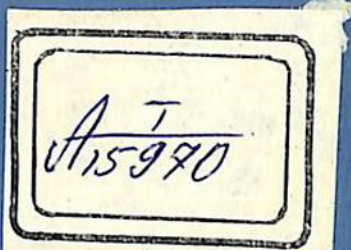

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. գրադ.

FL0055981

A^T15970